

The Legends Journal of European History Studies

Avrupa Tarihi Çalışmaları Dergisi

E-ISSN: 2718-0190

2024

LJEHS

V

The Legends Journal of European History Studies Yılda Bir Defa Yayınlanan Uluslararası Hakemli Bir Dergidir.

The Legends Journal of European History Studies is an International Refereed Journal Published Once a Year.

Issue- Sayı: V

Year- Yıl: September / Eylül 2024

The Legends
Journal of European History Studies
LJEHS
E-ISSN: 2718-0190

Sahibi/ Owner
Dr. Pınar Ülgen

Editor
Dr. Pınar Ülgen

Dil Editörleri/ Language Editors

İngilizce / The English
Dr. Mehmet Ertuğ Yavuz

Fransızca/ The French
Dr. Uğur Karakaya

Almanca/ The German
Dr. Ömer Lütfü İspirli

İtalyanca/ The Italian
Dr. Serap Mumcu

Rusça/ The Russian
Dr. Kemal İbrahimzade

Editör Yardımcıları/ Assistants Editor
Dr. Gülnur Özer
Dr. Banu Çetin Ünal

Sekreteryaya/ Secretariat
Merve Karaoğlan

Kapak - Logo Tasarım / Cover - Logo Design
Mert Şahiner

Tel: 05312590621

E-mail: legendsjournal@gmail.com

Web: www.legendsjournal.com

Her hakkı saklıdır. The Legends Journal of European History Studies yılda bir defa yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Dergide yayımlanan makalelerdeki görüş ve düşüncelerin tüm sorumluluğu yazarlara aittir.

All rights reserved. The Legends Journal of European History Studies is an international refereed journal published once a year. All responsibility for the opinions and thoughts in the articles published in the journal belongs to the authors.

Uluslararası alan indeksleri; Index Copernicus, ResearchBib, CiteFactor, International Scientific Indexing, Crossref, General Impact Factor, İARC, EuroPub, I2OR, ASOS, RootIndexing, DRJI, Journal Factor, Esji

The Legends
Journal of European History Studies
LJEHS

Yayın Kurulu / Editorial Board

Dr. Aydın Usta - Yeditepe Üniversitesi, Türkiye
Dr. Çiğdem Dürüşken - İstanbul Üniversitesi, Türkiye
Dr. Ema Miljkovic - Belgrad Üniversitesi, Sırbistan
Dr. Enrico Faini - Floransa Üniversitesi, İtalya
Dr. Galina Grebenschikova - St. Petersburg State Marine Technical Üniversitesi, Rusya
Dr. Joachim Whaley FBA - Cambridge Üniversitesi, Birleşik Krallık
Dr. Neslihan Şenocak - Columbia Üniversitesi, ABD

Danışma ve Bilim Kurulu / Advisory and Science Board

Dr. Abdulhalik Bakır - Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Türkiye
Dr. Altay Tayfun Özcan - Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Türkiye
Dr. Athanasia Stavrou - Boğaziçi Üniversitesi, Türkiye
Dr. Ayla Oğuz - Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Türkiye
Dr. Božidar Jezernik - Ljubljana Üniversitesi, Slovenya
Dr. C. Cengiz Çevik – Yeditepe Üniversitesi, Türkiye
Dr. Çağla D.Tağmat - Ankara Üniversitesi, Türkiye
Dr. Davide Geronazzo - Ekonomik ve Teknolojik Teknik Enstitüsü "L. Einaudi " , İtalya
Dr. Dimitrios Kargiotis - Ioannina Üniversitesi, Yunanistan
Dr. Dirk Krausmüller – Vienna Üniversitesi, Avusturya
Dr. Dmitry Korobeynikov – Albany'deki New York Devlet Üniversitesi, ABD
Dr. Emzar Kakhidze - Batum Şota Rustaveli Devlet Üniversitesi, Gürcistan
Dr. Esra Özşuer - İstanbul Üniversitesi, Türkiye
Dr. Fatih Durgun - İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
Dr. Halil Yavaş – Hitit Üniversitesi, Türkiye
Dr. Irina Rudolfovna Gusach - Azak Tarihi, Arkeoloji ve Paleontoloji Müzesi-Rezervi, Rusya
Dr. İhsan Berk Özcangiller - İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
Dr. Jan Asmussen - Kiel Üniversitesi, Almanya
Dr. Jasmina S.Ciric - Kragujevac Üniversitesi, Sırbistan
Dr. Katarina Mitrovic - Belgrad Üniversitesi, Sırbistan
Dr. Kemal İbrahimzade – Ardahan Üniversitesi, Türkiye
Dr. Luca Zavagno - Bilkent Üniversitesi, Türkiye
Dr. Maria Repoussi - Aristoteles Üniversitesi, Yunanistan
Dr. Marijan Premovic - Karadağ Üniversitesi, Karadağ
Dr. Martin Aurell - Poitiers Üniversitesi, Fransa
Dr. Murat Keçiş - Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Türkiye
Dr. Nilgün Elam - Anadolu Üniversitesi, Türkiye
Dr. Oğuz Yarlıtaş - İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
Dr. Özlem Çaykent – İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Türkiye
Dr. Paul Raymond Arthur - Salento Üniversitesi, İtalya
Dr. Rustam Shukurov – Moskova Devlet Üniversitesi, Rusya
Dr. Sayime Durmaz - Çankırı Karatekin Üniversitesi, Türkiye
Dr. Serap Mumcu - Maritime Heritage Ars Nautica Enstitüsü, İtalya
Dr. Serban V.Marin - Romanya Ulusal Arşivleri, Romanya
Dr. Seyhun Şahin – Dokuz Eylül Üniversitesi, Türkiye
Dr. Silvia Evangelisti - Doğu Anglia Üniversitesi, Birleşik Krallık
Dr. Slobodan Ilić - Yakın Doğu Üniversitesi, KKTC
Dr. Stephane Boissellier - Poitiers Üniversitesi, Fransa
Dr. Tarık Tolga Gümüş - Mersin Üniversitesi, Türkiye
Dr. Umberto Signori - Milano Üniversitesi, İtalya
Dr. Veronika Tsibenko - Güney Federal Üniversitesi, Rusya

**The Legends
Journal of European History Studies**

Editörden...

Tarih ve İnsan... Hem farklı hem birbirine çok benzeyen aynı zamanda ikisi de bir bütünün parçaları... Ve bu bütün içerisinde gerçek bilgelik büyük önem taşımaktadır. Avrupa tarihinde de bunun örneklerini görmekteyiz. Çünkü Avrupa, çok gizemli, bazen korkutucu bazen de şaşırtıcı ve de çok sayıda Rönesansa ve Reforma sahne olan bir dünyadır. Ve bu dünya, tarihte diğer toplumlarla da etkileşim içerisinde olmuştur. Çünkü olayların ve durumların anlaşılması için tarihi her yönüyle ele almak ve diğer disiplinlerle de ilişkilerini incelemek gerekmektedir. Bu nedenle Avrupa tarihini siyasi, sosyoekonomik ve kültürel yönleriyle de bilmek oldukça önemlidir. Bilgiyi öğrenirken sağduyulu davranmak, çok yönlülüğü arttırmak, bilginin gelecek nesillere aktarımı açısından oldukça önemlidir. Her çağ, kendi Rönesansını yaratmıştır. Ama en kıymetlisi bilgiye dayanandır. Batı'yı hem kendi sosyal yapısı hem de kültür çerçevesinde tanıma ve diğer toplumlarla etkileşimlerini anlatma amacını taşıyan The Legends Journal of European History Studies adlı dergimiz dördüncü sayısı ile yayın hayatına devam etmektedir. Dergimizin yeni sayısına gösterilen ilgi ve destek için çok teşekkür ederiz. Akademik dünyaya faydalı olması dileğiyle...

Keyifli okumalar...

Prof. Pınar ÜLGEN

The Legends Journal of European History Studies

Yayın Etiği

The Legends Journal of European History Studies (LJEHS), yayın etiğini en yüksek standartlarda uygulamayı ve yayın etiğinin aşağdaki ilkelerine uymayı taahhüt eder. Bu ilkeler ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) ve COPE (Committee on Publication Ethics) tarafından dergi editörleri için geliştirdikleri öneri ve kılavuzlar temel alınarak hazırlanmıştır.

Yazarların Etik Sorumlulukları

Dergimize çalışma gönderen yazar(lar)ın aşağdaki etik sorumluluklara uyması gerekmektedir;

Yazar(lar)ın gönderdikleri çalışmaların özgün olması beklenmektedir. Yazar(lar)ın başka çalışmalardan yararlanmaları veya başka çalışmaları kullanmaları durumunda eksiksiz ve doğru bir biçimde atıfta bulunmaları ve/veya alıntı yapmaları gerekmektedir.

Çalışmanın oluşturulmasında içeriğe nitelikli katkı sağlamayan kişiler, yazar olarak belirtilmemelidir.

Yayınlanmak üzere gönderilen tüm çalışmaların varsa çıkar çatışması teşkil edebilecek durumları ve ilişkileri açıklanmalıdır.

Yazar(lar)dan değerlendirme süreçleri çerçevesinde makalelerine ilişkin ham veri talep edilebilir, böyle bir durumda yazar(lar) beklenen veri ve bilgileri yayın kurulu ve bilim kuruluna sunmaya hazır olmalıdır.

Yazar(lar) kullanılan verilerin kullanım haklarına, araştırma/analizlerle ilgili gerekli izinlere sahip olduklarını veya deney yapılan deneklerin rızasının alındığını gösteren belgeye sahip olmalıdır.

Yazar(lar)ın yayınlanmış, erken görünüm veya değerlendirme aşamasındaki çalışmasıyla ilgili bir yanlış ya da hatayı fark etmesi durumunda, dergi editörünü veya yayıncıyı bilgilendirme, düzeltme veya geri çekme işlemlerinde editörle işbirliği yapma yükümlülüğu bulunmaktadır.

Yazarlar çalışmalarını aynı anda birden fazla derginin başvuru sürecinde bulunduramaz. Her bir başvuru önceki başvurunun tamamlanmasını takiben başlatılabilir. Başka bir dergide yayınlanmış çalışma dergimize gönderilemez.

Editörlerin Etik Görev ve Sorumlulukları

Dergimizde görev yapan editör ve editör yardımcıları, açık erişim olarak Davranış Kuralları ve Dergi Editörleri İçin En İyi Uygulama Kuralları (COPE Code of Conduct and Best Practice Guidelines for Journal Editors), Committee on Publication Ethics (COPE) 'nin yayınladığı Dergi Editörleri İçin En İyi Uygulama Kuralları (COPE Best Practice Guidelines for Journal Editors) ve yayın etiğinin kötüye kullanımı ya da ihlali ile ilgili olası durumlarda COPE tarafından geliştirilen Yayın Etiği Akış Şemaları ilkelerine dayanarak aşağdaki etik görev ve sorumlulukları sağlayacaktır :

Tarafsızlık ve Yayıncıya Ait Özgürlük: Editörler gönderilen makale önerilerini derginin kapsamına uygun olması ve çalışmalarının önemi ve orijinalliğini dikkate alarak değerlendirirler. Editörler, makale önerisini sunan yazarların ırk, cinsiyet, cinsel yönelim, etnik köken, uyruk veya politik görüşlerini dikkate almazlar. Düzeltme ya da yayınlama kararına dergi editör kurulu dışında diğer kurumlar etki edemez. Editörler, yayımlanan sayıların okuyucuya, araştırmacıya, uygulayıcıya ve bilimsel alana katkıda bulunmasına ve özgün nitelikte olmasına özen gösterir.

Bağımsızlık: Editörler, (Editör ve Yardımcı Editörler) ile yayıncı arasındaki ilişki editör bağımsızlığı ilkesine dayanmaktadır. Editörler ve yayıncı arasındaki yazılı anlaşmaya göre, editörlerin tüm kararları yayıncıdan ve dergi sahibinden bağımsızdır. Editörler, dergi politikası, yayım kuralları ve seviyesine uymayan eksik ve hatalı araştırmaları hiçbir etki altında kalmadan reddetmelidir.

Gizlilik: Editörler gönderilen bir yazıyla ilgili bilgileri, sorumlu yazar, hakemler ve yayın kurulu dışında başka herhangi biriyle paylaşmazlar. En az iki hakem tarafından değerlendirilen makalelerin çift taraflı kör hakemlik sistemine göre değerlendirilmesini sağlar ve hakemleri gizli tutar.

Bilgilendirme ve Görüş Ayrılıkları: Editörler ve yayın kurulu üyeleri, yazarların açık yazılı izni olmaksızın kendi araştırma amaçları için sunulan bir makalede yayınlanmamış bilgileri kullanmazlar. Editörler, kabul ya da reddettiği makalelerle ilgili çıkar çatışması içerisinde olmamalıdır.

Basım Kararı: Editörler, yayınlanmak üzere kabul edilen tüm makalelerin, alanında uzman olan en az iki hakem tarafından hakem değerlendirmesine tabi tutulmasını sağlar. Editörler, dergiye gönderilen makalelerden hangi eserin yayınlanacağına, söz konusu çalışmanın geçerliliğine, araştırmacılara ve okurlara olan önemine, hakemlerin yorumlarına ve bu gibi yasal şartlara göre karar vermekten sorumludur. Editörler, makaleleri kabul etmek ya da reddetmek sorumluluk ve yetkisine sahiptir. Dolayısıyla sorumluluk ve yetkisini yerinde ve zamanında kullanmak zorundadır.

Etik Kaygılar: Editörler sunulan bir yazıya veya yayınlanmış makaleye ilişkin etik kaygılar ortaya çıktığında tedbirler alacaktır. Nitekim fikri mülkiyet haklarından ve etik standartlardan ödün vermeden iş süreçlerine devam ederler. Yayınlandıktan yıllar sonra ortaya çıksa bile, bildirilen her etik olmayan yayınlama davranışı incelenecektir. Editörler, etik kaygılar oluşması durumunda COPE Flowcharts'ı takip eder. Etik sorunların önemli olması durumunda düzeltme, geri çekme uygulanabilir veya konu ile ilgili endişeler dergide yayınlanabilir.

Dergi Kurullarıyla İşbirliği: Editörler, danışma komitesi üyelerinin tümünün yayın politikalarına ve yönergelerine uygun olarak süreçleri ilerletmesini sağlar. Danışma kurulu üyelerine yayın politikaları hakkında bilgi verir. Danışma kurulu üyelerinin çalışmalarını bağımsız olarak değerlendirmesini sağlar. Yeni danışma kurulu üyelerine katkıda bulunabilir ve uygun şekilde karar verir. Değerlendirme için danışma kurulu üyelerinin uzmanlığına uygun çalışmaları göndermelidir. Danışma kurulu ile düzenli olarak etkileşime geçer. Yayın politikaları ve dergi gelişimi için yayın kurulu ile düzenli toplantılar düzenler.

Hakemlerin Etik Sorumlulukları

Tüm çalışmaların "Kör Hakemlik" ile değerlendirilmesi gerekmektedir. Dergimiz değerlendirme süreci çift taraflı kör hakemlik ilkesiyle yürütülür. Hakemler yazarlar ile doğrudan iletişime geçemez, değerlendirme ve yorumlar dergi yönetim sistemi aracılığıyla iletilir. Bu süreçte değerlendirme formları ve tam metinler üzerindeki hakem yorumları alan editörü aracılığıyla yazar(lar)a iletilir. Bu bağlamda dergimiz için çalışma değerlendiren hakemlerin aşağıdaki etik sorumluluklara sahip olması beklenmektedir:

Tarafsızlık ve gizlilik içerisinde değerlendirme yapmalıdır.

Değerlendirme sürecinde çıkar çatışması ile karşı karşıya olduğunu düşünürse, çalışmayı incelemeyi reddederek, dergi editörünü bilgilendirmelidir.

Gizlilik ilkesi gereği inceledikleri çalışmaları değerlendirme sürecinden sonra imha etmelidir. İnceledikleri çalışmaların sadece nihai versiyonlarını ancak yayımlandıktan sonra kullanabilir.

Değerlendirmeyi nesnel bir şekilde sadece çalışmanın içeriği ile ilgili olarak yapmalıdır. Milliyet, cinsiyet, dini inançlar, siyasal inançlar ve ticari kaygıların değerlendirmeye etki etmesine izin vermemelidir.

Değerlendirmeyi yapıcı ve nazik bir dille yapmalıdır. Düşmanlık, iftira ve hakaret içeren aşağılayıcı kişisel yorumlar yapmamalıdır.

Değerlendirmeyi kabul ettikleri çalışmayı zamanında ve yukarıdaki etik sorumluluklarda gerçekleştirmelidir

The Legends
Journal of European History Studies

İçindekiler / Contents

Araştırma Makaleleri /Research Articles

- Ayşe Beyza ERCAN**   **The Earthquakes of 1088 and 1283 in The Georgian Chronicle of Kartlis Tskhovreba**   **1-9**
Gürcü Kroniği Kartlis Tskhovreba'ya Göre 1088 ve 1283 Depremleri

- Tunay KARAKÖK- Dilek GÜNEŞ**   **Struggle Between Anatolian Seljuk State And Anatolian Principalities With The Crusaders During The First And Second Crusades**   **10-24**
I. ve II. Haçlı Seferlerinde Anadolu Selçuklu Devleti ve Anadolu Beyliklerinin Haçlılar İle Mücadeleleri

- Nihal ÖZDEMİR**   **Book Culture and Libraries in Islamic Civilization: Production, Preservation and Dissemination of Knowledge**   **25-33**
İslam Medeniyetinde Kitap Kültürü ve Kütüphaneler: Bilgi Üretimi, Korunması ve Yayılımı

Kitap Tanıtımı/ Book Review

- Gülhan YAŞAR**   **John Henry, Bilim Devrimi ve Modern Bilimin Kökenleri, Küre Yayınları İstanbul, 2008**   **34-37**

- Tunay KARAKÖK**   **Ahmed Refik, Bizans İmparatorçeleri, Oku Yayınları, İstanbul, 2003**   **38-42**

GÜRCÜ KRONİĞİ KARTLIS TSKHOVREBA’YA GÖRE 1088 VE 1283 DEPREMLERİ

The Earthquakes of 1088 and 1283 in The Georgian Chronicle of Kartlis Tskhovreba

Ayşe Beyza ERCAN*

ÖZ

Güney Gürcistan’ın tarihî ve önemli bir yerleşim alanı olan Samtshe-Cavaheti bölgesi fay hattı üzerinde yerleşik bulunması nedeniyle çok sayıda depreme şahit olmuştur. Bunlar arasında Orta Çağ döneminde 1088 ve 1283 yıllarında meydana gelen depremler büyük yıkımlara sebebiyet vermesi ve çok sayıda insan kaybına neden olmasıyla öne çıkar. Bahsedilen depremlerden farklı kaynaklara göre 1088 ya da 1089 senesine tarihlenen deprem, Anonim Gürcü Kroniği Kartlis Tskhovreba’da bilhassa Tmogvi isminin geçirilmesi sebebiyle olsa gerek “Tmogvi Depremi” olarak da anılır. Mezkûr deprem tahminî olarak 6,5 ile 7,5 şiddet aralığında gerçekleşmiş olup çok sayıda can kaybına sebebiyet vermiş ve artçı sarsıntıları bir yıl süreyle devam etmiştir. Aynı şekilde 1283 senesinde Samtshe’de meydana gelen deprem de bölge tarihinin şekillenmesinde etkili olmuştur. Kartlis Tskhovreba’da yer alan bilgiler her ikisinin de yıkıcı özellikli depremler olduğunu bildirmektedir. Bu çalışmada Anonim Gürcü Kroniği Kartlis Tskhovreba’ya göre bölge üzerinde meydana gelen bahsi geçen depremler aktarılacak alan yazına katkı sunmak amaçlanmaktadır.

ABSTRACT

The Samtskhe-Javakheti region, a historical and crucial settlement area of Southern Georgia, has witnessed numerous earthquakes due to its location on a fault line. Among these, the earthquakes that occurred in the medieval period, specifically in 1088 and 1283, are well-known because both caused enormous destruction and human casualties. According to different sources, the earthquake, dated to 1088 or 1089, is also known as the "Tmogvi earthquake", probably because the name Tmogvi is mentioned in the anonymous Georgian chronicle Kartlis Tskhovreba. The earthquake in Tmogvi occurred with an estimated magnitude between 6.5 and 7.5, caused immense human loss, and its aftershocks continued for a year. Likewise, the earthquake in Samtshe in 1283 impacted the region's history. The information in Kartlis Tskhovreba proves to us that both were destructive earthquakes. This study aims to contribute to the literature by surveying the earthquakes in the region in the light of the anonymous Georgian chronicle of Kartlis Tskhovreba.

Anahtar Kelimeler

Güney Gürcistan
Tmogvi
Deprem
Samtshe-Cavaheti

Keywords

South Georgia
Tmogvi
Earthquake
Samtskhe–Javakheti

Giriş

Abhaz Krallığı ve Kartvel Krallığı’nın 10. yüzyılın sonunda III. Bagrat (960-1014) iktidarında birleştirilmesiyle oluşan Birleşik Gürcü Krallığı 11. yüzyıl boyunca dış politikasında özellikle Bizans ile çeşitli siyasi ilişkiler kurmak durumunda kalmıştır. 1015/1016 yılındaki Çağrı Bey’in Anadolu keşifleri sırasında Selçuklu Türkleri Gürcistan’ı tanımışlar, 1048 Pasinler Savaşı ile de üstünlüklerini hem Bizans’a hem de Gürcü Krallığı’na kabul ettirmişlerdir. 1048 Pasinler Savaşı ile bölge üzerine

* Doç. Dr. Ardahan Üniversitesi, Orcid No: 0000-0003-0464-2716 e-mail: aysebeyzaercan@ardahan.edu.tr

Geliş Tarihi/ Received: 18/07/2024

Kabul Tarihi/ Accepted: 08/08/2024

ilerleyebileceklerini anlayan Selçuklu Türkleri, Alp Arslan dönemine gelindiğinde bilhassa 1064 Ani'nin Fethi, ardından ise 10 Aralık 1068'de Alp Arslan'ın ikinci Rum Gazası ve son olarak 1071 Malazgirt Savaşı ile birlikte artık Gürcü Krallığı'nın dikkate alması gereken en önemli dış aktör olarak öne çıkmıştır. Alp Arslan'ın ölümünden sonra 1072 senesinde tahta çıkan Melikşah döneminde ise Gürcistan hızlı bir şekilde Türk akınlarına maruz kalmaya başlamıştır. 1073 yılında kaldığı yerden devam eden Türk akınları 1078'de devam etmiş ve 1080 senesinde kazanılan Kuvel Zaferi'nin ardından da Selçuklular ilerleyişlerini sürdürmüşlerdir. Bilhassa Sultan Melikşah döneminde görevlendirilen Emir Ahmed komutasındaki Selçuklular Gürcistan'ın büyük bir kısmını ele geçirmişlerdir. Bu dönemde Acara, Klarçeti, Kartli, Samtshe başta olmak üzere Ardanuç ve Şavşat'a kadar Türk ilerleyişini görmek mümkündür. Dönemin Gürcü Kralı II. Giorgi (1072-1089) ise, Selçuklu akınlarını durduramadığı için Gürcü yönetiminin de telkiniyle İsfahan'a giderek Melikşah ile anlaşmak için masaya oturmuştur. Bu anlaşma sonucunda Gürcü toprakları Selçuklu akınlarından korunmuş olsa da sadece Kaheti ve Hereti haraç ödemek koşuluyla II. Giorgi'ye verilmiştir. Melikşah'ın ölümüne kadar Gürcü Krallığı oldukça küçük bir bölgeye sahip olarak varlığını sürdürmek durumunda kalmıştır. II. Giorgi'nin halefi olan IV. David (1089-1125) döneminde ise Melikşah'ın vefatının ardından Büyük Selçuklu Devleti'nde yaşanan taht kavgaları nedeniyle Selçukluların Gürcistan üzerindeki hâkimiyetleri zayıflamış, 1099 itibarıyla Türklere karşı Gürcü Krallığı'nın hamleleri başlamıştır.¹

Gürcistan'ın Türk saldırılarıyla meşgul olduğu bu süreçte 1088 senesinde Tmogvi'de kuvvetli bir deprem meydana gelmiştir. İlgili yerde de bahsedileceği üzere depremin hemen ardından IV. David'in 1089'da tahta çıkmasının akabinde Gürcistan tedricî olarak bağımsızlığını elde etme yolunda ilerleme kaydedecek ve 1121 Didgori Muharebesi'nin ardından Gürcü Krallığı IV. David yönetiminde parlak bir döneme adım atacaktır. Bahsi geçen süreç 1220'li yıllara kadar devam edecek ve daha sonrasında bölgeye gelen Moğollar Güney Kafkasya bölgesinin mümbit meralara ve topraklara sahip olduğunu keşfederek bir süre sonra burayı tahakkümleri altına alacaklardır. Moğol kuvvetlerinin Gürcistan'a ikinci defa takribî geliş yılı olan 1235'den sonra tamamen Moğol tahakkümü altında kalan ülkedeki Moğol varlığı yaklaşık bir yüzyıl kadar sürmüştür. İşte bu siyasi sürecin içerisinde de 1283 Samtshe Depremi meydana gelmiştir. Tahminî olarak, çalışma boyunca ele alınan iki büyük deprem sırasında Gürcistan Krallığı'nın ekonomik olarak güçlü olmadığı, bu yüzden de halkın yaralarını saramadığı yargısına ulaşmak çok da yanlış olmayacaktır. Zira, her iki depremin de olduğu süreçte bahsedilen siyasi süreçlerin de etkisiyle Gürcistan'ın ekonomik bunalım içerisine girdiği ve halkın yoksul durumda olduğu bilinmektedir.

Orta Çağ İslâm alimlerinin deprem ile ilgili açıklamaları günümüzdeki açıklamalarla belli noktalarda benzerlik göstermekle birlikte İslâmî gelenekte depremlerin diğer doğal afetler gibi Allah'ın koyduğu kanunlar çerçevesinde meydana geldiği düşünülmüş, depremle alakalı gerekli araştırmalar da ayetler ve hadisler etrafında açıklanmaya çalışılmıştır. Genellikle depremler için kıyamet benzetmesi yapılmış ve depremler zaman zaman dönemin siyasi sorunlarıyla da ilişik hâlde yorumlanmaya çalışılmıştır. Örneğin, “küçük kıyamet” olarak tanımlanan 1509 İstanbul Depremi Sultan II. Bayezid dönemi bazı Osmanlı bürokratlarının halka yapmış oldukları haksız eylemlerden kaynaklı olarak yorumlanmıştır. Aktarılan düşünce yapısıyla birlikte, depremler meydana geldiği dönemde cereyan eden sosyal ve ahlakî çöküntüyle ilişkilendirilmiştir. Bu tür yorumlar sadece İslâm dininde olmayıp Hristiyanlık ve Yahudilikte de kendine yer edinmiştir.² Aynı durumu Gürcü kaynakları ekseninde de desteklemek yanlış olmayacaktır. Kartlis Tskhovreba'nın geneline bakıldığında sadece doğal afetlerde değil dış aktörlerin Gürcü Krallığı üzerindeki askerî hareketleri esnasında da aynı şekilde yorumlandığı kolaylıkla fark edilecektir. Doğal afetler genel anlamda insanlık tarihinin, daha özelden ise bölge tarihlerinin şekillenmesinde her daim önemli roller oynamışlardır.

¹Ayşe Beyza Ercan, *Altın Çağ Dönemi Gürcistan'ının Dâhili ve Harici Politikaları*, Sonçağ Akademi, Ankara 2023, ss.13-31.

²Nuh Aslantaş, “Zelzele”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.44, TDV Yayınları İstanbul 2013, ss. 227-230.

Kafkasya, Alp-Himalaya deprem kuşağı üzerinde bulunmakta, Gürcistan da bulunduğu konum itibarıyla bahsi geçen deprem kuşağının üzerinde yer almaktadır.³ Gürcistan depremlere ilişkin yaklaşık iki bin yıllık tarihî verilere sahip bir bölgedir.⁴ Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan ve Türkiye'nin doğusunu kapsayan bölge yüksek sismik aktivite kuşağı içerisinde yer almaktadır. Tarihsel ve aletle yapılan sismolojik verilerden çıkartılan sonuçlara göre mevzubahis bölgede büyüklüğü 7,0-7,5'e varan kuvvetli depremlerin meydana geldiği bildirilmektedir. Bahsedilen ölçekte bir doğal afetin tekrarlaması tahminî olarak 103-104 yılda bir meydana gelmektedir.⁵ Bu çalışma ile tarihsel süreci ele alınacak olan depremlerin günümüzün ilgili literatürüne katkı sağlaması amaçlanmaktadır.

1088 Tmogvi Depremi

Samtshe-Cavaheti Güney Gürcistan'da yer alan ve topraklarının bir kısmı ise günümüz Türkiye sınırları içerisinde bulunan bir bölgedir.⁶ 11. yüzyıldan itibaren Akhalkalaki Yukarı Cavaheti'nin merkezi hâlindeyken Tmogvi ise Aşağı Cavaheti'nin merkezi konumuna gelmiştir.⁷ Tmogvi ise, bugün Samtshe-Cavaheti bölgesinde Aspindza Belediyesine bağlı bir köydür. Mahallî olarak Tmogvi Kral Tamar (1184-1213) döneminin önemli yerleşim yerlerinden biri olan Vardzia kaya manastırlarını da kendi sınırları içerisinde bulundurmaktadır. "Tmogvi" adı Gürcüce "pagan rahip" anlamında kullanılan *mogvi* (მოგვი) sözcüğünden türetilmiştir. Bugün Tmogvi'de bulunan Tmogvi Kalesi ise, Gürcistan'ın güneyinde bulunan Samtshe-Cavaheti bölgesinde, mağara kenti Vardzia'nın birkaç kilometre aşağısında bulunan harabe hâldeki bir kaledir. Tmogvi Kalesi'yle alakalı ilk bilgilere 9. yüzyıldan kalma kaynaklar vasıtasıyla ulaşılmaktadır. Tmogvi Kalesi Kura Nehri'nin oluşturduğu bir boğaz üzerinde, Kura Vadisi ile Cavaheti Platosu arasında var olan antik ticaret yolunu kontrol etmek amacıyla bir savunma yapısı olarak inşa edilmiştir. Kısaca belirtmek gerekirse; Tmogvi Kalesi üzerinde bulunduğu mahallin sözü geçen dönemdeki önemli bir askerî müstahkem yapısıdır. Tmogvi Kalesi özellikle MS 900 civarında önem kazanmıştır. 11. yüzyılın başlarına gelindiğinde ise mezkûr kale doğrudan, III. Bagrat tarafından oluşturulan Birleşik Gürcistan Krallığı'nın kontrolü altına girmiştir. 1073'de ise Tmogvi Kalesi, bir asilzade olan Niania Kuabulisdze'ye bağış olarak verilmiştir. Daha sonrasında Gürcistan'ın önemli feodal ailelerinden olan Toreli, Mkhargrzel, Shalakashvili ve Cakeli gibi aileler kalenin koruyuculuğunu üstlenmiştir. Pek tabii, söz konusu kale 1088 yılındaki depremden ciddi bir şekilde etkilenmiştir.⁸

İlgili yerde de bahsedileceği üzere Güney Gürcistan'ın büyük bir alanını etkileyen 1088 depremi, Kartlis Tskhovreba da etki alanını tam belirtmediğinden sadece "...*Tmogvi bile yıkıldı*..." ifadesinden ötürü olsa gerek Tmogvi Depremi olarak bilinir. Söz konusu deprem bazı kaynaklara göre 7,0-7,5

³ Darejan Kldiashvili, "Mitsisdzvrebi Sakartveloşi Istorili Tskaroebis Mihedvit: 1089 Tslis Mitsisdzvra (Earthquakes in the Territory of Georgia According to Historical Sources: 1089 Earthquake)", *History, Archaeology, Ethnology*, S. VI, 2021, s.228.; Mustafa Sarı, "Gori-Gürcistan Depremi (1920)", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 16, S. 2., 2014, s.286.

⁴ Otar Varazanashvili, Nino Tsereteli, Emil Tsereteli, *Historical Earthquakes in Georgia (up to 1900): Source Analysis and Catalogue Compilation*, M. Nodia Institute of Geophysics, I. Javakhishvili Tbilisi State University, Tbilisi 2011, s. 4.

⁵ Kldiashvili, "Mitsisdzvrebi Sakartveloşi Istorili Tskaroebis Mihedvit: 1089 Tslis Mitsisdzvra (Earthquakes in the Territory of Georgia According to Historical Sources: 1089 Earthquake)", s.228.

⁶ Ayşe Beyza Ercan, "Orta Çağ'da Ardahan", *Ardahan Değerlemeleri -3- Değerler, Potansiyeller ve Yaklaşımlar*, ed. İhsan Kurtbaş, Nobel Akademik Yayıncılık, 2021, s.170.

⁷ *Kartlis Tskhovreba A History of Georgia*, foreword by Roin Met'reveli, Artanuji Publishing, Tbilisi 2014, s.165.

⁸ Fortress Tmogvi Fortress-Aspindza, <https://sastumroebi.ge/tmogvi-fortress-i13-en>.

(MSK ölçeğine göre)⁹ şiddetinde, bazı kaynaklara göre ise 6,5¹⁰ şiddetinde meydana gelmiştir. Tmogvi Depremi orta ölçekli deprem sınıfında değerlendirilmektedir.¹¹ Orta ölçekli bir deprem olmasına rağmen, incelenen dönemde çok fazla ölüme ve yıkıma yol açtığı kaynaklarda geçtiği kadarıyla aşikârdır. Cumartesiye denk gelen bir Paskalya gününde meydana geldiği için bilhassa Kartlis Tskhovreba'da depremin insanların günahlarına karşılık ilahî bir mesaj olduğu konusunda ifadeler vardır.

Kartlis Tskhovreba isimli Anonim Gürcü Kroniği Tmogvi Depremi konusundaki en önemli kaynaklardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Doğal afetlerin Allah tarafından verilen bir ceza ya da ikaz olduğu düşüncesiyle eser ilk olarak bu yılda meydana gelen olayları anlatmaya başlar. Bahsi geçen dönem yukarıda da belirtildiği üzere Türk akınlarının Gürcistan üzerinde yoğun olarak devam ettiği bir dönemdir. Kartlis Tskhovreba bu durumu “*Hiçbir kurtarıcı, memleketin ıstırabını teskin edemiyordu, çünkü Bizans kuvveti çöküş içinde idi ve bütün denizaşırı ülkeler Türkler tarafından istila edilmişti.*”¹² cümleleriyle açıklamaktadır. Mevzubahis süreçte, Kaheti Kralı Ağsartan'ın Sultan Melikşah'ın huzuruna giderek Hristiyanlığı reddedip İslâmiyet'i seçmesi ve bu şekilde Kaheti'yi alması yazarın tasavvurunda çok büyük bir günahdır. Muharririn bu noktadaki devam eden ifadeleri dikkate değerdir: “*Memleket, bu şartlar altında asla sükûnete kavuşmuyordu ve halkın fenalığı huzur içinde yaşamağa meydan vermiyordu. Her yaş ve her vaziyetteki insanlar, doğru yolu terk ederek her türlü fenalığı işliyor ve Allah'ı gücendiriyordu. Onlar, tabiatıyla iyi ve yardımcı Allah'ı o kadar hiddete getirdiler ki peygamber Yeşua'nın: “Vay günahâr millete, suçu ağır olan kavme: Ayak tabanından başa kadar vücuta sıhhat yoktur, yara ve şiş ve cerahatlı bereler vardır... İşte bundan dolayı memleketimiz tahrip, şehirlerimiz kül edilmiş ve barbar milletler tarafından yağma ve tahrip edilen eyaletlerimizi yabancılar yok etmişlerdir” dediği gibi, Allah'ın, kötü insanları cezalandırmak için tehdit mahiyetindeki afetleri üzerlerine çektiler.*”¹³ Alıntılanan ifadelerden de anlaşılacağı üzere meydana gelen doğal afetin sebebini yazar işlenen günahlara bağlamıştır. Bununla birlikte var olan depremi bölgeye gelen Türklere ve onlara karşı Gürcülerin başarılı bir savunma yapamamasına bağlamaları da oldukça farklı bir bakış açısıdır. Anonim Gürcü Kroniği'ne göre deprem şu şekilde meydana gelmiştir:

“*Şöyle ki, dolun ayı devresinde, tam Allahımızın dirilme yortusu gününde sevinç ve mutluluk beklediğimiz hâlde, Allah dünyaya hiddetli bir bakış gösterdi. Yeryüzü temelinden o kadar şiddetle sarsıldı ki en yüksek dağlar, en metin kayalar toz gibi süpürüldü, köy ve kasabalar altüst oldu, kiliseler devrildi, yıkılan ve ezilen evler sakinlerinin mezarı oldular. Tmogvi bile yıkıldı ve Niania'nın oğlu Kahaber, karısı ile beraber enkazın altında kaldı. Yeryüzünün bu sarsıntısı ve yıkılışı bütün bir sene devam etti ve bu süre içinde pek çok insan öldü.*”¹⁴

Tmogvi'de meydana gelen depremin merkez üssünün Ardahan Kura Vadisi'ndeki Cavaheti Platosu olduğu anlaşılmaktadır. Deprem farklı kaynaklara göre, 16 Nisan 1088 veya 1 Nisan 1089

⁹ MSK ölçeğine göre tahminî 7,0-7,5 arası olduğu hakkında bkz: Kldiashvili, Mitsisdzvrebi Sakartveloşi Istoriuli Tskaroebis Mihedvit: 1089 Tslis Mitsisdzvra (Earthquakes in the Territory of Georgia According to Historical Sources: 1089 Earthquake)”, s.228. Ayrıca Tmogvi Depremi'nin şiddeti hakkında $M_s=6.5$, $I_0=9$ verisi için bkz: Varazanashvili, Tsereteli vd., *Historical Earthquakes in Georgia (up to 1900): Source Analysis and Catalogue Compilation*, s.10.

¹⁰ Ercan, *Altın Çağ Dönemi Gürcistan'ının Dâhilî ve Haricî Politikaları*, s.22.

¹¹ Varazanashvili, Tsereteli vd. *Historical Earthquakes in Georgia (up to 1900): Source Analysis and Catalogue Compilation*, s.31.

¹² *Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 yılına kadar)*, Çev. Marie Félicité Brosset, Çev. Hrand D. Andreasyan, Not ve Yay Haz. Erdoğan Merçil, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2003, s.308.

¹³ *Gürcistan Tarihi*, s.309.

¹⁴ *Gürcistan Tarihi*, s.309. Kartlis Tskhovreba'nın İngilizce çevirisinden Türkçeye çevrildiğinde: “*Ve böylece Paskalya gününde, Efendimiz'in diriliş gününde, insanlar dinlenirken ve mutluken, Rab öfkesini yeryüzüne döktü ve onu temellerinden sarstı. Yüksek dağlar ve sert kayalar toza dönüştü. Şehirler ve köyler paramparça oldu, kiliseler yıkıldı, evler yeryüzü tarafından yutuldu ve içinde yaşayanlara mezar oldu. Tmogvi harap oldu ve Niania'nın oğlu K'akhaber, eşiyile birlikte molozun altına gömüldü. Ve bu korkunç deprem yılın sonuna kadar sürdü ve bu süre zarfında çok sayıda insan hayatını kaybetti.*” *Kartlis Tskhovreba A History of Georgia*, s.173.

Paskalya gününde meydana gelmiştir. Tmogvi Depremi'nin 1 Nisan 1089'da meydana geldiği görüşüne göre¹⁵ bu depremden iki ay sonra, Gareji Dağları'nda 31 Mayıs 1089 Perşembe günü bir deprem daha meydana gelmiştir. Tmogvi'de gerçekleşen depremin tarihi konusunda farklılıklar olmakla birlikte, Vahuşti Batonishvili ve Niko Dadiani de, IV. David'in tarihçisine dayanarak deprem tarihini 1088 senesi olarak belirtmektedirler. Tarihî verilere göre, Paskalya zamanında meydana gelen depremin merkez üssü Tmogvi ve çevresiydi. Bahsi geçen doğal afetin, Tmogvi Kalesi ve Kura'nın her iki yakasında yer alan şehrin yanı sıra, Tmogvi Kalesi'ni ve çevresini de ciddi şekilde yok ettiğini ifade etmek yanlış olmayacaktır. Bununla birlikte, depremin etki alanının oldukça büyük olduğunu ve muhtemelen volkanik Cavaheti Platosu'ndan tarihî dış Kaheti'ye kadar olan Gürcistan'ın güney ve doğusunu etkilediğini söylemek mümkün görünmektedir. Meydana gelen depremler, bahsedilen bölge üzerindeki manastır ve kiliselerde büyük ölçekli yıkımlara yol açmıştır. Örneğin, Gareji'de manastırlar ciddi şekilde hasar görmüş, burada var olan nüfus 11. yüzyıldan itibaren azalmaya başlamış, 13. yüzyılın sonlarına doğru yavaş yavaş yok olmaya başlamıştır.¹⁶

Bahsedilen dönemde Türk akınlarından etkilenen Gürcistan'da savaşlar nedeniyle çok sayıda insan ölmüş olsa da var olan bu doğal afetler de ülke nüfusunun azalmasında önemli ölçüde etki sahibi olmuştur.¹⁷ Deprem sonucunda kaç kişinin öldüğünü kesin bir sayıyla ifade etmek mümkün olmasa da “Yeryüzünün bu sarsıntısı ve yıkılışı bütün bir sene devam etti ve bu süre içinde pek çok insan öldü” ifadeleri ölü sayısının kayda değer derecede yüksek olduğunu düşündürmektedir.¹⁸ Aynı zamanda Orta Çağ yapılarının dayanıklılıkları konusunda bir öngöründe bulunmak gerekirse depreme çok da dayanıklı olmadıklarını ifade etmek yanlış olmayacaktır. Bu hâlde de yüksek ihtimal bir yıl süren artçı sarsıntılarda da yıkılan çok sayıda evin olduğunu varsaymak mümkündür. Bununla birlikte Tmogvi'nin civarındaki diğer yerleşim yerlerinde de büyük yıkımların olduğunu varsaymak mümkün görünmektedir.

Görsel. 1:¹⁹ Gürcistan üzerindeki aktif fayların haritası

¹⁵ 1 Nisan 1089 tarihinde olduğuna dair bkz: Kldiashvili, Mitsisdzvrebi Sakartveloşi Istoriuli Tskaroebis Mihedvit: 1089 Tslis Mitsisdzvra (Earthquakes in the Territory of Georgia According to Historical Sources: 1089 Earthquake)”, s.236.

¹⁶ Kldiashvili, Mitsisdzvrebi Sakartveloşi Istoriuli Tskaroebis Mihedvit: 1089 Tslis Mitsisdzvra (Earthquakes in the Territory of Georgia According to Historical Sources: 1089 Earthquake)”, ss.228-236.

¹⁷ Ercan, *Altın Çağ Dönemi Gürcistan'ının Dâhilî ve Haricî Politikaları*, s.22.

¹⁸ *Gürcistan Tarihi*, s.309.

¹⁹ Tmogvi, Akhaltsikhe'nin (Ahıska) batısında olup haritada yaklaşık olarak konumu gösterilmiştir. Chelidze, T., Javakhishvili Z., Varazanashvili, O., Elashvili, E. vd., “Seismic hazard assessment of Georgia (probabilistic approach)”, <https://boa.unimib.it/retrieve/handle/10281/147124/451387/10281-147124.pdf>, s.3.

Hem iç politikada hem de dış politikada zor durumda olan ülke bahsi geçen olaylar göz önüne alındığında bir kriz durumunda olduğu için siyasi değişim ihtiyacıyla karşı karşıya kalmıştır.²⁰ Ancak, bilhassa Sultan Melikşah döneminde art arda gelen Türk baskınları sonucunda küçük bir toprak parçasına hapsolan Gürcistan hem savaşların hem de doğal afetlerin sonucunda Kartlis Tskhovreba'ya göre artık ilahî kudret tarafından kendilerine gönderildiğine inanılan cezalara maruz kalmış ve ardından da parlak bir döneme geçiş yapmıştır. Bunu da deprem ile ilgili kısımların hemen ardından Kartlis Tskhovreba şu şekilde açıklar: “*Fakat sevgili çocuklarını cezalandıran, öldüren ve canlandıran, en şefkatli bir baba gibi iyiliğini göstermeğe hazır olan (Allah), bu afetlerin içinde merhametini unutmadı. Zira, kitapta yazılı olduğu şekilde: Allah tohumumuzu kurutsaydı, biz de Sodom gibi olacak ve Gomor'un akıbetine uğrayacaktık*” O andan itibaren hayat tanyeli esmeğe ve tamir edici bulutlar başımızın üzerinde parlamaya başladı. Arka arkaya gelen bu afetlerle dolu 18 yıl sonra, Hazret-i İsa'nın cediti peygamber Davud'un 78'inci nesli olan ve aynı büyük adı taşıyan eserleriyle de büyük bir prensin şahsında, cümle krallıkların güneşi, ebedî karanlığın içinde ortaya çıktı.”²¹ ifadeleriyle ilahî kudret tarafından kendilerine verilen cezayı çektiklerini ve bu cezanın biterek IV. David'in saltanatının başladığı vurgusunda bulunur. Müellife göre artık çektikleri cezalar son bulmuş ve yeni parlak döneme de adım atılmıştır. Zaten, Gürcistan tarihinde IV. David ile birlikte başlayan ve Kral Tamar döneminin sonuna kadar devam eden süreç Gürcülerin Altın Çağ devri olarak bilinmektedir.²²

1191 senesine gelindiğinde Kral Tamar'ın ilk eşi Yuri'nin isyanıyla karşı karşıya kalacak olan Tmogvi ve burada bulunan Tmogvi Kalesi²³ daha sonrasında coğrafi yakınlık göz önünde bulundurulduğunda Samtshe-Cavaheti'de meydana gelecek olan 1283 yılındaki depremden de muhtemelen etkilenmiştir.

1283 Samtshe Depremi

1283 senesi artık Gürcistan'ın Moğol tahakkümü altında girmiş olduğu zamana tekabül etmektedir. Moğollar Gürcistan'dayken meydana gelen bu büyük deprem Samtshe bölgesinde meydana gelmiş olup Anonim Gürcü Kroniği Kartlis Tskhovreba'da kendisine yer bulmaktadır. Kartlis Tskhovreba bu güçlü depremi şu şekilde ifade eder:

“*Kutsal Hafta [Paskalya'dan önceki hafta] geldi ve Kutsal Çarşamba günü inanmayan ruhlarımız yüzünden yer şiddetli bir şekilde sarsıldı. Perşembe günü yer daha az güçlü de olsa yeniden sarsıldı, ama hiç kimse merhametli Tanrı'nın neden kızdığını anlamadı. Cumartesi geldi ve öğleden sonra saat üçte-ertesi gün, herkesin neşeli bir beklenti içinde yaşadığı İsa'nın Dirilişi kutlamaları için görevlendirilmişti - Tanrı, günahlarımız nedeniyle yeryüzüne öfkeyle baktı ve temellerine kadar dünya titredi. Öyle sallandı ki şapeller çöktü ve manastırlar, kiliseler, kaleler, evler ve binalar çöktü; dağlar, tepeler ufalandı, kayalar toza dönüştü. Zemin genişçe açıldı ve katranı andıran siyah sıvı akıntıları dışarı fışkırdı; yüksek ağaçlar dünyanın sarsılmasıyla devrilip sallandı; ve Ats'q'uri Kilisesi çöktü. ... Mtsheta Kilisesi de çöktü ve Samtshe'de sayısız insan helak oldu; ve artık hiçbir yerde kilise, şapel veya kaleler yoktu ve her yerde inlemeler duyuldu ve ölçülemez bir üzüntü vardı.”²⁴*

²⁰ Kldiashvili, “Mitsisdzvrebi Sakartveloşi Istoriuli Tskaroebis Mihedvit: 1089 Tslis Mitsisdzavra (Earthquakes in the Territory of Georgia According to Historical Sources: 1089 Earthquake)”, ss.231-232.

²¹ Gürcistan Tarihi, s.309-310.

²² Gürcülerin Altın Çağı'nın başlangıç ve bitiş dönemleri değerlendirme açısından farklılıklar arz edebilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Ercan, *Altın Çağ Dönemi Gürcistan'ının Dâhilî ve Haricî Politikaları*, ss.24-25.

²³ Ercan, “Orta Çağ'da Ardahan”, s.185.

²⁴ Kartlis Tskhovreba A History of Georgia, s.372. Varazanashvili, Tsereteli vd., *Historical Earthquakes in Georgia (up to 1900): Source Analysis and Catalogue Compilation*, s.37'de Kartlis Tskhovreba'dan alıntıyla gerçekleşen deprem felaketini şu şekilde aktarırlar: “*Kutsal Haftanın Çarşamba günü güçlü bir deprem oldu, bir hafta sonra Perşembe günü bir deprem daha oldu, ama kimse buna aldırış etmedi. Paskalya'nın Cumartesi günü sabah saat üçte korkunç bir deprem ülkeyi sarstı. Tapınaklar ve manastırlar, kiliseler ve kaleler, evler ve diğer binalar, dağlar ve tepeler hepsi çöktü,*

1283 depremi Samtshe-Cavaheti bölgesine çok da uzak sayılmayacak olan Gence'deki 1138/1139 depremine benzer özellikler göstermektedir. Kaynaklara göre yaklaşık 230.000 kişinin ölmüş olduğu Büyük Gence Depremi'nde de Ebû'l-Ferec'in ifadelerine göre yerden siyah sular fıskırmıştır.²⁵ Mhitar Koş'un ifadeleri de yine 1283 depremindeki yaşananlarla benzer görünmektedir. Mhitar Koş, bahsedilen Gence Depremi sonucunda ister dağlık ister ovalık olsun birçok yerin yerle bir olduğunu, aynı şekilde kilise ve manastırlar ile dağlık bölgelerdeki köylerin yıkıldığını ifade etmektedir.²⁶

Vahuşti de Samtshe Depremi'nin bir Perşembe günü olduğunu, büyük bir sarsıntı ile depremin sadece Samtshe'de gerçekleştiğini, başka hiçbir yerde gerçekleşmediğini bildirdikten sonra Mtsheta'nın da mahvolduğunu ifade eder.²⁷ Bu depremin artçı şoklarının bir ay boyunca devam ettiği ve merkez üssünün Samtshe olduğu, etkisinin çok büyük olduğu ve birçok evin ve dinî mabedin bu deprem esnasında yıkıldığı kaynaklardan aktarılmaktadır.²⁸ Mhitar Ayrivanetsi'nin verdiği bilgilere göre, Kilikya'da deprem olmuş ve Nüşavor ile Tebriz şehirleri bu deprem sonucunda yıkıma uğramıştır. Onun verdiği bilgilere göre daha sonrasında da Gürcistan'da bir deprem olmuş ve büyük bir felâkete yol açmıştır.²⁹ Ayrıca, bu depremin Borjomi, Kazbegi doğrultusunda yer alan fay hattı ile bağlantılı bir deprem olduğu düşünülmektedir.³⁰ Samtshe Depremi'nin şiddeti Tmogvi'den daha yüksek olabilir. Bu depremin şiddeti $M_s=7$, $I_0=9,5$ olarak belirtilmiştir.³¹ Zira etkisinin daha fazla olduğu özellikle bu depremde Vardzia'nın büyük hasar aldığı ve hatta Vardzia'nın neredeyse üçte birinin bu deprem sonucunda tahrip olduğu varsayılmaktadır.³²

kayalıklar toza dönüştü, yeryüzü açıldı ve oradan yağ-katran benzeri su fıskırdı, yüksek ağaçlar titreyip devrildi; Atskuri'deki kilise de çöktü. Ayın sırasında kilisenin ortasında bulunan Meryem Ana ikonası, kubbenin yıkılarak üzerini şapka gibi örtmesiyle hasar görmeden kurtarıldı. Bir ay süren bu korkunç deprem sadece Samtshe'de meydana geldi. Başka hiçbir yerde hasar olmadı. Fakat Mtsheta'da katedral çöktü ve çok sayıda insan öldü. Tapınaklar, kiliseler ve kaleler harabeye dönmüştü. Her tarafta büyük bir üzüntü ve hıçkırıklar vardı."

²⁵ Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l – Farac Tarihi*, C.II, Çev. Ömer Rıza Doğrul, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1950. s.375. Ercan, *Altın Çağ Dönemi Gürcistan'ının Dâhilî ve Haricî Politikaları*, s.66.

²⁶ Kalankatlı Moses, *Alban Tarihi*, Çev. Yusuf Gedikli, Selenge Yayınları, İstanbul 2019. s.299.; Ercan, *Altın Çağ Dönemi Gürcistan'ının Dâhilî ve Haricî Politikaları*, s.66.

²⁷ Varazanashvili, Tsereteli vd., *Historical Earthquakes in Georgia (up to 1900): Source Analysis and Catalogue Compilation*, s.37. Ayrıca bkz: Vahuşti Batonoshvili, *Saqartvelos Geograpia*, Redaktisia: M.G. Canaşvilisa, Mstsrapl-Mbecdavi Stamba, Tbilisi 1904.

²⁸ Varazanashvili, Tsereteli vd., *Historical Earthquakes in Georgia (up to 1900): Source Analysis and Catalogue Compilation*, s.38.

²⁹ A. G. Galstyan, "Mhitar Ayrivanetsi Vakayinamesinden Pasajlar", *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar XII.-XVI. Yüzyıllara Ait Eserlerden Alıntılar*, Çev. İlyas Kamalov, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005, s.168. İlgili kaynağa göre bahsi geçen bu depremin meydana geldiği sene 1261 olsa da aslında 1283 Samtshe Depremi'ni göstermesi hakkındaki görüş için bkz: Varazanashvili, Tsereteli vd., *Historical Earthquakes in Georgia (up to 1900): Source Analysis and Catalogue Compilation*, s.38.

³⁰ Chelidze, Javakhishvili, "Seismic Hazard Assessment of Georgia (Probabilistic Approach)", s.3.

³¹ Varazanashvili, Tsereteli vd., *Historical Earthquakes in Georgia (up to 1900): Source Analysis and Catalogue Compilation*, s.10. Ercan, *Altın Çağ Dönemi Gürcistan'ının Dâhilî ve Haricî Politikaları*, s.22.

³² Vardzia kaya kenti, 12. yüzyılın sonlarında Kral III. Giorgi (1156-1184) ve kızı Kral Tamar tarafından inşa edilmiş olup, bir şehir, dinî yapılar ve savunma surlarından oluşmaktadır. Kompleks, toplam alanı 5000 m² üzerinde olan 13 kattan oluşmakta ve aralarında 28 özel şarap depolama tesisi (marani), 3 eczane ve 5 kilisenin de bulunduğu 542 konut içermektedir. 1283 yılında yaşanan şiddetli depremden sonra mağara kompleksi ağır hasar görmesine rağmen kullanılmaya devam edilmiştir. Avtandil Okrostsvardize, Sun-Lin Chung, Yu-Chin Lin, Irakli Skhirtladze, "Geology and Zircon U-Pb Geochronology of the Mtkvari Pyroclastic Flow and Evaluation of Destructive Processes Affecting Vardzia Rock-cut City, Georgia", *Quaternary International*, 2019. ss.1,8.

Görsel. 2:³³ 1283 depreminde hasar gören Vardzia kaya şehrinin bir kısmı

Sonuç

Samtshe-Cavaheti bölgesi, Türkiye'nin Doğu Anadolu bölgesine de yakın olduğu için bahsi geçen depremlerden günümüz Türkiye'sinin Ardahan, Kars ve Erzurum gibi illerinin de etkilenmiş olması muhtemeldir. Anonim Gürcü Kroniği'ne göre, ele almaya çalıştığımız bölge üzerindeki depremler fark edileceği üzere insanların günahlarına karşılık ilahî kudret tarafından onları cezalandırmak amacıyla gönderilmiş bir uyarı olarak yorumlanmıştır. Dönemin depreme maruz kalanlarına göre, üst üste gelen felaketlerden sonra ilahî kudret insanları cezalandırmış ve onlara göre sonrasında tekrardan bir şans vermiştir. Bilhassa 1088/1089 Tmogvi Depremi'nde aslında müellif bahsedilen düşünceyi vurgulamaya çalışmıştır. Nitekim birbirlerine yakın bölgelerde bulunan hem 1088 Tmogvi Depremi hem de 1283 Samtshe Depremi'nin bir Paskalya günü meydana gelmesi açık bir şekilde dönemin insanlarına göre bilimsel açıdan ziyade ilahî açıdan değerlendirilmesi gereken bir mesaj olarak algılanmıştır. Söz konusu algıyı kuvvetlendiren durum ise depremin kendi dinlerine ait olan kutsal bir günde meydana gelmiş olmasıdır.

Tüm aktarılanlar bir yana depremlerin bölgeye birçok bakımdan büyük zararlar verdiği aşikârdır. Kronikte, depremlerin merkez üssünün neresi olduğu ya da kaç kişinin öldüğü, Gürcü Krallığı'nın incelenen depremlerin yaralarını sarmak için neler yaptığı gibi bilgiler yer almasa da her iki depremde de çok fazla sayıda insanın hayatını kaybettiği ve dinî yapıların yerle bir olduğu bilgileri depremin büyüklüğünü tahmin etmek için yeterlidir. Bununla birlikte, Tmogvi Depremi'nin bir yıl süreyle devam ettiği ifadeleri dönemin şartlarıyla birlikte değerlendirildiğinde bizleri depremin hayli güçlü olduğu konusunda fikir sahibi yapmaktadır. Aktarılanlar ışığında kuvvetle muhtemeldir ki artçı sarsıntılar bir yıl süreyle bölgeyi etkilemeye devam etmiştir. Bir yıl süreyle her artçı sarsıntı sonrası ölen veya yıkılan evlerle alakalı herhangi bir malumat sahibi olunamasa dahi Orta Çağ dönemi bina ve barınak yapısı düşünüldüğünde mevzubahis artçı sarsıntılar sırasında da insan kaybı yaşanmış olabileceğini tahmin etmek güç değildir.

1283 Samtshe Depremi de bu yönüyle merak uyandıran bir deprem olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışma sırasında da belirtildiği üzere şiddetinin Tmogvi Depremi'nden daha yüksek olma ihtimali vardır. Zira Kartlis Tskhovreba'ya göre Çarşamba günü başlayan deprem Pazar gününe kadar devam etmiştir. Bu da depremin şiddetli olduğu konusundaki yargıyı kuvvetlendirmektedir. Ne yazık ki, halkın bu depremler sonucunda vermiş oldukları doğal tepkiler ve acıları hakkında bilgi sahibi olunamasa da bir doğal afet olan depremlerin bölgelerin coğrafi, etnik ve siyasi yaşamını etkilediğini göz ardı etmek mümkün değildir. Bundan dolayı çalışma boyunca ifade edilen depremlerin bölge halkı ve tarihi üzerinde önemli etkiler bıraktığını ifade etmek gerekmektedir.

³³ Okrostsvavidze, Chung vd., "Geology and Zircon U-Pb Geochronology of the Mtkvari Pyroclastic Flow and Evaluation of Destructive Processes Affecting Vardzia Rock-cut City, Georgia", s.8.

Kaynakça

- ASLANTAŞ, Nuh, “Zelzele”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.44, TDV Yayınları İstanbul 2013, s.227-231.
- BATONOSHVILI, Vahuşti, *Saqartvelos Geograpia*, Redaktsia, M.G. Canaşvilisa, Mstsrapl-Mbecdavi Stamba, Tbilisi 1904.
- CHELIDZE, T., Javakhishvili Z., Varazanashvili, O., Elashvili, E. vd. “Seismic Hazard Assessment of Georgia (Probabilistic Approach)”, <https://boa.unimib.it/retrieve/handle/10281/147124/451387/10281-147124.pdf>. Erişim Tarihi: 30.06.2024.
- ERCAN, Ayşe Beyza, “Orta Çağ’da Ardahan”, *Ardahan Değerlemeleri -3- Değerler, Potansiyeller ve Yaklaşımlar*, ed. İhsan Kurtbaş, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2021, s.169-196.
- ERCAN, Ayşe Beyza, *Altın Çağ Dönemi Gürcistan’ının Dâhilî ve Haricî Politikaları*, Sonçağ Akademi, Ankara 2023.
- Fortress Tmogvi Fortress-Aspindza <https://sastumroebi.ge/tmogvi-fortress-i13-en>. Erişim Tarihi: 21.06.2024.
- GALSTYAN, A. G., “Mhitar Ayrivanetsi Vakayinamesinden Pasajlar”, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar XII.-XVI. Yüzyıllara Ait Eserlerden Alıntılar*, Çev. İlyas Kamalov, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005.
- Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l – Farac Tarihi*, C.II, Çev. Ömer Rıza Doğrul, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1950.
- Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 yılına kadar)*, Çev. Marie Félicité Brosset, Çev. Hrand D. Andreasyan, Not ve Yay Haz. Erdoğan Merçil, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2003.
- Kalankatlı Moses, *Alban Tarihi*, Çev. Yusuf Gedikli, Selenge Yayınları, İstanbul 2019.
- Kartlis Tskhovreba A History of Georgia*, foreword by Roin Met’reveli, Artanuji Publishing, Tbilisi 2014.
- KLDIASHVILI, Darejan, “Mitsisdzvrebi Sakartveloşi Istoriuli Tskaroebis Mihedvit: 1089 Tslis Mitsisdzvra (Earthquakes in the Territory of Georgia According to Historical Sources: 1089 Earthquake)”, *History, Archaeology, Ethnology*, S.VI, 2021, s.228-239.
- OKROSTSVARIDZE, Avtandil, Chung, Sun-Lin, Lin, Yu-Chin, Skhirtladze, Irakli, “Geology and Zircon U-Pb Geochronology of the Mtkvari Pyroclastic Flow and Evaluation of Destructive Processes Affecting Vardzia Rock-cut City, Georgia”, *Quaternary International*, 2019, s.1-19.
- SARI, Mustafa, “Gori-Gürcistan Depremi (1920)”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 16, S. 2., 2014, s.285-298.
- VARAZANASHVILI, Otar, Tsereteli, Nino, Tsereteli, Emil, *Historical Earthquakes in Georgia (up to 1900): Source Analysis and Catalogue Compilation*, M. Nodia Institute of Geophysics, I. Javakhishvili Tbilisi State University, Tbilisi 2011.

The Legends Journal of European History Studies (LJEHS)

Issue/ Sayı: 5 Year/ Yıl:2024

Makale Türü/ Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article

DOI: <http://dx.doi.org/10.29228/legends.77209>

Atf/ Cite As: Karakök, Tunay; Güneş, Dilek. "I. ve II. Haçlı Seferlerinde Anadolu Selçuklu Devleti ve Anadolu Beyliklerinin Haçlılar ile Mücadelesi", *The Legends Journal of European History Studies*, S.5, 2024, ss. 10-24.

I. ve II. HAÇLI SEFERLERİNDE ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ VE ANADOLU BEYLİKLERİNİN HAÇLILAR İLE MÜCADELELERİ

Struggle Between Anatolian Seljuk State And Anatolian Principalities With The Crusaders During The First And Second Crusades

Tunay KARAKÖK*

Dilek GÜNEŞ**

ÖZ

1095 yılında Fransa'nın Clermont şehrinde yapılan konsille başladığı kabul edilen Haçlı Seferleri, sebepleri ve sonuçları ile dünya tarihine yön vermiş en önemli olaylardan biridir. Temelinde kutsal toprakları Müslümanların elinden almaya yönelik olan bu seferlerin arka planında ekonomik ve siyasal sebepler etkilidir. Bu seferler sadece Doğu Akdeniz'de değil aynı zamanda Anadolu'nun siyasi ve sosyal yapısında da derin etkiler bırakmıştır. Anadolu'nun kapılarını açan savaş olarak addedilen Malazgirt Zaferi'nden sonra Anadolu'da pek çok Türk beylikleri kurulmuştur. Kurulan bu beylikler birbirleriyle mücadele içerisindeyken batıda ortaya çıkan Haçlı zihniyeti ile kendi aralarındaki düşmanlıkları bir tarafa bırakmış ve Haçlılara karşı birlik olma yoluna eğilmişlerdir. İlk olarak Anadolu Selçuklu Devleti ile Danişmendliler arasında büyüyen ittifaklara daha sonra diğer beyliklerde katılmıştır. Bu bağlamda, Haçlı Seferleri'nin Anadolu'daki Türk beylikleri üzerindeki etkileri incelendiğinde, Anadolu Selçuklu Devleti, Danişmendlilerin ve Artukluların Haçlılarla olan mücadelelerinde öne çıktıkları görülmektedir.

Anahtar Kelimeler

Birinci Haçlı Seferi, İkinci Haçlı Seferi, Anadolu Selçuklu Devleti, Danişmentliler, Artuklular

ABSTRACT

The Crusades, considered to have begun with the council held in Clermont, France, in 1095, are one of the most significant events that have shaped world history in terms of their causes and consequences. Fundamentally aimed at reclaiming the Holy Lands from Muslim control, these expeditions were influenced by economic and political motives. The Crusades left profound impacts not only in the Eastern Mediterranean but also on the political and social structure of Anatolia. Following the Battle of Manzikert, which is regarded as the event that opened the gates of Anatolia, numerous Turkish principalities were established. While these principalities were initially in conflict with one another, they set aside their hostilities in the face of the emerging Crusader mentality from the West and moved towards unity against the Crusaders. Initially, alliances formed between the Seljuk Empire and the Danişmendids, which later expanded to include other principalities. In this context, when examining the effects of the Crusades on the Turkish principalities in Anatolia, it is evident that the Seljuk Empire, the Danişmendids, and the Artuqid Principality played prominent roles in their struggles against the Crusaders.

Keywords

First Crusade, Second Crusade, Crusades, Anatolian Seljuk State, Danişmends, Artuqids

Giriş

Haçlı Seferleri, XI. yüzyılın sonlarına doğru, Hristiyan Avrupa'da, özellikle de Papa tarafından teşvik edilen dini ve askeri bir harekettir. Seferlerin amacı, Müslümanların elindeki Kutsal Toprakları, özellikle Kudüs'ü, Hristiyan dünyasına geri kazandırmak ve Bizans İmparatorluğu'na yardım etmek olarak belirlenmiştir. Papa II. Urban, 1095 yılında Clermont Konsili'nde yaptığı konuşmada,

*Dr.Öğr. Üyesi, Bartın Üniversitesi, Orcid No 0000-0003-4028-2148, e-mail: tkarakok@bartin.edu.tr

** Yüksek Lisans Öğrencisi. Bartın Üniversitesi, Orcid No: 0009-0008-1625-4810, e-mail: dilekyilmaz15@gmail.com

Geliş Tarihi/Received:05/07/2024

Kabul Tarihi/Accepted: 16/08/2024

Hristiyanları Kudüs'ü geri almak için savaşmaya çağırmıştır. Bu çağrı, dini coşku ve kutsal savaş (cihad) kavramıyla desteklenmiştir. İşte bu desteğin harekate dönüşmesi için ise bazı sebeplerin geliştirilmesi gerekmektedir.¹

Kudüs ve diğer kutsal topraklar, Hristiyanlar için kutsal kabul ediliyordu. Müslümanların kontrolündeki bu bölgelerin geri alınması, dini bir görev olarak görülüyor olması gibi dini nedenler ile birlikte Avrupa'daki birçok soylu ve kraliyet ailesi, Haçlı Seferlerine katılarak toprak kazanma ve prestij elde etme fırsatı gördü. Aynı zamanda, bu seferler Bizans İmparatorluğu'na destek sağlama ve bölgedeki Müslüman güçleri zayıflatma hedefini öngören siyasi ve askeri sebepler ile birlikte Avrupa'da feodal sistemin getirdiği sosyal ve ekonomik zorluklar, birçok savaşçı ve maceraperest için yeni topraklar ve zenginlikler arayışını kapsayan ekonomik nedenler yukarıda bahsi geçen hareketin gerçekleşmesi için öngörülen sebepler olarak zaman içerisinde ortaya çıkarılmışlardır. Ancak burada Haçlıların Anadolu'ya gelmelerindeki sebepler olarak kaynaklarda yer alan; Anadolu, Doğu ve Batı arasındaki kara yolunun merkezi bir noktası olma durumu ve Haçlıların, Kudüs'e giden yol üzerindeki bu kritik bölgeyi kontrol etmek isteklerini de göz ardı etmemek gerekmektedir. Öyle ki Anadolu, Bizans İmparatorluğu'nun sınırları içindeydi ve Haçlılar, Anadolu'yu geçerek daha ileri topraklara, özellikle de Kudüs'e ulaşmak istiyorlardı. Zaten Bizans İmparatorluğu da, Haçlı Seferleri sırasında Haçlıları Anadolu'dan geçirmeyi kabul etmişti. Ancak, Bizans'ın bu yardım çağrısına rağmen Haçlılar, kendi yollarını çizerek bazı bölgelerde Bizans'a karşı da hareket etmişlerdir.²

Haçlı Seferleri sırasında Anadolu'daki Türkler ise, özellikle Selçuklu Devleti ve bölgedeki beylikler, Haçlıların ilerleyişini durdurmak için kararlı bir mücadele yürütmüştür. Selçuklu Sultanı I. Kılıçarslan ve I. Mesut'un önderliğinde, Selçuklu kuvvetleri, Haçlıların Anadolu'ya geçişini zorlaştırmak için etkili savunma stratejileri uygulamış ve özellikle Dorylaeum Savaşı'nda Haçlılara karşı ciddi bir direnç göstermiştir. Anadolu'da o sıralarda var olan Artuklular ve Danişmentliler gibi beylikleri, Selçuklu Devleti ile iş birliği yaparak Haçlıların bölgedeki ilerlemelerini engellemiş, bu da Haçlıların Kudüs'e ulaşma hedeflerini yavaşlatmıştır. Beylikler, kendi topraklarında Haçlıların akınlarına karşı çeşitli direnişler göstererek, Anadolu'nun Müslümanlarca kontrolünü korumaya yönelik önemli bir rol oynamıştır. Bu mücadeleler, Anadolu'nun stratejik önemini artırmış ve Haçlıların bölgedeki etkisini sınırlamıştır.³

Tüm bunların yanında ise Haçlıların Anadolu'daki etkileri, bölgenin sosyal, ekonomik ve kültürel yapısını derinden etkilemiştir. Haçlı Seferleri sırasında Anadolu'ya yapılan akınlar, birçok yerleşim yerinin ve köyün tahrip olmasına, bu bölgelerdeki tarım ve ticaret faaliyetlerinin aksamasına neden olmuştur. Haçlıların geçiş yollarında yaptığı yıkımlar ve akınlar, yerel halk arasında büyük kayıplara ve huzursuzluklara yol açmıştır. Bunun yanı sıra, Haçlıların Anadolu'ya gelişi, bölgesel beylikler ve Selçuklu Devleti arasında askeri ve diplomatik iş birliklerini teşvik etmiş, bu da yerel güçlerin stratejik olarak daha koordine hareket etmelerini sağlamıştır. Kültürel olarak ise, Haçlıların Anadolu'daki varlığı, Batı ve Doğu arasında yeni ticari ve kültürel etkileşimler doğurmuş, çeşitli elçilikler ve ticaret yollarının açılmasına zemin hazırlamıştır. Böylece, Anadolu, Haçlı Seferleri

¹ Işın Demirkent, Işın. "Haçlılar", *TDV İslam Ansiklopedisi*. XIV, İstanbul: TDV Yay., 1996, s. 524; Harold Lamb. *Haçlı Seferleri*. İstanbul: Tutku Yayınevi, 2012, S. 28; Âmin Maalouf, *Arapların Gözünden Haçlı Seferleri*. İstanbul: Telos Yayıncılık, 1997, s. 11; Ahmet Ocak. "Haçlı Seferlerinin Ortaya Çıkışı ve (Doğu- Batı Dünyaları Açısından) Doğurduğu Sonuçlar." *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2014, Cilt:14, Yıl:14, Sayı:3: 133; Mark Paine. *Haçlı Seferleri*. Çev. Cumhur Atay. İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2011, s. 9; Steven Runciman. *Haçlı Seferleri Tarihi. I*. Çev. Fikret İşıltan. Ankara: TTK Yayınları, 1989, s. VII.

² R. Browning. *The First Crusade: The Chronicle of Fulcher of Chartres and Other Source Materials*. University of Pennsylvania Press, 1981, p. 47-49; T.F. Madden. *The New Concise History of the Crusades*. Rowman & Littlefield Publishers, 2008. P. 98; R. König, R. (2013). *The Crusades and the Near East: A Bibliography*. Brill, 2013. P. 104; F. Özkan. *Selçuklular ve Haçlılar: Anadolu'da Savaş ve Diplomasi (1071-1271)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000. s. 29-34.

³R. König, *The Crusades and the Near East: A Bibliography*. p. 34; F. Özkan. *Selçuklular ve Haçlılar: Anadolu'da Savaş ve Diplomasi (1071-1271)*. s. 67.

sürecinde sadece askeri bir cephe değil, aynı zamanda kültürel ve ekonomik bir geçiş bölgesi haline gelmiştir.⁴

Malazgirt Zaferi ile Anadolu'nun hızla Türk yurdu olmaya başladığı gerçeği çoğu tarihçi tarafından kabul görmüş bir durumdur. Bu zaferle birlikte Selçuklu Devleti, Anadolu'nun ve Ortadoğu'nun pek çok kısmına Türk boylarını yerleştirerek bu bölgelerdeki Türk iskanının hızlanmasına vesile olmuşlardır. Özellikle Süleyman Şah'ın Anadolu Selçuklu Devleti'ni kurmasıyla yayılan Türkmen akınları ile Anadolu'nun pek çok yeri Türk hakimiyeti altına girmiştir. Bu dönemde Bizans İmparatorluğu'nun içerisinde bulunduğu siyasi karışıklıklarda Türklerin kolaylıkla bu topraklara yerleşmesine olanak sağlamıştır.⁵

Avrupalıların Haçlı düşüncesinin ortaya çıktığı dönemde yaşamış olduğu açlık, sefalet ve toprak azlığı, Haçlı seferlerinin başlamasındaki temel nedenlerdir. Kilise ise bu temel nedenleri itici güç gibi kullanarak dini duyguların sömürsü altında seferberlik çağrısı yapmıştır.⁶ Haçlı düşüncesinin ortaya çıkışından itibaren gerçekleşmesi için beklenen olay 1071 yılında meydana gelen Malazgirt Savaşı ile ortaya çıktı. Selçukluların Bizans'a karşı elde ettiği bu zaferden sonra, Bizanslılar ciddi kayıplar vermiş ve çabuk toparlanamamışlardır. Anadolu'nun içlerine kadar düzensiz şekilde ilerleyen Türkmenler ile yağma ve yerleşme seferleri düzenleyen Selçuklu beylerine⁷ karşı Bizans'ın yapabilecekleri oldukça kısıtlıydı. Bizans imparatorluğunun Malazgirt'te yaşadığı bozgunundan sonra imparatorluk son on sene de üç adet imparator değiştirmiş⁸ en son tahta çıkan Komnenos hanedanından I. Alexios, imparatorluğu tekrar ayağa kaldırmak ve düşmanlarını bertaraf etmek için ipleri ele almıştır.⁹ Artan tehditleri defetmek için Papa II. Urbanus'tan yardım isteyen I. Alexios, ilk olarak 1095'te Piecenza konsilindeki toplantıda yaşanan sıkıntıları elçileri vasıtasıyla Latinlere aktarmış, Anadolu'nun ve İstanbul'un büyük tehlike altında olduğuna onları ikna etmişti.¹⁰ Papa Urbanus çıkarlarına uyan bu yardım talebini¹¹ 1095 yılında Clermont'ta toplanan konsilde etkileyici bir konuşmayla sundu ve Hristiyanların düşmanlarına karşı mücadele çağrısı yaptı. Bu çağrı, büyük bir katılım ve coşkuyla karşılandı.¹² Haçlıların Anadolu'ya gelişi, 1096 yılında başlamıştı. Haçlı orduları, Bizans İmparatoru I. Alexios Komnenos'un daveti üzerine Avrupa'dan yola çıkarak Anadolu'ya ulaştılar. Haçlılar, ilk olarak Bizans'ın başkenti Konstantinopolis'e gelerek, burada Bizans ile iş birliği yapmayı amaçladılar. Bizans İmparatoru'nun sağladığı rehberlik ve lojistik destekle, Haçlı orduları Anadolu'yu geçerek Müslümanların elindeki Kutsal Topraklara doğru ilerlemeye başladılar.¹³

⁴ R. Horsley, *The Crusades: A History*. s. 47; R. König, *The Crusades and the Near East: A Bibliography*. s. 78 F. Özkan, *Selçuklular ve Haçlılar: Anadolu'da Savaş ve Diplomasi (1071-1271)*. s. 66; H. İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye: Osmanlı Devleti ve Klasik Çağ*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1993, s. 34-45.

⁵ İsmail Sipahi, "Haçlı Seferi'nin Türkiye Selçukluları Üzerine Genel Etkileri", (*Yüksek Lisans Tezi*, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2019), s.1

⁶ Işın Demirkent, "Haçlılar", s. 524-525.

⁷ İsmail Sipahi, "Haçlı Seferi'nin Türkiye Selçukluları Üzerine Genel Etkileri". s. 5.

⁸ Malazgirt Savaşı'ndan sonra Bizans İmparatorluğu, ciddi siyasi ve askeri sorunlarla karşılaştı. Romanos IV Diogenes, Malazgirt Savaşı'ndaki yenilginin ardından tahttan indirildi ve ardından III. Nikiforos Botaneiates (1078-1081) imparator oldu. Bu dönemde imparatorluk, iç karışıklıklar ve Selçuklu Türklerinin saldırılarıyla sarsıldı. Mihail VII. Dukas ve Nikephoros III. Botaneiates'in hükümdarlık dönemleri, ekonomik krizler ve askeri başarısızlıklarla doluydu. 1081'de I. Alexios Komnenos tahta çıktı ve Bizans İmparatorluğu'nu yeniden güçlendirme sürecine başladı. Bkz. J. J. Norwich, *Bizans III, Gerileme ve Çöküş Dönemi (MS 1082-1453)*, (çev. Selen Hırçın Riegel), İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, 2013, s.34- George Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, Ankara: TTK, 2006) s. 329.

⁹ J. J. Norwich, *Bizans Tarihi III, Gerileme ve Çöküş Dönemi (MS 1082- 1453)*, s. 33.

¹⁰ Güray Kırpık, "Birinci Haçlı Seferi'nin Başlaması ve Anadolu'da Haçlı İstilas", (*Yüksek Lisans Tezi*, Gazi Üniversitesi, 2000) s. 10-12.

¹¹ Urbanus'un Alexios'a yardım niyeti, kendi çıkarları doğrultusunda önemli stratejik hedefler barındırıyordu. Papalık otoritesini güçlendirmek ve Batı'da kendi liderliğini pekiştirmek isteyen Urbanus, Haçlı Seferi'ni başlatarak hem Batı'daki krallar ve soylular üzerindeki etkisini artırmayı hem de Hristiyan dünyasında papalığın gücünü genişletmeyi amaçlıyordu. Ayrıca, Doğu ve Batı kiliselerini birleştirerek dini otoritesini pekiştirmeyi, Müslümanlara karşı ortak bir cephe oluşturarak siyasi bir zafer kazanmayı ve Avrupa'daki iç çatışmaları azaltarak iç huzuru sağlamayı hedefliyordu. Bu stratejik çıkarlar, Urbanus'un Bizans'a yardım etme kararının arkasındaki ana motivasyonları oluşturmaktaydı. Bkz. Steven Runciman, *Haçlı Seferleri I*. s. 81- 82

¹² Ahmet Ocak, "Haçlı Seferlerinin Ortaya Çıkışı ve (Doğu- Batı Dünyaları Açısından) Doğurduğu Sonuçlar". s. 142

¹³ Steven Runciman, *Haçlı Seferleri I*. s. 100

1. Anadolu Selçuklu Devleti ve Haçlılar Arasındaki Münasebetler

Kutalmışoğlu Süleyman Şah'ın, Anadolu'nun içlerine ilerleyerek¹⁴ İznik'i kuşatıp başkent yapmasıyla kurulan Anadolu Selçuklu Devleti ile Haçlıların karşılaşması 1096 yılının sonlarına doğru gerçekleşmiş bulunuyordu.¹⁵ Bizans'ın başkentine Ağustos 1095 başında varan Pierre L'Hermitte komutasındaki düzensiz ve başıbozuk Haçlı grubu¹⁶ İstanbul için büyük tehlike oluşturduğundan imparator I. Alexios, onları şehrin içerisine sokmadan doğrudan boğazın karşı kıyısına göndermişti.¹⁷ Fakat Anadolu sahilinde çapulculuk devam etti, kiliseler yağmalandı ve yakıldı. Kimsenin Anadolu içlerine yönelik bir planı yoktu, bu yüzden savaşın nasıl devam edeceği üzerine tartışmalar başladı. Sonunda, bu kalabalık iki gruba ayrıldı: biri Almanlar ve İtalyanlardan, diğeri ise Fransızlardan oluşuyordu. Yağmacılık niyetinde olan bu Haçlılara, İmparator Alexios düzenli orduların gelmesini beklemeleri için İzmit körfezinin güney sahilinde Civetot¹⁸ adlı bir bölgeyi tahsis etti.¹⁹ Bu bölgede de rahat durmayan grup Türklerin topraklarına saldırmaya başladı. Renaud komutası altındaki Almanlar İzmit bölgesindeki Kserigordon Kalesi'ni ele geçirdi. Bu haberi duyan Sultan I. Kılıç Arslan, büyük bir askeri birliğini Haçlıların bulunduğu kaleye gönderdi. Sultanın ordusu kaleyi kuşatma altına alıp içindeki grubu aç susuz bırakarak teslim olmalarını sağladı. Kalenin ele geçirildiği haberi L'Hermitte'in grubunun olduğu karargâha hızla yayıldı ancak haber farklı şekilde aksettirilmişti. Asıl Almanların Selçukluları bozguna uğrattığı, İznik'i ele geçirdikleri ve ganimetleri kendi aralarında paylaştığı bilgisi büyük bir kargaşa yarattı. O sırada İstanbul'da bulunan L'Hermitte'i beklemeden harekete geçen grup İznik'e doğru ilerlerken Drakon vadisi yakınlarında Sultanın askerleri tarafından kısırılarak imha edildiler. Bu olay Selçuklular ile Haçlılar arasındaki ilk sıcak temastı.²⁰ *Halkların Haçlı Seferi* olarak adlandırılan bu olaydan sonra daha yüksek mevkinden insanların ve düzenli orduların katıldığı bir haçlı seferi başladı. *Prenslerin Haçlı Seferi* olarak adlandırabileceğimiz bu seferde batı dünyasının önemli soylularından Raymond of Toulouse, Robert of Normandy, Robert of Flanders, Stephen of Blois, Hugh of Vermondois, Godfrey of Boillon, Bohemond gibi isimler ön plana çıkmaktadır.²¹ Bu seferki ordu L'Hermitte'in ordusundan oldukça farklıydı, şövalye ve soyluları barındıran bu grup askeri anlamda uzman kişilerdi.²² İlk seferin başarılı olmasından dolayı Selçuklu sultanı I. Kılıç Arslan, yeni gelen bu grubu tıpkı L'Hermitte'in ordusu gibi düşünmüş ve dikkate almamıştı, Anadolu birliğini sağlamak için 1097 yılının ilkbaharında Malatya'yı ele geçirmek üzere Ermeni Gabriel'in üzerine yürümüştü.²³ Fakat çok geçmeden yanıldığını fark edecekti. Birinci Haçlı Seferi ordularının Anadolu'daki yürüyüşleri sırasında kuşattıkları ilk yer, Anadolu Selçukluları'nın başkenti İznik oldu. Haçlılara, Alexios tarafından gönderilen Manuel Boutoumites'in komutasındaki birlikler eşlik ediyordu. Sultan I. Kılıç Arslan Haçlıların gelişini haber alır almaz öncü birliklerini gönderdi ve Malatya kuşatmasını sonlandırarak kendisi de yola çıktı. İlk olarak gönderilen birlikler Haçlılarla karşı karşıya geldi ve şehre girmeye çalıştılsa da başarılı olamadılar, bunun üzerine I. Kılıç Arslan'ın gelişini beklediler. Sultan 21

¹⁴ Mehmet Altay Köymen, "Süleyman Şah ve Anadolu Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu". *Belleten* 57, no. 218 (April 1993), s. 78

¹⁵ Fatih Sadıç, "Anadolu Türk Devletleri – Haçlı Münasebetleri (11-12. Yüzyıllar)", (*Yüksek Lisans Tezi*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, 2016), s. 30

¹⁶ Pierre L'Hermitte'in ordusu, çeşitli sosyal tabakalardan gelen inançlı ve azimli bireylerden oluşan, ancak disiplinsiz ve düzensiz bir topluluktur. Çoğunluğu çiftçiler ve köylülerden oluşan bu ordu, savaş tecrübesinden yoksundur ve yolculukları sırasında yağmacılık ve çatışmalara karışmıştır. Pierre'in karizması ve vaazlarıyla motive olan bu kalabalık, kutsal topraklara ulaşma arzusu taşımaktadır, ancak karşılaştıkları zorluklar ve saldırılar nedeniyle ciddi kayıplar vermiştir. (Harold Lamb, *Haçlı Seferleri*. s.78, *Steven Runciman, Haçlı Seferleri I*. s. 95)

¹⁷ *Anonim Haçlı Tarihi. (Gesta Francorum Et Aliorum Hierosolymitanorum)*. (Çev: Ergin Ayan). İstanbul: Selenge Yayınları, 2013, s. 52

¹⁸ Tam yeri tespit edilemese de bazı araştırmacılar Bursa'nın Gemlik ilçesi olduğunu düşünmektedir. Bazı yazarlarda Yalova'nın Hersek köyünün olduğundan bahsetmektedir. Bkz. Mark Paine, *Haçlı Seferleri*. s. 27

¹⁹ Emrullah Kaleli, "Anadolu Selçuklu Devri Türk- Haçlı Münasebetleri (1096- 1192)", (*Yüksek Lisans Tezi*, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2004), s.30

²⁰ Ali, Hüseyin. "Anadolu Selçuklularının Birinci Haçlı Seferi'ni Durdurmada Rollerini". *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi*. 6/1 (Haziran 2022) s. 143

²¹ Emrullah Kaleli, *Anadolu Selçuklu Devri Türk- Haçlı Münasebetleri (1096- 1192)*. s.52

²² İmparator I. Alexios gelen bu yeni grubun diğerlerinden farklı olduklarını fark etmiş ve imparatorluğu koruma altına almak için hepsine vassallık yemini ettirmişti. Bkz. Claude Cahen, *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*. (Çev.: Mustafa Daş), İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2010 s.92

²³ Cemil Haluk Özalp, "Selçuklu-Haçlı Münasebetleri 1097-1192", (*Yüksek Lisans Tezi*, Hitit Üniversitesi, 2021), s.23

Mayıs 1097'de İznik'e geldi ve Raymond of St. Gilles'in birliklerinin konuşlandığı güney surlarına saldırdı ancak Haçlıların sayısının fazla olması sebebiyle geri çekilmek zorunda kaldı. Bunun üzerine Haçlılar kuşatmayı daha da yoğunlaştırdı.²⁴ Kuvvetlerini yıpratmadan düşmanı Anadolu'da karşılamayı planlayan I. Kılıç Arslan, İznik savunucularına “Bundan sonra istediğinizi yapabilirsiniz” diyerek özgür bıraktı. İznik, gölden erzak alabildiği için bir süre daha direnebildi. Haçlı liderleri, Bizans İmparatoru'ndan Civetot limanına kayıklar ve onları göle taşıyacak öküzler göndermesini istedi. İmparator hemen bu isteği yerine getirdi. Türkler, gölde Bizans kayıklarını görünce teslim olmaktan başka çarelerinin kalmadığını anladılar ve İmparatora, kadınları, çocukları ve mallarıyla gitmelerine izin verilirse şehri teslim edeceklerini bildirdiler. Bizanslılar, Türklerle gizlice anlaşmaları için şehre sadece kendileri girdiler ve Haçlıları dışarıda bıraktılar. Böylece İznik'teki Türkler, I. Kılıç Arslan'ın eşi ve annesi Frankların eline düşmekten kurtuldu. Selçuklu başkenti Konya'ya taşındı.²⁵ Haçlılar kazandıkları bu zaferle yönlerini nihai hedefleri olan Kudüs'e çevirdiler.

26 Haziran'da İznik'ten yola çıkan Haçlı ordusu, Bizans birliğine kumanda eden Tatikios ile birlikte Antakya'ya²⁶ doğru yola çıktılar. Haçlıların ilerleyişi Türk ve İslam dünyasında infiale yol açmış, Türklerin kendi aralarında birleşmelerine sebep olmuştur.²⁷ I. Kılıç Arslan, Haçlıların Eskişehir'e ilerlediğini öğrendiğinde hemen Porsuk Vadisi üzerinden Sarısu Ovası'na gelerek ordusunu 30 Haziran'da bu bölgedeki alçak tepelere yerleştirdi. Aynı gece birinci Haçlı ordusu da buraya ulaşarak kamp kurdu. Ertesi sabah Türkler, okçular ve süvarilerin art arda saldırılarıyla Haçlıları şaşkına çevirdi. Haçlılar, bu kadar büyük bir Türk ordusuyla karşılaşacaklarını beklemiyorlardı ve tamamen kuşatılmışlardı, kaçma şansları yoktu. Bohemund, kampın etrafını yük arabalarıyla çevreleyerek savunma yapmaya çalıştı. Saatler süren Türk saldırılarına karşı direnirlerken, Bohemund'un gönderdiği haberci ile durumu öğrenen ikinci Haçlı grubu öğle saatlerinde savaş alanına ulaştı. Bu kez şaşırın Türkler oldu. I. Kılıç Arslan, savaşta tüm Haçlı ordusuyla karşılaştığını sanmıştı ancak ikinci²⁸ bir büyük Haçlı ordusunun daha olduğunu anladı.²⁹ Yeni gelen orduyu görünce şaşırın Sultanın ordusu, iki grubun birleşmesini önleyemedi. Tekrar cesaretlenen Haçlı ordusu karşı saldırıya geçerek, Türkleri geriye püskürtmeyi başardılar.³⁰ I. Kılıç Arslan fazla kayıp vermemek için belki de ordusunu hızla geri çekti. Haçlıların geçeceği yol üzerindeki tüm su ve yiyecek kaynaklarını yok ettirdi ve şehirleri boşalttı. Haçlı orduları, Eskişehir'de iki gün dinlendikten sonra Akşehir üzerinden Konya'ya doğru ilerledi. Yolda yiyecek ve su bulamayan Haçlılar, sıcak hava nedeniyle zor durumda kaldı; atlar ölmeye başladı, eşyalar koyunlar, keçiler ve köpeklerle taşındı, bazı şövalyeler öküzlere binmek zorunda kaldı. Konya'ya ulaştıklarında, terkedilmiş bir şehirle karşılaştılar ve iki gün dinlendikten sonra yeniden yola çıktılar. Konya'dan Ereğli'ye doğru kurak araziden ilerlerken, I. Kılıç Arslan, Danişmendli Gümüştekin Ahmet Gazi ve Kayseri Emiri Hasan Bey, yorgun Haçlı ordusuna saldırdı, ancak Norman Bohemond ve Fransız şövalyelerinin karşı saldırısı nedeniyle geri çekildiler. Ereğli'de kısa bir dinlenmenin ardından Kayseri'de Emir Hasan ile çetin bir çatışmaya girdiler. Hasan Bey, kahramanca savaştıktan sonra Hasan Dağı'nda şehit düştü. Haçlılar, Maraş üzerinden Antakya'ya doğru ilerlediler.³¹ Kısa bir süre

²⁴ Birsal Küçüksipahioğlu, “Haçlılar Karşısında İlk Türk Lideri: Sultan I. Kılıçarslan, *Şarkiyat Mecmuası*. 26 (2015-1) s. 69

²⁵ Fatih Sadıç, “*Anadolu Türk Devletleri – Haçlı Münasebetleri (11-12. Yüzyıllar)*”. s.49

²⁶ Planlanan güzergâh Osmaneli (Lefke), Eskişehir (Dorylaion) boyunca güneye dönüp Akşehir (Philomelion), Konya (Ikonion), Ereğli (Heraklea) üzerinden gitmekti. Bkz. Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*. s.34)

²⁷ El- Azimi eserinde “Dânişmend ve İbn Süleyman (I. Kılıçarslan), müstahkem yerleri onların gözleri önünde ateşe verdiler, su kaynaklarını kapattılar. Böylece onlardan büyük bir topluluk helak olup gitti. Franklar, geçtikleri bütün yerleri işgal ettiler; (bu cümlemler olarak) İznik kentini, uçları, yol ve geçitleri ele geçirip Şevval (Eylül/Ekim) ayının sonunda, Antakya'ya karşı (savaş için) karargâh kurup şehri sekiz ay kuşattılar.” diye bahsederek Türklerin birlik olduğu çıkarımını yapabiliriz. Bkz. Ebu Abdullah Muhammed el-Azimi, *Azimi Tarihi Selçuklularla İlgili Bölümler*, (çev. Ali Sevim), TTK, Ankara, 1988, s. 30

²⁸ Haçlı ordusu, Anadolu yaylasına doğru ilerlerken, erzak sıkıntısı ve İstanbul ile aralarındaki mesafenin artması gibi zorluklarla karşılaştı. Bu nedenle, eski Bizans kalesi olan Eskişehir'e yöneldiler. Osmaneli'nden ayrıldıktan sonra, iki günlük bir yürüyüşten sonra orduyu iki gruba ayırmak zorunda kaldılar. Birinci grup, Bohemond, Tancred, Normandiya Dükü Robert ve Stephen of Blois'in liderliğinde ilerlerken, ikinci grup, Flandre Kontu Robert, Vermandois Kontu Hugh, Lorraine Dükü Godfrey ve Toulouse Kontu Raymond'un komutasındaydı. Bu ayrılma, ordunun büyük kısmının aynı anda ilerlemesinin zorluklarını hafifletmek ve erzak sıkıntısını azaltmak için yapıldı. (Emrullah Kaleli, *Anadolu Selçuklu Devri Türk- Haçlı Münasebetleri (1096- 1192)*. s. 79) (*Anonim Haçlı Tarihi. (Gesta Francorum Et Aliorum Hierosolymitanorum)*. s.76).

²⁹ Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*. s. 34, Âmin Maalouf, *Arapların Gözünden Haçlı Seferleri*. s. 19.

³⁰ Steven Runciman, *Haçlı Seferleri I*. s. 142-143.

³¹ İsmail Sipahi, “*Haçlı Seferi'nin Türkiye Selçuklularını Üzerine Genel Etkileri*”. s. 16.

sonra, biraz da şansının yardımıyla Baudouin, Urfa Kontu Thoros'un yerine geçerek Urfa Haçlı Kontu oldu. Ana ordu ile hareket eden Haçlılar, 1098 yılında uzun süren bir mücadele sonucunda Antakya'yı ele geçirip burada bir prenslik kurdular. Bohemund, Ocak 1099'da Antakya Prensi ilan edildi. Ertesi yıl, yollarının açılmasıyla Kudüs'ü ele geçirip burada Kudüs Krallığı'nı kurdular.³²

I. Haçlı seferinin ardından Anadolu'da iki tane Haçlı kontluğu kurulduğundan ve Kudüs'ün ele geçirildiğinden bahsetmiştik. I. Kılıç Arslan'ın başarılı mücadeleleri nedeniyle, Urfa Haçlı Kontluğu, Antakya Prinkepliği ve Kudüs Krallığı, işgal ettikleri bölgeleri koruyacak yeterli askeri güce sahip değillerdi. Bu yüzden sürekli olarak Batı'dan asker talep ederek yardım istediler. Bu durum, Avrupa'da Haçlı ruhunun sürekli canlı kalmasını sağladı. Ayrıca, I. Haçlı Seferi'nden dönenlerin Doğu'nun zenginliklerinden bahsetmeleri ve başarı hikayeleri, büyük kalabalıkların sefere katılma isteğini artırdı. Haçlı Seferleri fikrini harekete geçiren ve bu hareketi başlatan Papa II. Urbanus, Kudüs'ün fethinden 15 gün sonra, Hristiyan dünyası için büyük bir sevinç kaynağı olan bu haberi duyamadan öldü. Yerine seçilen Papa II. Pascalis (1099-1118), onun başlattığı saldırgan ruhu aynen sürdürdü.³³ O sırada Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan 1097 yılındaki bozgunun yaralarını sarmakla meşguldü. Devletin merkezi İznik'ten Konya'ya taşınmış, Sivas, Tokat ve Amasya bölgeleri ise Danişmend Beyliği'nin kontrolünde kalmıştı. Her iki devlette Haçlıların getirdiği yıkımın farkındaydı. Bir önceki seferde kıyılarından uzaklaştırılmışlardı; şimdi ise birlikte hareket etmezlerse Anadolu'nun tamamını kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalacaklardı. İttifak, sadece Selçuklular ve Danişmendlilerle sınırlı kalmadı; Halep Meliki Rıdvan, Harran Emiri Karaca ve Artuklu Beyi Belek de bu ittifaka katıldı. Türkler artık Haçlıları ve onların silahlarını tanımışlardı bu sebeple bir dahaki çarpışma daha farklı olacaktı.³⁴ 1101 yılında tekrar Anadolu'ya giriş yapan 3(üç) farklı haçlı ordusu vardı. Haçlılar, Anadolu'da ilerlerken ciddi yiyecek ve su sıkıntısı çektiler ve sürekli Türklerin gerilla taktikleriyle taciz edildiler. Haçlıların ilerleyişini zorlaştırmak için Kılıç Arslan, yolları ve su kaynaklarını tahrip etti, yiyecek arayan Haçlı birliklerine saldırdı. Merzifon'da Haçlılar, Türklerin ani baskınlarıyla büyük kayıplar verdi. Konya'ya ulaşan ikinci Haçlı ordusu, şehri ele geçiremeyince Ereğli'ye doğru çekildi ve burada pusuya düşürülerek yok edildi. Üçüncü Haçlı ordusu ise Ereğli yakınlarında yine Kılıç Arslan'ın ve müttefiklerinin³⁵ saldırısına uğrayarak büyük ölçüde imha edildi.³⁶

Urfa'nın Musul Atabeyi İmadeddin Zengi³⁷ tarafından alınması Avrupa'da büyük bir öfke doğurmuştu.³⁸ 1146 yılında yeniden harekete geçmeye başlayan Haçlı orduları³⁹, Anadolu'ya geldiklerinde Anadolu Selçuklu Devleti'nin başında Sultan I. Mesud⁴⁰ bulunuyordu. ⁴¹Sultan Mesud, Anadolu Selçuklu Devleti'nin dağılmak üzere olduğu bir dönemde tahta geçtikten sonra, Anadolu'da Türk birliğini yeniden tesis etmek için önemli adımlar atmıştır. İlk olarak, diğer kardeşi Melik Arab

³² Cemil Haluk Özalp, *Selçuklu-Haçlı Münasebetleri 1097-1192*. s.31.

³³ Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*. s.61.

³⁴ Fatih Sadıç, *Anadolu Türk Devletleri – Haçlı Münasebetleri (11-12. Yüzyıllar)*". s. 48.

³⁵ 1101 yılındaki Anadolu savunmasında Selçuklular ve Danişmendliler iş birliği yapmış olsalar da zaferden sonra aralarındaki rekabet yeniden su yüzüne çıktı. Sultan I. Kılıç Arslan, Haçlı tehlikesini bertaraf ettikten sonra Bizans İmparatoru ile anlaşma yapıp doğudaki gelişmelere odaklandı. Antakya Prinkepsi Bohemund'un Danişmendlilerin elinde esir olmasından yararlanarak Antakya'ya sefer düzenlemek isteyen Sultan, Halep Selçuklu Meliki Rıdvan'dan da yardım talep etti. Antakya'yı fethetmesi durumunda Kılıç Arslan, rakiplerine karşı büyük bir üstünlük elde edecek ve siyasi olarak önemli bir engeli aşmış olacaktı. Ancak, Danişmendli Beyi Gümüştekin'in Bohemund'u serbest bırakması Kılıç Arslan'ın planlarını bozdu. Seferi yarıda kesen Sultan, Danişmendliler üzerine yürüyerek Gümüştekin'in ordusunu mağlup etti. Bkz. Ebru Altan, "Haçlı Seferleri ve Anadolu (1097-1190): Türkiye Selçukluları Tarihinde Haçlı Seferlerinin Yeri ve Önemi", *USAD*, Bahar 2020; (12) s. 42.

³⁶ Cemil Haluk Özalp, *Selçuklu-Haçlı Münasebetleri 1097-1192*. s.34-41.

³⁷ Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'ın 1118'de ölmesi üzerine yerine oğlu Mahmud Irak Selçuklu Sultanı olmuş ve amcası Sencer'e itaat etmişti. Mahmud'un Suriye ve Haçlılar ile ilgili yaptığı en önemli icraat ise 1127'de Bağdat şahnesi İmadeddin Zengi'yi Musul valiliğine atamasıdır. Bkz. Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi, II*. TTK Yay. Ankara, 2008. s. 141.

³⁸ Urfa Kontluğu'nun fethi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu, II*. TTK Yay., Ankara, 1994, s. 139-149.

³⁹ Papa III. Eugenius, Doğudaki Hristiyanlardan gelen yardım talebinden sonra yeni bir Haçlı Seferi gerçekleştirilmesi için Fransa kralı VII. Louis, soylular ve Fransa'daki tüm Hristiyanlara yönelik bir çağrı yayınlamıştır. Papa'nın akıl hocası Bernard de Clairvaux, Fransa ve Almanya krallarının bu sefere katılmasında etkili olmuştur. bkz. Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi II*. s. 206.

⁴⁰ Büyük Selçuklu Devleti ile 1107 yılında girdiği mücadelede hayatını kaybeden I. Kılıç Arslan'ın oğulları Şahinşah ve Mesud arasında taht kavgası çıkmış, Danişmendli Emir Gazi'nin desteğini alan Mesud, Anadolu Selçukluların hâkimi olmuştur. Bkz. Ebru Altan, *II. Haçlı Seferi*, Ankara: TTK, 2003, s.47

⁴¹ Ebru Altan, *II. Haçlı Seferi*. s.43.

ile olan taht mücadelesini sona erdirerek hükümdarlığını sağlamlaştırmış ve Danişmendlilerle ittifak kurmuştur. Bu ittifak, Danişmendli Melik Muhammed'in vefat etmesiyle Mesud'un lehine sonuçlanmış, çıkan taht kavgalarından faydalanarak Anadolu'nun önemli şehirlerini Danişmendli meliklerin elinden tek tek almayı başarmıştır. Malatya'yı üç kez kuşattıktan sonra nihayetinde ele geçirmiş ve Danişmendli Meliki Yağıbasan'ı itaat altına almıştır. Böylece, batıdan Bizans Devleti ve doğudan Danişmendliler tarafından tehdit altında olan Sultan Mesud hem Anadolu Selçuklu Devleti'ni toparlamış hem de Anadolu'da Türk birliğini yeniden sağlamıştı.⁴² I. Haçlı seferlerinden sonra Anadolu'da meydana gelen karışıklıklardan ve boşluklardan faydalanarak eski topraklarını geri almak isteyen Bizans İmparatoru II. Ioannes⁴³ ile çeşitli ittifaklar yapmış, her ikisi de ellerinde bulunan toprakları koruma altına almaya çalışmıştır. İonnes'in ölümünden sonra Bizans'ın başına geçen Manuel, batılı fikir ve adetleri benimseyen bir imparatorudur, bu sebeple batıya dönük bir siyaset izlemektedir. Aynı zamanda batılı bir soylu hanımla evlenen imparator, Alman imparatoru Konrad ile de yakınlık kurmaktadır ancak bu ilişkiler Avrupa'da yeniden alevlenen Haçlı seferi ateşiyle bozulmaya başladı. Manuel geçmiş dönemde yaşanan hadiselerden dersini almış olarak, meydana gelecek olan yeni haçlı seferinin kendisine faydadan çok zarar vereceğinin bilincindeydi.⁴⁴ Fakat önlenemez olan gerçekleşmiş ve Bizans'ın başkentinin kapılarında haçlılar belirmişti. Alman Kralı Konrad III ile Fransa Kralı VII. Louis iki ayrı ordu olarak yola çıkmışlardı.⁴⁵ İlk önce gelenler Almanlar oldu. Manuel oluşabilecek herhangi bir tehditten dolayı gelen orduları doğrudan Anadolu'ya göndermek için yoğun çaba sarfetmişti. Alman ordusu İstanbul'dan yola çıkarak İznik'e doğru harekete geçti.⁴⁶ Bizans İmparatoru Manuel, perde arkasında Selçuklu sultanı Mesud ile arasının bozulmaması için Alman kralı Konrad'ı Selçuklularla karşı karşıya gelmemeleri ve Bizans toprakları üzerinden Antalya'ya ilerlemeleri konusunda uyardı ancak Konrad bu durumu ciddiye almayarak, I. Haçlı seferine katılan ordunun güzergahını takip etti.⁴⁷ Dorylaion yolunu tercih eden Konrad'ı, Sultan Mesud'un pusuya yatmış ordusu bekliyordu. Haçlı ordusu Dorylaion yakınlarına geldiklerinde oldukça bitkin ve yorgun düşmüşlerdi. Selçuklu sınırlarına girdikleri andan itibaren iase sorunu yaşamaya başlamışlardı⁴⁸. 26 Ekim 1147 yılında Dorylaion yakınlarındaki Sarısu (Bathys) Irmağı'na ulaştılar. Oldukça yorgun oldukları için uygun buldukları bu yerde kamp kurmaya karar veren orduyu ansızın ortaya çıkan Selçuklu ordusu şaşkına uğratmıştı. Oldukça yorgun olan Haçlı ordusu, vur kaç tekniği ile yavaşan Selçuklu ordusuna sayıca üstün olmalarına rağmen yenildiler.⁴⁹ Büyük bir bozguna uğrayan Alman Haçlı ordusunun neredeyse yüzde doksanı telef olmuş, kral Konrad ve mahiyetindeki bazı soylular canlarını zor kurtararak İznik'e doğru geri çekildiler.⁵⁰ Fransızlar ise 1147 yılının Ekim başında İstanbul önlerine gelmişlerdi. Bizanslılar tarafından oldukça samimi bir şekilde karşılanan Fransa Kralı VII. Louis, imparatorun aceleci teşvikleri ile karşı kıyıya geçirildi. İzmit üzerinden ilerleyen Fransızlar, İznik gölünün yakınına ordugahını kurdu.⁵¹ O sırada İznik'te bulunan Alman Kralı Konrad ile görüşen Louis, birlikte yola çıkmaya karar verdiler. Louis, Selçuklu sınırlarına yakın olmasından dolayı Alaşehir-Denizli üzerinden Antakya'ya gitme planını değiştirip, Konrad'ın tavsiyesine uyarak sahil yolunu tercih etti. Haçlılar Esseron'dan Edremit, Bergama ve İzmir üzerinden Efes'e ulaştı; Alman Kralı Konrad ise Efes'ten İstanbul'a geri dönüp, ilkbaharda bir Bizans filosuyla Filistin'e doğru yola çıktı.⁵² 147 yılı Noel arifesinde Efes yakınlarındaki Decervion Vadisi'nde kamp kuran Fransız Haçlı ordusu, Türklerin tacizine maruz kalmaya başladı. Haçlılar dört gün sonra Menderes Vadisi boyunca

⁴² İsmail Sipahi, , “Haçlı Seferi'nin Türkiye Selçukluları Üzerine Genel Etkileri”. s.41.

⁴³ I. Alexios'tan sonra tahta çıkan oğlu (1118- 1143). Bkz. John Julius Norwich, Bizans III, s. 80.

⁴⁴ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*. TTK Yay. Ankara, 1999. s.352.

⁴⁵ Kralların katılımıyla başlayan bu sefere *Kralların Haçlı Seferi* adı verilmektedir.

⁴⁶ Ömer Esen, “II. Haçlı Seferi Esnasında Haçlı – Selçuklu Münasebetleri”, (*Yüksek Lisans Tezi*, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, 2022), s. 61.

⁴⁷ Emrullah Kaleli. *Anadolu Selçuklu Devri Türk- Haçlı Münasebetleri (1096- 1192)*. s. 138.

⁴⁸ Bizans İmparatoru Manuel, kendi yönlendirmiş olduğu rotayı takip etmeyen Alman ordusuna rehberlik etmesi için bazı mihmandarlar görevlendirmiş ancak mihmandarlar Selçuklu topraklarına girince orduyu terk etmişlerdir. Abul Farac tarihinde bu durum Manuel'in Haçlılara ihaneti olarak yazılmıştır. (*Abu'l- Farac Tarihi, Cilt:2*, Ankara: TTK, 1950,s. 384)

⁴⁹ Ömer Esen, “II. Haçlı Seferi Esnasında Haçlı – Selçuklu Münasebetleri”. s. 61

⁵⁰ Ebru Altan, “İkinci Haçlı Seferi ve Selçuklular”. *Türkler*, 2001, (6); s. 684

⁵¹ Fatih Sadıç, *Anadolu Türk Devletleri – Haçlı Münasebetleri (11-12. Yüzyıllar)*. s. 67

⁵² Ebru Altan, “Haçlı Ordularının Anadolu'dan Geçtiği Yollar”, *Belleten* 65, no. (2001) s. 580

Denizli'ye ulaşmak için güneydoğuya doğru ilerledi. Anadolu Selçuklu Sultanı I. Mesud, Haçlıları doğrudan karşılamak yerine vur-kaç taktiği uygulamayı tercih etti ve Haçlıların en zayıf anını kollayarak Menderes Nehri boyunca önlemler aldı. Savaşın ikinci gününde Fransız ordusu, sabahın erken saatlerinde Selçuklu ordusuna taarruz edebilmek için, hazırlıklarını tamamlamış, buna mukabil benzer bir şekilde Selçuklu ordusu da gerekli hazırlıkları yapmış nehir kıyısı boyunca tahkimatlarını sağlamlaştırmış, haçlı ordusunu ok yağmuruna uğratmak için yerleşmişlerdi. Louis, ordusunu savaş düzenine sokup nehir boyunca yürüdüktan sonra 1 Ocak 1148'de Pisidia Antiokheiası yakınlarında Selçuklu Türkleri ile savaştı. Selçuklu okçularının saldırısına uğrayan Fransız ordusu, Menderes Nehri kenarındaki savaştan üç gün sonra Denizli'ye ulaştı ancak erzak bulmakta zorlandı. Selçuklu Sultanı I. Mesud, Haçlı ordusunu takip ederek vur-kaç taktiği uyguladı ve Toros Dağlarında Haçlıları taciz etti. Fransız ordusu, dağlık arazide ilerlerken disiplinini kaybetti ve Selçuklu süvarileri tarafından pusuya düşürüldü. Kral Louis, savaş sırasında maiyetini kaybetti ve zor durumda kalarak bir kayalığa sığındı. Selçuklu askerleri, karanlık bastığında saldırıyı sonlandırarak bölgeden ayrıldı.⁵³ Selçuklu askerlerinin ani saldırısı, Haçlı ordusunda büyük bir paniğe yol açtı ve bu yıkım süreci birkaç saat sürdü. Hayatta kalmayı başaran Fransız askerleri, karanlık çöktüğünde Selçuklu askerlerinin geri çekilmesi sayesinde kaçmayı başarabildiler.⁵⁴ Anadolu Selçuklu Devleti ile Haçlılar arasındaki münasebetler hem askeri hem de siyasi açıdan büyük bir önem taşımaktadır. Haçlı Seferleri süresince yaşanan çatışmalar ve stratejik hamleler, Anadolu'nun kaderini belirlemiş ve bölgedeki güç dengesini etkilemiştir. Selçuklu Sultanları, özellikle I. Kılıç Arslan ve I. Mesud, Haçlıların ilerleyişine karşı koymak için cesur ve stratejik adımlar atmışlardır.

Haçlı Seferlerinin Selçuklu topraklarına yönelik yarattığı tehdit, Selçukluların askeri ve siyasi stratejilerini yeniden gözden geçirmelerine neden olmuştur. Bu süreçte Selçuklular, Haçlıları durdurmak için vur-kaç taktikleri, pusu ve stratejik geri çekilme gibi yöntemleri başarıyla uygulamışlardır. Özellikle Selçuklu ordusunun, Haçlı ordusunu zayıf anında yakalayıp taciz etmesi, Haçlılar için büyük kayıplara yol açmıştır. Bu mücadeleler sonucunda, Haçlı orduları büyük zorluklarla karşılaşmış, pek çok asker hayatını kaybetmiş veya geri çekilmek zorunda kalmıştır. Selçuklu askerlerinin ani ve etkili saldırıları, Haçlıların planlarını bozmuş ve onları sürekli bir tehdit altında tutmuştur. Sonuç olarak, Selçukluların bu başarılı savunma stratejileri, Anadolu'daki Türk varlığını korumuş ve Haçlıların bölgede kalıcı bir etki yaratmalarını engellemiştir.

2. Danişmendliler ile Haçlılar Arasındaki Münasebetler

Anadolu'nun ilk beyliklerden olan Danişmendliler, Danişmend Gazi⁵⁵ tarafından Sivas ve çevresinde kurulmuştur. Anadolu Selçukluları ve Danişmendliler, Anadolu'ya geldikten sonra hakimiyetlerini sürdürmek için çeşitli politikalar uygulamışlardır. Zaman zaman birbirleriyle savaşmış bazen de birleşerek Trabzon Rum Devleti, Bizans ve Ermeni Krallıklarına karşı savaşmışlardır. Devletlerin geleceğini sağlama almak için evlilik yoluyla dostluklar tesis etmişlerdir.⁵⁶

Danişmendlilerin Haçlılarla temasları, Gümüştegin Ahmet Gazi döneminde olmuştur. 26 Haziran 1097'de Haçlı ordularının İznik'i ele geçirmesiyle I. Kılıç Arslan, Danişmendli hükümdarı Gümüştegin'den yardım istedi. Tehdidin büyüklüğünü gören Gümüştegin, Selçuklu hükümdarına destek oldu. Birleşen Türk güçleri Eskişehir yakınlarında Haçlıları durdurmaya çalıştı fakat başarılı olamadı. Bunun üzerine gerilla taktikleri uygulayarak tarlaları yaktılar, su kuyularını kapattılar ve gece baskınlarıyla düşmanı yıpratmışlar. Konya Ereğlisi'nde meydan savaşında da başarısız olup geri çekildiler. Haçlılar ikiye ayrıldı; bir grup Kilikya'da ilerlerken, diğer grup Kayseri üzerinden

⁵³ Ömer Esen, "II. Haçlı Seferi Esnasında Haçlı – Selçuklu Münasebetleri". s. 77-78

⁵⁴ Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi II*, s.227

⁵⁵ Danişmend devletinin kurucu ile ilgili bazı tarihçiler arasında görüş ayrılığı mevcuttur. Mükrimin Halil Yinanç, Danişmend Ahmet Gazi'nin devleti kurduğunu ve ardından oğlu Gümüştegin Gazi'nin devleti yönettiğini belirtir. Osman Turan ise Danişmend Gazi ile Gümüştegin Gazi'nin aynı kişi olduğunu ve onların ardından Emir Gazi'nin tahta geçtiğini savunur. Bazı kaynaklar ise Danişmend Gazi'nin devleti kurduğunu ve ardından oğulları Gümüştekin ve Emir Gazi'nin sırayla tahta bulunduğunu ifade eder. Bkz. Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri: Anadolunun Fethi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1944, s. 90, Mükrimin Halil Yinanç, "Danişmendliler", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, s.470

⁵⁶ Zelal Bozhan, *Türkiye Selçukluları ile Danişmendliler Arasındaki İlişkiler*, (Yüksek Lisans Tezi, Aksaray Üniversitesi, 2013)

Antakya'ya yöneldi.⁵⁷ Birinci Haçlı Seferi'nin başarılı sonuçlanması ve Kudüs'ün ele geçirilmesi Avrupa'da büyük bir heyecan yaratmıştı. Bu heyecanın sonucunda, 1101 yılında Lombardlar, Fransızlar ve Almanların katıldığı yeni bir haçlı seferi düzenlendi.⁵⁸ Lombardlar İstanbul'a geldiklerinde, İtalyan Normanlarının lideri ve Antalya Prinkepsi Bohemond'un Gümüştegin tarafından esir alındığını öğrendiler ve onu kurtarmak için harekete geçtiler. 3 Haziran 1101 tarihinde Haçlı ordusu Selçuklulardan Ankara'yı aldıktan sonra Niksar'a ilerlerken, Gümüştegin Gazi ve I. Kılıç Arslan onlara karşı direnç gösterdiler. Gümüştegin Gazi, I. Kılıç Arslan, Halep Meliki Rıdvan, Harran Emiri Karaca ve Artuklu Belek'in askerlerinden oluşan 20.000 kişilik Türk kuvvetleri, 200.000 kişilik Haçlı ordusunu Merzifon yakınlarında büyük bir yenilgiye uğrattı.⁵⁹

1101 yılı haziran ayında, ikinci Haçlı ordusu İstanbul'a ulaşarak Civetot'ta karargâh kurmuş, bu sırada üçüncü Haçlı ordusu da İstanbul'a vararak Anadolu yakasına geçirilmişti. Her iki ordu bağımsız olarak hareket ederken, ikinci Haçlı ordusu birinci ordunun izlediği rotayı takip ederek Ankara'ya ulaşmış⁶⁰ ve oradan Konya'ya yönelmişti. Haçlı ordusunun Ankara'dan Konya'ya ilerlediği haberi üzerine, Türk orduları savaş artıklarını bırakıp süratle bu bölgeye yönelerek saldırıya geçmişti. Üç gün süren yoğun çatışmalar sonucunda, Haçlı ordusu sayıca üstün olduğu için yenilgiye uğramamış; ancak ciddi kayıplar vererek ilerlemeye devam etti. Sürekli Türk saldırıları nedeniyle kayıpları artmasına rağmen Konya'ya ulaşmayı başaran Haçlılar, şehri bir gün kuşatmalarına rağmen ele geçiremeyince yollarına devam ettiler. Yazın kavurucu sıcağı altında iyice güçten düşen Haçlı ordusu, Konya'dan birkaç günlük mesafede Türklerin ani saldırısıyla büyük bir yenilgiye uğradı. Ağustos 1101'de, neredeyse tüm Haçlı askerleri Türkler tarafından imha edilerek, sadece birkaç Haçlı komutanı ve askeri kurtulabilmiştir. Temmuz ayı başlarında, üçüncü Haçlı ordusu İstanbul'dan hareket ederek İzmit üzerinden Konya'ya doğru ilerlerken, bu ordunun varlığından haberdar olan Türkler önceki stratejilerini burada da uyguladılar. I. Kılıç Arslan ve Gümüştegin, Ereğli'ye doğru çekilip burada güçlerini yeni katılımlarla artırarak, Eylül 1101'de, açlık ve susuzluktan bitap düşen Haçlı ordusunu Ereğli çayı kenarındaki Akgöl bölgesinde yenilgiye uğrattılar, bu ordudan çok az kişi kurtulabilmişti.⁶¹ Bu zaferle uzun zamandır birbirleriyle mücadele içerisinde olan Türk beyleri ortak bir hedef doğrultusunda başarıya ulaşmışlardı.⁶² Fakat Anadolu Selçukluları ile Danişmendlilerin ittifakı fazla uzun sürmedi. Gümüştekin, Selçukluların Haçlılarla yapılan mücadelelerden dolayı zayıf durumunu fırsat bilerek Malatya'yı kuşatmıştı. Ermeni kökenli Malatya Hâkimi Gabriell'in şehir halkına karşı sert davranması ve özellikle Süryânî ileri gelenlerini öldürtmesi, kuşatma nedeniyle kıtlık çeken halkın tepkisini çekti. Süryânî askerler, kapıları açarak şehri Gümüştegin'e teslim ettiler. Halka gıda yardımı yapan, çiftçilere tohumluk ve öküz dağıtan Gümüştegin, Malatya'da huzur ve güvenliği sağladı. Üç yıllık kuşatma sonucunda, halka yardıma gelen Antalya Prinkepsi Bohemond'un kuvvetlerini pusuya düşürdü ve Bohemond'u esir aldı. Bohemond'u önce Sivas'a, ardından Niksar'a götürüp hapsedti. Ancak, bu sırada Urfa Kontu I. Boudouin'in Bohemond'u kurtarmak için yardıma gelmesi üzerine, Gümüştegin Malatya kuşatmasını kaldırmak zorunda kaldı.⁶³ Kuşatmayı kaldırıp Bohemond'u fidye karşılığı serbest bıraktı. Bu olaydan sonra I. Kılıç Arslan ile Gümüştegin'in arasında problem yaşanmaya başladı ve birbirleriyle mücadele içine girdiler.

1104 yılında Gümüştegin ölünce yerine kardeşlerini öldürerek oğlu Emir Gazi geçti.⁶⁴ 1129 yılında Kilikya Ermeni Kralı Thoros'un ölümü üzerine, tahta oğlu Konstantin geçti. Ancak, Konstantin birkaç ay sonra bir saray entrikası sonucu tahttan indirildi. Bunun ardından, Thoros'un kardeşi I. Leon iktidarı ele geçirdi. Bu olayları yakından izleyen Antakya Haçlı Prensi II. Bohemond ve Danişmendli Emir Gazi, bölgeye müdahale etmeye karar verdiklerinde, iki taraf karşı karşıya geldi.⁶⁵ Anazarba

⁵⁷ Hüseyin Kayhan, "Haçlılar Karşısında Danişmendliler", *History Studies: International Journal of History*, Volume 4 Issue 2, s. 228

⁵⁸ Chartresli Fulcher 1101 seferini II. Haçlı Seferi olarak nitelendirirken başka tarihçiler 1101 seferi olarak belirtmektedirler.

⁵⁹ Zelal Bozhan, *Türkiye Selçukluları ile Danişmendliler Arasındaki İlişkiler*. s. 24

⁶⁰ *Hacılar Yolu* olarak geçmektedir. Bkz. Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s.65

⁶¹ Hüseyin Kayhan, *Haçlılar Karşısında Danişmendliler*., s. 228,

⁶² Muharrem Kesik, *Anadolu Türk Beylikleri*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2018 s. 65

⁶³ Abdülkerim Özaydın "Danişmendliler", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, X, TDV Yay., İstanbul, 1987, s. 248.

⁶⁴ *Urfalı Mateos Vekayi- namesi (952- 1136)*, Çev. Hrant D. Andreasyan, TTK Yay., Ankara. 2000, s. 225.

⁶⁵ Fatih Sadıç, *Anadolu Türk Devletleri – Haçlı Münasebetleri (11-12. Yüzyıllar)*. s. 83.

(Anavarza)'da yapılan bu savaşta Haçlılar ciddi kayıp verdi. II. Bohemond ve Antakya'da yaşayan pek çok Haçlı soylusu öldürüldü. 1131 yılında Danişmendli Emir Gazi, kız kardeşine ait olan Zamantı şehrini zorla ele geçirdi. Haçlıların yenilgisinin ardından, Misis, Tarsus ve Adana'yı ele geçirmeye çalışan Ermeni Prensi I. Leon, Emir Gazi'ye bağlılığını bildirip, Danişmendli topraklarına saldırmama ve yıllık haraç verme sözü verdi fakat Emir Gazi ülkesine döner dönmez I. Leon verdiği sözü tutmayarak haraç göndermedi.⁶⁶ 1131 yılında Emir Gazi, Urfa Haçlı Kontluğu üzerine bir sefer düzenledi. Urfa Kontu Joscelin, yaralı olmasına rağmen ordusuyla Danişmendli ordusunu karşılamaya çıktı, ancak Dülük'te durumu ağırlaşarak hayatını kaybetti. Bu durumu öğrenen Emir Gazi, saldırılarını durdurdu ve düşmanına bir mektup göndererek taziyelerini ilettiler. Mektubunda, düşmanının kötü durumundan yararlanmayı düşünmediğini ve onlara zarar vermeyeceğini belirterek, asil bir tutum sergiledi.⁶⁷ Emir Gazi, hakimiyetini genişleterek ülkenin her yerinde huzur ve asayiş sağlayan, ayrıca Selçuklu topraklarının bir kısmını kendi kontrolüne alarak Anadolu'nun en etkili hükümdarı olmuştur. 1134'te ölümünden sonra, büyük oğlu Melik Muhammed, Abbâsî Halifesi Müsterşid-Billâh ve Büyük Selçuklu Sultanı Sencer'in Emir Gazi'ye gönderdiği menşur, altın asa ve diğer hediyeleri alarak Malatya'da hükümdar ilan edildi.⁶⁸ 1135 yılında İmparator İoannes Komnenos, Danişmendlilerin arasındaki iç karışıklıklardan yararlanarak Kastamonu ve Çankırı'yı işgal etti. Ancak, Sultan Mesud ile ittifak yapan Melik Muhammed, Bizans kuvvetlerinin çekilmesiyle bu bölgeleri geri aldı. Aynı yıl isyan eden kardeşi Yağan'ı öldüren Melik Muhammed, Aynüddeve'yi ise Malatya'ya kaçırttı. 1136-1137 yıllarında Maraş'a giren ve Keysûn civarını yağmalayan Melik Muhammed, Bizans yardımıyla karşılaşınca geri çekildi. Daha sonra Malatya'ya hâkim olan Aynüddeve'yi hedef alarak Elbistan ve Ceyhun'u ele geçirdi. Aynüddeve, Diyarbakır'a kaçtı, daha sonra oradan ayrılarak Haçlı Kontu Joscelin'e sığındı.⁶⁹ 1139'da Kilikia bölgesindeki Feke ve Gabon kalelerini ele geçirdi.⁷⁰

En nihayetinde Danişmendlilerin, Haçlılarla mücadelesine bakacak olursak; onların Haçlılar karşısında aldıkları zaferler Haçlıların Anadolu hakimiyeti kuramamalarındaki en büyük etkidir. Danişmendliler, I. ve II. Haçlı Seferleri sırasında Selçuklulara verdikleri destekle Haçlıların yenilmesinde önemli bir rol oynamışlardır.

3. Artuklular ile Haçlılar Arasındaki Münasebetler

Selçuklu Sultanı Alparslan'ın Malazgirt zaferinden sonra Anadolu'da Türkmen beyleri birer birer kendi adlarıyla beylikler kurdu. Artuk Bey⁷¹ tarafından kurulan Artuklularda bu beyliklerden biridir. Onun ölümünden sonra oğulları tarafından 3 ayrı kolla idare olunmuştur. Esasında birbirinden bağımsız olan kolun ayrımı şu şekildedir.⁷² Hısn-ı Keyfa Artukluları, Harput Artukluları, Mardin Artukluları.⁷³

Artuk Bey'in oğulları Sökmen ve İlgazi tarafından kurulan Hısn-ı Keyfa ve Mardin Artuklu Beylikleri, kuruluşlarından Belek'in ölümüne kadar Güneydoğu Anadolu ve Suriye'de Haçlılara karşı mücadelede önemli rol oynamış ve İslam dünyasında büyük takdir kazanmışlardır.⁷⁴ Artukluların, Haçlılarla ilk karşılaşmaları Hısn-ı Keyfa kolunun beyi Sökmen Bey zamanında olmuştur. Bu dönemde Haçlılar Antakya'yı kuşatmış, bu kuşatmaya destek amacı ile Halep meliki Rıdvan ve Hama

⁶⁶ Muharrem Kesik, *Anadolu Türk Beylikleri*, s. 74.

⁶⁷ Hüseyin Kayhan, *Haçlılar Karşısında Danişmendliler*, s. 232.

⁶⁸ Abdülkerim Özaydın, *Danişmentliler*, s. 248-249.

⁶⁹ Emrah Canatan, "Danişmendli- Haçlı Münasebetleri", (*Yüksek Lisans Tezi*, Gazi Üniversitesi, 2011) s. 81.

⁷⁰ Muharrem Kesik, *Anadolu Türk Beylikleri*, s. 79; Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1973, s. 17.

⁷¹ Alparslan, Emir Artuk'u Anadolu'nun fethiyle görevlendirmişti. Artuk Bey, Kızılırmak ile Yeşilirmak arasındaki bölgeyi kısa sürede fethedip İzmit'e kadar ilerleyerek Bizans'ın iç işlerine müdahale edebilecek bir güce ulaşmıştı. 1072 yılında Selçuklu tahtına oturan Melikşâh ile amcası Kavurd arasındaki saltanat mücadelesinde Hemedan'a gelerek Melikşâh'ın zaferinde önemli bir rol oynayan Artuk Bey, 1076 yılında Karmafileri itaat altına almak ve Doğu Arabistan'ı fethetmekle görevlendirilmişti. Ancak, diğer emirlerin kıskançlığı nedeniyle 1085 yılında Suriye-Filistin Meliki Tutuş'un hizmetine girdi ve Süleymanşâh'a karşı Halep yakınlarında kazandığı zaferin ardından Kudüs ve çevresindeki bazı topraklar kendisine iktâ olarak verildi. Bkz. Sebhattin Çelik, "Artukoğulları Beyliği'nin Haçlılar ile Mücadelesine Bir Bakış, *Artuklu İnsan ve Toplum Bilim Dergisi*, 2020/5 (1), s.19.

⁷² Meral Sevim, "Artuklu- Haçlı İlişkileri (Belek B. Behrâm Dönemi-1098-1124)", (*Yüksek Lisans Tezi*, Selçuk Üniversitesi, 2022), s. 38.

⁷³ Coşkun Alptekin, "Artuklular", TDV İslâm Ansiklopedisi, III, TDV Yay., Ankara, 1991, s. 415.

⁷⁴ Fatih Sadıç, *Anadolu Türk Devletleri – Haçlı Münasebetleri (11-12. Yüzyıllar)*, s. 87.

emiriyle birlikte hareket eden Artukoğlu Sökmen, Harim'de mağlup olup Halep'e geri çekilmek zorunda kalmıştı (1098). Bu kuşatma, civardaki Müslüman emirlikleri de harekete geçirdi. Musul emiri Kürboğa, Büyük Selçuklu Sultanı Berkyaruk'un emriyle diğer emirlikleri toplayarak Antakya'yı kuşatan Haçlılara karşı büyük bir ordu hazırladı. Bu orduda Sökmen ve kardeşi İlgazi'nin oğlu Süleymansah da bulunuyordu. Harim Savaşı'nda Haçlıların askeri gücünü tecrübe eden Sökmen, Diyarbakır'dan kuvvet toplayarak Haçlılara saldırmayı önerdi, ancak bu kabul edilmedi. Kuşatma sonuçsuz kaldı ve Haçlılar şehri bir ihanet sonucu ele geçirdi.⁷⁵ Tutuş'un Sultan Berkyaruk'a yenilip öldürülmesinin ardından, Suriye'de ortaya çıkan karışıklıkları fırsat bilen Şii Mısır-Fatimi halifesi Mustansır, veziri Bedrülcemali'nin oğlu Efdal'i Kudüs üzerine bir orduyla gönderdi. Fatimi ordusu Kudüs önlerine geldiğinde, Efdal şehri teslim etmelerini önerdi ancak Sökmen ve İlgazi bu teklifi reddetti. Bunun üzerine Fatimi ordusu şehri kuşatma altına aldı ve mancınıklarla surları yıkmaya başladı. Sökmen ve İlgazi, kırk gün süren savunmanın ardından zorlaşan koşullar nedeniyle 1096 yazında Kudüs'ü Efdal'e teslim etmek zorunda kaldılar. Efdal, şehri aldıktan sonra Sökmen ve İlgazi'ye hil'at vererek onları serbest bıraktı. Sökmen, kardeşi ve tüm Artuklu ailesi ile birlikte Kudüs'ten ayrılarak Halep'e gitti.⁷⁶ Sökmen, Ocak 1101'de yeğeni Belek ile birlikte Suruç'u⁷⁷ Haçlılardan geri almak için harekete geçti. Şehrin hâkimi Foucher de Chartres, Urfa'nın yeni kontu II. Baudouin'den yardım istedi. Artuklu kuvvetleri, Foucher ve yardımına gelen Haçlıları ağır bir yenilgiye uğrattı; Foucher öldü ve Baudouin, Antakya'ya kaçtı. Artuklular Suruç'a girdikten sonra, şehirdeki gayrimüslim halk iç kaleye sığındı ve savunmaya başladı. Baudouin, Antakya'dan büyük bir Haçlı ordusu getirerek Suruç'a geri döndü. İç kaleden çıkan Ermeniler ve Haçlı ordusu arasında kalan Sökmen ve Belek, şehri Haçlılara bırakmak zorunda kaldılar.⁷⁸ Emir Sökmen, Suruç'u tamamen kaybettikten sonra yeni bir yer arayışına girdi. Bu esnada Kürboğa, Amid şehrine saldırıya geçmişti. Amid'in hâkimi, Sökmen'den yardım talep etti. Birlikte Kürboğa'ya karşı şehri savundular. Zafer kazanmak üzereyken işler tersine döndü ve yenildiler. Sökmen'in yeğeni Yakutî esir alındı ve Mardin kalesine hapsedildi. Kürboğa, galip gelmesine rağmen Amid şehri ele geçiremedi.⁷⁹ Musul emiri Kür-Boğa, Sultan Berkyaruk'un isteğiyle Mevdud b. İsmail'e karşı savaşırken Huy'da hastalanıp 1102'de öldü. Ölmeden önce Musul'un idaresini Sungurca'ya vasiyet etti. Sungurca, Musul'a geldikten sonra yerel ileri gelenler, yönetimden memnun olmayıp Türkmen Musa'yı davet ettiler. Musa, Musul'a geldiğinde Sungurca'yı öldürdü ve Musul'un kontrolünü ele aldı. Kısa süre sonra, Cezire-i İbn Ömer'in sahibi Çökürmüş, Musul'u kuşatmaya başladı. Musa, Sökmen'den yardım istedi ve Sökmen, Musul'a yardım için geldiğinde Çökürmüş kuşatmayı kaldırarak ayrıldı. Musa, Sökmen'i karşılamaya giderken suikaste uğrayarak öldü. Musa'nın ölümü üzerine, Sökmen Hısn-ı Keyfa kalesini aldı ve burada Artukluların "Hısn-ı Keyfa" kolunu kurdu. Bu kol, 1231 yılına kadar Eyyubiler tarafından ortadan kaldırılana dek devam etti.⁸⁰

1104 yılında Haçlılar, 1101'de Müslümanların kendilerine vurduğu darbeye benzer bir saldırı düzenlemek amacıyla harekete geçtiler. Musul-Halep hattında, Suriye ile doğuyu birleştiren yol üzerinde bulunan Harran şehri, bu harekât için en uygun hedef olarak seçildi. Harran, o dönemde emirler arasındaki rekabet ve Haçlıların ağır yağmaları nedeniyle zor durumdaydı. Irak ve el-Cezire gibi bölgeler, Suriye'de Haçlılara karşı savaşan Müslüman emirler için asker kaynağıydı. Bu bölgenin ele geçirilmesi, Suriye'deki Müslümanları bu önemli destekten yoksun bırakabilirdi. Bu amaçla Urfa Kontu II. Baudouin, Antakya'daki Bohemond ve Tankred'den yardım istedi. Tell-Başir Kontu Joscelin de birlikleriyle ona katıldı. Antakya ve Urfa orduları birleşerek Harran'a doğru ilerlediler. Haçlıların Harran'ı kuşattığını duyan Sökmen, Çökürmüş ile arasındaki düşmanlığı bir kenara

⁷⁵ Aydın Usta, "Artuklular ve Haçlılar (Haçlıların Bölgeye Gelişlerinden Belek'in Ölümüne Kadar 1098- 1124)". İstanbul: *İstanbul Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*. Sayı: 37, 2002, s. 359.

⁷⁶ Ali Sevim, "Artukoğlu Sökmen'in Siyasî Faaliyetleri". *Belleten*, C. XXVI, S. 103, s. 504- 505.

⁷⁷ Antakya kuşatmasından sonra Artuklular ile Haçlılar, Suruç'ta yeniden karşı karşıya geldiler. Bu şehir, daha önce Suriye Selçuklu Meliki Tutuş tarafından Artukoğlu Sökmen'e iktâ edilmişti. Sökmen de buranın yönetimini yeğeni Belek'e bırakmıştı. Urfa Haçlı Kontluğu'nun kurulması ve ardından Kürboğa'nın ordusunun Urfa ve Antakya önlerinde yenilgiye uğraması, bölgedeki Müslümanları karışıklığa sürüklemişti. Yerel Hristiyan nüfus ise bu durumdan faydalanarak Müslüman hakimiyetinden kurtulmayı amaçlıyordu. Bkz. Aydın Usta, "Artuklular ve Haçlılar (Haçlıların Bölgeye Gelişlerinden Belek'in Ölümüne Kadar 1098- 1124)". s. 360.

⁷⁸ Sebahattin Çeli, *Artukoğulları Beyliği'nin Haçlılar ile Mücadelesine Bir Bakış*, s.20.

⁷⁹ Meral Sevim, "Artuklu- Haçlı İlişkileri (Belek B. Behrâm Dönemi-1098-1124)", s.58.

⁸⁰ Ali Sevim, *Artukoğlu Sökmen'in Siyasî Faaliyetleri*., s. 511-512.

bırakarak 10,000 kişilik⁸¹ bir kuvvetle Resülayn'a önüne geldi.⁸² Belih Nehri kıyısında Haçlılarla karşılaşan Müslümanlar, burada yapılan savaşta sahte bir geri çekilme manevrası yaparak Haçlıları iki fersah kadar takip etmelerine neden oldular. Ardından geri dönerek Haçlıları tamamen etkisiz hale getirdiler ve büyük miktarda ganimet elde ettiler. Antakya hâkimi Bohemond ve sahil bölgesi hâkimi Tancred, Müslümanlara arkadan saldırmak amacıyla dağın gerisine çekildiler, ancak mağlubiyeti fark edince kaçmaya çalıştılar. Müslümanlar, birçok Haçlıyı öldürdü ve esir aldı; Bohemond ve Tancred sadece altı süvariyle kaçabildi. Urfa Kontu Baudouin ve beraberindekiler, Belih Nehri'nde çamura saplanınca Sökmen'in adamları tarafından yakalandı ve Sökmen'in çadırına götürüldü. Çökürmüş'ün adamları, ganimetten mahrum kaldıklarını fark edince, Çökürmüş'ü Baudouin'i ele geçirmeye teşvik ettiler. Çökürmüş, Baudouin'i Sökmen'in çadırından aldırdı. Sökmen durumu öğrenince çok öfkelenmiş, ancak adamlarını savaşmaktan vazgeçirdi. Sökmen, Müslümanların zafer sevincinin anlaşmazlık nedeniyle hüznü dönüşmesini istemediğini belirterek Haçlıların sığınaklarına saldırdı ve onları etkisiz hale getirdi. Çökürmüş ise Harran'a gidip orayı teslim aldı. Kürboğa ile iş birliği yaparak bölgeyi korudu ve ardından Irak'a döndü. Haçlılardan elde edilen mallar Müslüman emirlere dağıtıldı ve yaklaşık on bin Haçlı öldürüldü.⁸³ Tüm başarıları ile tarihe geçmiş olan Sökmen, Trablusşam emirine yardıma giderken yakalandığı difteri sebebiyle hayata gözlerini yumdu. Onun ölümünden sonra yerine kardeşi İlgazi geçti.⁸⁴

Birinci Haçlı Seferi'nin başarısının ardından Suriye bölgesine yerleşen Haçlı kuvvetlerine karşı kazandığı zaferlerle hızla İslam dünyasında tanınmış bir komutan olan Artukoğlu İlgazi, kardeşi Sökmen'in Hısn-ı Keyfa'da kurduğu ilk Artuklu Beyliği'nden sonra, Mardin'de "Tabaka-i İlgaziyye" adıyla bilinen ikinci Artuklu Beyliği'ni kurmuştur.⁸⁵ Ağabeyi Sökmen gibi İlgazi de dirayetli ve cesur bir komutandı ve Türkmenler üzerinde büyük bir nüfuza sahipti. İlerleyen yıllarda, Haçlılara karşı verdiği mücadelelerde Türkmenlerden geniş ölçüde yararlandı ve Haçlılara ağır darbeler indirdi. Ancak, gerektiğinde Haçlılarla iş birliği yapmaktan da çekinmedi. Nitekim, Haçlılarla olan ilk ilişkisi dostane şartlar altında gerçekleşmiştir.⁸⁶

Artukluların diğer kolu olan Harput Beyliği, Belek b. Behrâm tarafından Harput merkezli kuruldu. Belek, birkaç yıl içinde Muş'tan Malatya'ya, Dersim'den Urfa sınırlarına kadar uzanan geniş bir bölgedeki 50 kadar kaleyi ele geçirdi. Belek'in bu bölgede artan gücünden rahatsız olan Erzincan, Divriği ve Kemah'ın hâkimi Mengücek Beyi İshak, 1118 yılının sonlarında Tunceli bölgesini işgal edip Harput'a kadar ilerledi. Belek, bu durumdan haberdar olunca, sert kış koşullarına rağmen hızla geri dönerek 1119 yılının şubat ayında Malatya'ya ulaştı ve ordusunu güçlendirerek Mengücekli topraklarına girdi. İshak Bey, Belek'e karşı duramayacağını anlayınca geri çekildi ve Trabzon'da bağımsız olarak hüküm süren Konstantin Gabras'a sığındı. Belek, karşısına çıkan herhangi bir engel olmadan Mengücekli topraklarında ilerleyerek Kemah ve Erzincan'ı ele geçirdi.⁸⁷ Belek'in Haçlılar ile mücadelesi müellifler tarafından oldukça başarılı bulunmuştur.⁸⁸ Eylül 1122 yılında Belek, amcası İlgazi ile birlikte Suriye'de Haçlıların elindeki Zerdenâ Kalesi'ni kuşattı. İlgazi'nin bu sefer sırasında hastalanması üzerine, Haçlılara karşı devam eden savaşların komutasını Belek devraldı. 13 Eylül 1122'de Urfa Kontu Josselin de Courtenay ve Birecik Senyörü Galéran du Puiset'i Serûc yakınlarında yenilgiye uğratarak esir aldı. Bu iki Haçlı liderini Harput'a gönderip hapse attırdı. Amcası İlgazi'nin 19 Kasım 1122'de ölmesinin ardından, Haçlıların en büyük düşmanı haline geldi.⁸⁹ Belek b. Behrâm, iki önemli Haçlı liderini esir aldıktan sonra büyük bir üne kavuştu. Bu ününü Haçlıları yok etmek

⁸¹ Sökmen'in yanında 7 bin Türkmen süvarisi vardı, Çökürmüş'ün ise 3 bin Türk, Arap ve Kürtlerden meydana gelen süvarileri mevcuttur. Bkz. İbn'ül Esir, *El-Kâmil Fi't-Tarih*. (Çev. Abdülkerim Özyayın). X, Bahar Yay., İstanbul, 1987, s. 303.

⁸² Fatih Sadıç, *Anadolu Türk Devletleri – Haçlı Münasebetleri (11-12. Yüzyıllar)*. s.89.

⁸³ İbn'ül Esir, *El-Kâmil Fi't-Tarih*. s. 303- 304; Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 50.

⁸⁴ Meral Sevim, "Artuklu- Haçlı İlişkileri (Belek B. Behrâm Dönemi-1098-1124)", s.58.

⁸⁵ Fatih Sadıç *Anadolu Türk Devletleri – Haçlı Münasebetleri (11-12. Yüzyıllar)*. s. 91.

⁸⁶ Aydın, Usta, *Artuklular ve Haçlılar (Haçlıların Bölgeye Gelişlerinden Belek'in Ölümüne Kadar (1098- 1124)*. s. 363.

⁸⁷ Sebhattin Çelik, "Harput Artuklu Emiri Belek Gazi'nin Haçlı Liderlerini Tutsak Etmesi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*,31, s.1, 2021, s. 530.

⁸⁸ Âmin Maalouf, *Arapların Gözünden Haçlı Seferleri*. s. 133.

⁸⁹ Coşkun Alptekin, "Belek B. Behrâm", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, V, TDV Yay. İstanbul, 199, s. 402-403.

yerine Halep'i ele geçirmek için kullandı. Haziran 1123'te önce Harran'ı, ardından Halep'i ele geçirdi ve Halep çevresindeki Haçlı yerlerini düzenli saldırılarla aldı.⁹⁰

Harput'ta, Urfa Haçlı kontluğuna bağlı bir grup Ermeni, tüccar kılığında kaleye sızarak silah soktu ve kaleyi ele geçirdi. Kral II. Baudouin burada komutadaydı ancak kaçmayı başardı. Joscelin ise asker toplamak için Kudüs'e gitti. Belek, Harput'taki durumu duyunca hızla hareket edip Joscelin'den önce Harput'a ulaştı ve kaleye saldırdı. Kral II. Baudouin, Birecik hâkimi Galeran ve Kral'ın akrabalarını esir alarak Harran'a götürdü, kalede bulunan 65 esiri ise öldürdü. Joscelin, Kralı kurtarmak için harekete geçemedi.

Harput'tan dönen Belek, Halep civarındaki kaleleri tahkim ederek, Haçlılar üzerine yapacağı seferin hazırlıkları ile meşgul olmaya başladı. Ancak bu kez de Menbic'de çıkan isyan, onun bu hareketini tehir etmesine neden oldu. Belek, Menbic hâkimi olan Hassan b. Gümüştigin'i şüpheli bazı hareketlerinden ötürü amcasının oğlu Timurtaş idaresinde gönderdiği birlikler vasıtasıyla tevki etti. Hassan'ın kardeşi İsa ise iç kaleye sığınarak Artuklu kuvvetlerine karşı direnmeye devam etti. Urfa kontu Joscelin'e haber göndererek kendisine yardım etmesi şartıyla kaleyi ona teslim edeceğini bildirdi. Bu sırada Belek, Haçlıların kuşatması altında olan ve kendisinden yardım isteyen Sûr şehrinin yardımına koşmaya hazırlanıyordu. Menbic'den gelen haberler üzerine ilk önce bu meseleyi halletmek üzere buraya yönelmek zorunda kaldı. Mayıs 1124'te Belek, Menbiç önlerinde Haçlılarla savaştı ancak bir okla şehit oldu. Belek'in ölümü, Artuklular ve Haçlılara karşı mücadele eden Müslümanları olumsuz etkiledi ve Haziran 1124'te Sûr şehri Haçlıların eline geçti.⁹¹

Sonuç

Haçlı Seferleri, özellikle I. ve II. Haçlı Seferleri, Anadolu beyliklerinin tarihindeki en önemli olaylardan biridir. Bu seferler, Batı Avrupa'dan gelen Haçlı ordularının, kutsal toprakları Müslümanlardan geri alma amacıyla başlattığı askerî harekâtlar olarak bilinir. Haçlı Seferlerinin etkisi, sadece Doğu Akdeniz'de değil, aynı zamanda Anadolu'nun siyasi ve sosyal yapısında da derin izler bırakmıştır. Bu seferlerin başlaması, Malazgirt Zaferi'nden sonra Anadolu'nun Türkleşmeye başlamasıyla eş zamanlıdır. Türk beylikleri, Bizans İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu siyasi karışıklıklardan yararlanarak Anadolu'ya yerleşmiş ve burada kendi devletlerini kurmuşlardır.

Anadolu Selçuklu Devleti ile birlikte Danişmendliler ve Artuklular, Haçlılarla olan mücadelelerinde öne çıkan Türk beylikleri olmuştur. Selçuklu Sultanları, özellikle I. Kılıç Arslan ve I. Mesud, Haçlı Seferleri karşısında cesur ve stratejik adımlar atarak Haçlı ordularına karşı koymuşlardır. Selçuklu ordusu, Haçlı ordularına zayıf anlarında hücum ederek büyük kayıplar vermelerine neden olmuştur. Bu başarılı savunma stratejileri, Anadolu'daki Türk varlığını korumuş ve Haçlıların bölgede kalıcı bir etki yaratmalarını engellemiştir. Danişmendliler, Haçlı Seferleri sırasında Selçuklulara verdikleri destekle Haçlıların yenilmesinde önemli bir rol oynamışlardır. Danişmendli hükümdar Gümüş Tegin Ahmet Gazi, Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan ile ittifak kurarak Haçlılara karşı birlikte mücadele etmiştir. Bu ittifaklar, Türk beylikleri arasında güç birliği oluşturmuş ve Haçlıların ilerlemesini durdurmada etkili olmuştur. Danişmendliler, Haçlı ordularını gerilla taktikleriyle yıpratarak ve stratejik noktalarda pusu kurarak büyük zaferler kazanmışlardır. Artuklular da Haçlı Seferleri süresince önemli mücadeleler vermiştir. Artuk Bey'in oğulları tarafından kurulan Hısn-ı Keyfa ve Mardin Artuklu Beylikleri, Haçlılara karşı başarılı savunma ve saldırı stratejileri geliştirmiştir. Özellikle Artuklu hükümdarı Belek, Haçlılara karşı verdiği mücadelelerle tanınmıştır. Belek, Urfa Kontu Joscelin de Courtenay ve Birecik Senyörü Galeran du Puiset'i esir alarak büyük bir üne kavuşmuştur. Artukluların Haçlılarla olan mücadeleleri, İslam dünyasında büyük takdir kazanmış ve Haçlıların bölgede kalıcı bir hakimiyet kurmalarını engellemiştir.

Sonuç olarak, I. ve II. Haçlı Seferleri sırasında Anadolu beyliklerinin Haçlılarla olan mücadeleleri, Türk varlığının Anadolu'da kalıcı olmasını sağlamıştır. Selçuklular, Danişmendliler ve Artuklular, Haçlılara karşı verdikleri başarılı savunma ve saldırı stratejileriyle, Haçlıların Anadolu'da

⁹⁰ Sebahattin Çelik, "Harput Artuklu Emiri Belek Gazi'nin Haçlı Liderlerini Tutsak Etmesi", s. 532-533.

⁹¹ Aydın Usta, *Artuklular ve Haçlılar (Haçlıların Bölgeye Gelişlerinden Belek'in Ölümüne Kadar (1098- 1124))*, s. 373, Fatih Sadıç, *Anadolu Türk Devletleri – Haçlı Münasebetleri (11-12. Yüzyıllar)*, s. 103.

kalıcı bir etki yaratmalarını engellemiştir. Bu mücadeleler, Anadolu'nun siyasi ve sosyal yapısında derin izler bırakmış ve Türk beyliklerinin güçlenmesine katkıda bulunmuştur.

Kaynakça

- ALPTEKİN, Çoşkun, "Artuklular", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, III, TDV Yay., Ankara 1991, s. 415-418.
- ALPTEKİN, Çoşkun, "Belek B. Behrâm", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, V, TDV Yay. İstanbul 1992, s. 402-403.
- ALTAN, Ebru, "Haçlı Seferleri ve Anadolu (1097-1190): Türkiye Selçukluları Tarihinde Haçlı Seferlerinin Yeri ve Önemi", *USAD*, Bahar 2020; (12), s. 35-50.
- ALTAN, Ebru, "İkinci Haçlı Seferi ve Selçuklular." *Türkler*, 2001, (6), s. 681-686.
- ALTAN, Ebru, *II. Haçlı Seferi*, TTK Yayınları, Ankara 2003.
- ANONİM, *Anonim Haçlı Tarihi (Gesta Francorum Et Aliorum Hierosolymitanorum)*. Çev. Ergin Ayan, Selenge Yayınları, İstanbul 2013.
- BROWNING, Robert, *The First Crusade: The Chronicle of Fulcher of Chartres and Other Source Materials*. University of Pennsylvania Press, 1981
- CAHEN, Claude, *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*. Çev. Mustafa Daş, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2010.
- CANATAN, Emrah, "Danışmendli-Haçlı Münasebetleri." Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2011.
- ÇELİK, Sebahattin, "Artukoğulları Beyliği'nin Haçlılar ile Mücadelesine Bir Bakış." *Artuklu İnsan ve Toplum Bilim Dergisi*, 2020/5 (1), s. 15-32.
- ÇELİK, Sebahattin, "Harpüt Artuklu Emîri Belek Gazi'nin Haçlı Liderlerini Tutsak Etmesi." *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.31, S.1, 2021, s. 525-540.
- DEMİRKENT, Işın, "Haçlılar", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XIV, TDV Yay., İstanbul 1996, s. 524-546.
- DEMİRKENT, Işın, *Haçlı Seferleri*, Dünya Yayıncılık, İstanbul 1997.
- DEMİRKENT, Işın, *Urfa Haçlı Kontluğu*, TTK Yayınları, Ankara 1994.
- EL-AZİMİ, Ebu Abdullah Muhammed, *Azimi Tarihi Selçuklularla İlgili Bölümler*, Çev. Ali Sevim, TTK Yayınları, Ankara 1988.
- ESEN, Ömer, "II. Haçlı Seferi Esnasında Haçlı – Selçuklu Münasebetleri." Yüksek Lisans Tezi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, 2022.
- GREGORY Abu'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abu'l-Farac Tarihi. 2 cilt*. Çev. Ömer Rıza Doğrul. Süryaniceden İngilizceye Çeviren: Ernest A. Wallis Budge. TTK Yayınları, Ankara 1950.
- HORSLEY, R. *The Crusades: A History*. Routledge. 2004.
- İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye: Osmanlı Devleti ve Klasik Çağ Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları*, İstanbul 1993.
- KALELİ, Emrullah, "Anadolu Selçuklu Devri Türk- Haçlı Münasebetleri (1096-1192)." Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2004.
- KAYHAN, Hüseyin, "Haçlılar Karşısında Danışmendliler." *History Studies: International Journal of History*, Volume 4 Issue 2, July 2012: p. 227-234.
- KIRPIK, Güray, "Birinci Haçlı Seferi'nin Başlaması ve Anadolu'da Haçlı İstilasası." Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2000.
- KÖYMEN, Mehmet Altay, "Süleyman Şah ve Anadolu Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu." *Belleten*, 57/218, 1993, s. 71-80.
- KÖNİĞ, R., *The Crusades and the Near East: A Bibliography*, Brill, 2013.

- KÜÇÜKSİPAHİOĞLU, Birsal, "Haçlılar Karşısında İlk Türk Lideri: Sultan I. Kılıçarslan." *Şarkiyat Mecmuası*, 26, 2016, s. 63-83.
- LAMB, Harold, *Haçlı Seferleri*, Tutku Yayınevi, İstanbul 2012.
- MAALOUF, Amin, *Arapların Gözünden Haçlı Seferleri*, Telos Yayıncılık, İstanbul 1997.
- MADDEN, Thomas, F., *The New Concise History of the Crusades*. Rowman & Littlefield Publishers, 2008.
- NORWICH, John Julius, *Bizans III: Gerileme ve Çöküş Dönemi (MS 1082-1453)*. Çev. Selen Hırçın Riegel. Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2013.
- OCAK, Ahmet, "Haçlı Seferlerinin Ortaya Çıkışı ve (Doğu- Batı Dünyaları Açısından) Doğurduğu Sonuçlar." *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2014, Cilt:14, Yıl:14, Sayı:3, s. 133-155.
- OSTROGORSKY, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Fikret Işıltan, TTK Basımevi, Ankara 1999.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim. "Dânişmendliler", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, X, TDV Yay., İstanbul, 1987, s. 469-474.
- ÖZKAN, F., *Selçuklular ve Haçlılar: Anadolu'da Savaş ve Diplomasi (1071-1271)*, TTK Yayınları, Ankara 2000.
- PAINE, Mark, *Haçlı Seferleri*, Çev. Cumhur Atay, Kalkedon Yayınları, İstanbul 2011.
- RUNCIMAN, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi. Cilt I*. Çev. Fikret Işıltan. TTK Yayınları, Ankara 1989.
- RUNCIMAN, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi, Cilt II*. Çev. Fikret Işıltan. TTK Yayınları, Ankara 2008.
- SADIÇ, Fatih, "Anadolu Türk Devletleri – Haçlı Münasebetleri (11-12. Yüzyıllar)." Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, 2016.
- SEVİM, Ali, "Artukoğlu Sökmen'in Siyasi Faaliyetleri." *Belleten*, 26, 103, 1962. s. 501-520.
- SİPAHİ, İsmail, "Haçlı Seferi'nin Türkiye Selçukluları Üzerine Genel Etkileri." Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2019.
- TURAN, Osman, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul 1973.
- USTA, Aydın. "Artuklular ve Haçlılar (Haçlıların Bölgeye Gelişlerinden Belek'in Ölümüne Kadar 1098-1124)." *Tarih Dergisi*, 37, 2011, s. 357-374.
- YİNANÇ, Mükrimin Halil, "Dânişmendliler", *MEB İslam Ansiklopedisi*, MEB Yay., Ankara, 1988. s.468-479.
- YİNANÇ, Mükrimin Halil, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri: Anadolu'nun Fethi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1944.

The Legends Journal of European History Studies (LJEHS)

Issue/ Sayı: 5 Year/ Yıl:2024

Makale Türü/ Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article

DOI: <http://dx.doi.org/10.29228/legends.77337>

Atf/ Cite As: Özdemir, Nihal, "İslam Medeniyetinde Kitap Kültürü ve Kütüphaneler: Bilgi Üretimi, Korunması ve Yayılım", *The Legends Journal of European History Studies*, S.5, 2024, ss. 25-33.

İSLAM MEDENİYETİNDE KİTAP KÜLTÜRÜ VE KÜTÜPHANELER: BİLGİ ÜRETİMİ, KORUNMASI VE YAYILIMI

Book Culture and Libraires in Islamic Civilization: The Production, Preservation and Dissemination of Knowledge

Nihal ÖZDEMİR*

ÖZ

Bu makale, İslam dünyasında kitap, kitap kültürü ve kütüphanelerin bilginin üretimi, aktarımı ve korunmasındaki potansiyel rollerini değerlendirerek, bu kurumların bilginin dolaşımında nasıl bir işlev üstlenmiş olabileceğini tartışmaktadır. İslam dünyasında kitap formunun şekillenmesi ve isnad geleneğiyle birlikte, bilginin doğruluğunun ve güvenilirliğinin artırılmasına yönelik ilk adımlar atılmıştır. Bu geleneğin örnekleri İslam medeniyetinde yaygın olarak görülmüş ve Osmanlı döneminde de sürdürülmüştür. Kitap üretimi, İslam dünyasında sadece bir kültürel faaliyet olmaktan öteye geçmiş; estetik, zanaat ve bilginin korunması açısından itibarlı bir meslek olarak kabul görmüştür. Kütüphaneler, bu eserlerin korunması ve topluma eşit erişim imkânı sunan önemli bilgi merkezleri olarak işlev görmüştür. Kitap üretiminin zahmetli ve maliyetli olduğu bir dönemde, kütüphaneler bilginin sadece toplumun entelektüel kesimine değil, daha geniş kesimlerine ulaşmasına aracılık etmiştir. İslam ve Osmanlı dünyasında, yazarlar eserlerine büyük önem verir ve onları halkla paylaşmakta tereddüt ederlerdi. Nadir el yazmaları ve özel kütüphanelerde saklanan eserler sıkı bir şekilde korunurdu. Buna rağmen, bilginin yayılmasına katkıda bulunmak amacıyla kütüphanelere ve medreselere bağışta bulunan yazarlar da olmuştur. Ne yazık ki, savaşların yıkıcı etkileri, bu zengin bilgi depolarının büyük bir kısmını tahrip etmiş ve çoğu kütüphane günümüze ulaşmadan yok olmuştur. Kütüphaneler, bilgiye eşit erişim imkânı sunarak bilginin demokratikleşmesine aracılık etmiş ve toplumsal kalkınmayı teşvik etmiştir. Bu makale, bilginin paylaşılmasını sağlayan dolaşım mekânları olarak kütüphanelerin toplumsal güç ve ilerleme aracı haline gelişini vurgulamaktadır. Ayrıca, bilginin korunması ve geleceğe aktarılmasında kütüphanelerin üstlendiği rolü ele alacaktır.

Anahtar Kelimeler

ABSTRACT

This article comprehensively examines the historical development of books, book culture, and libraries in the Islamic world, as well as their roles in the production, transmission, and preservation of knowledge. The shaping of the book form and the tradition of citation (isnad) increased the accuracy of knowledge in Islamic texts, and this tradition continued strongly during the Ottoman period. The production of books became not only a cultural activity but also a prestigious craft and profession in the Islamic world. During this period, libraries became important centers that provided equal access to knowledge, reaching not only the elite but also broader segments of society. Unfortunately, the destructive effects of wars and conquests severely damaged these rich repositories of knowledge, and many libraries were lost before they could reach the present day. Libraries played a key role in the democratization of knowledge by providing equal access to information, contributing to social development. This article highlights the transformation of libraries, as mechanisms for the dissemination of knowledge, into instruments of social power and progress. It also addresses the crucial role libraries played in preserving knowledge and transmitting it to future generations.

Keywords

* Dr. Öğr. Üyesi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Orcid No: 0000-0003-0464-2716 e-mail: nozdemir@fsm.edu.tr

Geliş Tarihi/ Received: 15/07/2024

Kabul Tarihi/ Accepted: 11/09/2024

Bilgi, Kitap Kültürü, Kütüphaneler, İslam Medeniyeti, Bilim Tarihi, Bilginin Dolaşım Tarihi, Bilim İletişimi Tarihi, Bilim Sosyolojisi.

Knowledge, Book Culture, Libraries, Islamic Civilization, History of Science, History of Knowledge Circulation, History of Science Communication, Sociology of Science.

Giriş

Bilgi, insanlığın tarihsel ve kültürel gelişiminde önemli bir yere sahiptir ve farklı toplumlar tarafından korunmuş, aktarılmış ve zenginleştirilmiştir. Tarih boyunca bilgi, bireylerin zihninde saklı kaldığı sürece kişisel olarak kabul edilmiş, ancak paylaşıldığında kamusal bir değer kazanmıştır. Bilginin üretimi, aktarımı ve korunması, medeniyetlerin tarihsel gelişiminde merkezi bir rol oynamış, toplumsal ilerlemeye önemli katkılar sağlamıştır. Bu bağlamda, kitaplar ve kütüphaneler, bilginin somutlaştırılması ve geniş kitlelere ulaştırılması açısından temel araçlar olarak öne çıkmıştır.

Kütüphaneler, yalnızca bilgi kaynaklarının depolandığı mekanlar değil, aynı zamanda bu bilgilerin toplumun farklı kesimlerine ulaştırıldığı ve dolaşıma sokulduğu entelektüel merkezlerdir. Bilginin yazıya dökülmesi, onun kalıcılığını ve doğruluğunu güvence altına alırken; kütüphaneler, bu bilginin sadece korunmasında değil, aynı zamanda gelecek nesillere aktarılmasında bilginin dolaşım aracı olarak işlev görmektedir. Abbasi veziri Halid b. Bermek'in,¹ papirüs tomarları yerine iki kapak arasına konulmuş sayfalardan oluşan kitap diğer bir ifadeyle codex kullanımını başlatması,² bilgi depolama ve yayma kültüründe önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu yenilik, yalnızca kitabın fiziksel formunu değil, aynı zamanda yazı ve yazı malzemeleri kültürünü de derinden etkilemiştir.

İslam dünyasında kitap üretimi ve telif sanatı, kültürel ve entelektüel hayatta prestij kazanmış ve kütüphaneler, bilginin adil bir şekilde erişilebilir olduğu yerler olarak toplumsal gelişimde önemli roller üstlenmiştir. Selçuklu Sultanı Alparslan'ın veziri Nizamü'l-Mülk 'ün³ Bağdat'ta inşa ettiği medrese ve kütüphane, dönemin en önde gelen bilimsel ve düşünsel merkezleri arasında sayılmaktaydı. Nizamülmülk, Bağdat Nizamiye Medresesi'nin her türlü ihtiyacını karşılamak amacıyla vakıflar kurmuş ve müderrisleri seçkin âlimler arasından bizzat kendisi tayin etmiştir. Bu medrese, İslam dünyasında büyük bir şöhrete ulaşmış ve birçok âlim burada ders vermek için yarışmıştır. Medreseye bitişik olarak inşa edilen kütüphane, zengin kitap koleksiyonuyla müderris ve öğrencilere geniş imkânlar sunmuş, Nizamülmülk de kendisine hediye edilen eserleri bu kütüphaneye vakfetmiştir. 1193'te Halife Nâsır-Lidînillâh tarafından yeniden inşa edilen kütüphane, saraydan getirilen kitaplarla zenginleştirilmiş ve İslam dünyasının en değerli koleksiyonlarından birine sahip olmuştur. Ancak, Moğol istilasından sonra kütüphaneden günümüze hiçbir eser ulaşmamıştır.⁴ Ayrıca, Orta Çağ İslam dünyasında hastaneler bünyesinde yer alan kütüphaneler, bilim insanlarının ve hekimlerin mesleki bilgiye kolayca ulaşabilmelerine olanak sağlamıştır. İslam dünyasında tarih boyunca çeşitli kütüphane türleri varlık göstermiştir. Saray ve kraliyet kütüphaneleri, özel koleksiyonlar, bağımsız kütüphaneler ve camiler, medreseler, kervansaraylar, hastaneler, türbeler gibi kamu yapılarının bünyesindeki kütüphaneler bu çeşitliliği oluşturur. Saray ve özel kütüphaneler genellikle yarı kamusal nitelikteydi; entelektüeller, öğrenciler ve kent elitlerinin bu kütüphanelere erişimi geleneksel olarak mümkündü. 1066 yılında Bağdat'ta inşa edilen Ebu Hanife'nin türbesi, bir

¹ Halid b. Bermek, Abbasi Devleti'nde önemli bir devlet adamı ve Bermeki ailesinin önde gelen bir üyesiydi. Bilim ve kültür alanında yaptığı katkılarla tanınır. Yazılı kültürün gelişmesi ve bilginin aktarılması konusunda öncülük etmiş, tomar yerine kitap (codex) kullanımını başlatarak İslam dünyasında bilginin korunması ve yayılmasına önemli katkılarda bulunmuştur. Daha fazla bilgi için bkz. Kennedy, Hugh. *The Early Abbasid Caliphate: A Political History*. London: Croom Helm, 1981, s. 96-99.

² Johannes Pedersen, *İslam Dünyasında Kitabın Tarihi* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2021), s. 65.

³ Nizamü'l-Mülk, Büyük Selçuklu Devleti'nin ünlü veziri olup, 11. yüzyılda devlet yönetimi ve eğitim alanında önemli reformlar yapmıştır. İmparatorluk genelinde medreseler kurarak eğitim sistemini düzenlemiş ve bu kurumların hem dini hem de dünyevi ilimlerin öğrenilmesinde önemli bir rol oynamasını sağlamıştır. Daha fazla bilgi için bkz. C. E. Bosworth, *The Political and Dynastic History of The Iranian World (A.D. 1000–1217)*, *The Cambridge History of Iran*, Vol. 5 (Cambridge: Cambridge University Press, 1968), s. 70-72.

⁴ Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, "Nizamiye Medresesi," erişim tarihi: 18 Eylül 2024, <https://islamansiklopedisi.org.tr/nizamiye-medresesi>.

medrese ve büyük olasılıkla Yahya bin İsa bin Cezle'nin tıbbi literatür koleksiyonunu barındıran ayrı bir kütüphaneden oluşmaktaydı. Bu kütüphanede, fakih Abd al-Aziz bin Ali bin Ebi Said al-Khwarizmi (ö. 1172) ve İbn al-Ahvazi (ö. 1173) gibi dönemin önemli âlimleri kütüphanecilik yapmışlardır. 12. yüzyılda, Darb el-Medeniyyin Camii'nde mütevazı bir kütüphane bulunmaktaydı. Aynı dönemde, Nureddin el-Zanki (ö. 1173) Şam'da el-Bimaristan el-Nuri adında bir hastane kurmuş ve bu hastaneye tıbbi ve bilimsel eserlerden oluşan kapsamlı bir koleksiyon bağışlamıştır. Şam'ın en büyük ribatlarından biri olan al-Khanqa al-Shumaysatiyyah, bağış yoluyla zenginleştirilen bir kütüphaneye sahipti. Aynı dönemde, al-Rahman bin Ali el-Dakhwar el-Muhadhdhab (ö. 1230) Şam'da tıp çalışmalarına adanmış bir medrese kurmuş ve kendi kütüphanesini bu medreseye bağışlamıştır.⁵

13. yüzyılda Hariri'nin kaleme aldığı ünlü eser "Makamat"ta, Al-Wasiti tarafından çizilmiş ve Bağdat'taki bir kütüphaneyi tasvir eden bir minyatür.

Tarih boyunca bu tür kütüphanelerin korunması, bilginin aktarımı ve yayılması açısından büyük önem taşımıştır. Ancak, savaşlar ve doğal afetler gibi yıkıcı olaylar, bu değerli bilgi merkezlerinin önemli bir kısmının yok olmasına neden olmuştur. Osmanlı dönemi kütüphaneleri, sınırlı sayıda eserin günümüze ulaşmasına rağmen, bilgiye verilen önemi ve bu mirasın korunmasına yönelik titiz çalışmaları yansıtır. Bu makale, İslam dünyasında kitap, kitap kültürü ve kütüphanelerin tarihsel gelişimini ele alırken, bilginin korunması ve yayılması süreçlerini, bilgiye erişimin genişlemesi ve toplumsal kalkınmaya katkıları bağlamında değerlendirmektedir.

1. Bilginin Kamusal Niteliği: Tarihsel ve Sosyolojik Bir İnceleme

Bilgi, doğası gereği kamusal bir üründür ve yalnızca düşünce aşamasında kişisel olarak kabul edilebilir. Ancak, düşünceler paylaşıldığında bu kişisellik ortadan kalkar ve bilgi toplumsal bir varlık haline gelir. Bilgi bir kez ifade edildiğinde, artık onun kimlere ulaşacağı veya kimler tarafından kullanılacağı, bilgi üreten kişinin denetiminden çıkar. Bilginin üretimi bireysel bir süreç olabilir, ancak aktarımı ve işlenmesi kolektif bir boyuta sahiptir. Bu kolektif süreç, bilginin farklı zihinlerin katkılarıyla zenginleşmesini ve medya araçları aracılığıyla geniş kitlelere yayılmasını sağlar.⁶

Bilginin kamusallaşmasında çeşitli unsurlar etkilidir: sivil ve resmi eğitim kurumları, bilim insanları arasındaki bilgi paylaşım araçları (geçmişte mektuplaşmalar ve kısa makaleler, günümüzde ise e-postalar gibi), müzeler, laboratuvarlar, basılı, yazılı ve işitsel medya ile insanların yoğun

⁵ Kholod, Mohammed A. "The Role of Libraries in the Development of Islamic Civilization." *Library Philosophy and Practice* (e-journal), no. 12594 (2023). <https://digitalcommons.unl.edu/libphilprac/12594>.

⁶ Nihal Fırat Özdemir, *Yeni Bilginin Dolaşım Araçları: 17. Yüzyıl İngiltere'sinde Yeni Bilginin Kamusallaşması* (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021), s.15.

etkileşimde bulunduğu kamusal alanlar (örneğin, kahvehaneler, pazarlar ve dini mekânlar)⁷. Kütüphaneler ise bu bilgi aktarım süreçlerinde önemli bir aracı rolü üstlenerek bilginin geniş kitlelere ulaşmasını sağlar. Bilginin geliştiği kültürel bağlam ve bu bilginin dolaşımını sağlayan kanallar, bilginin anlamını ve işlevini doğrudan şekillendirir. Bu nedenle, bilgiyi içinde bulunduğu kültürel ve sosyal bağlamdan kopararak ele almak, onun özünü ve işlevselliğini anlamayı zorlaştırır. Bilginin kamusal alanda dolaşıma girmesi, toplumsal değerini artırarak kolektif bilgi birikimine önemli katkılar sağlar.

Bilgi, yalnızca belirli bir kesime değil, tüm insanlığa hitap eder. Sadece bir milletin veya topluluğun malı olmayıp, evrensel bir değer olarak tüm insanlığın hizmetindedir. Bilginin üretimi ve paylaşımı, kültürler ve medeniyetler arası iş birliği ve iletişim kanalları aracılığıyla gerçekleşir.⁸ Bu iş birliği, bilginin yayılmasını sağlayarak farklı toplumlar arasında köprüler kurar. Bu nedenle, bilgi en temel haliyle bile, insanlar arasında paylaşılan bir etkinlik ve ortak bir değer niteliği taşır.

Bilginin dolaşımını yatay ve dikey olmak üzere iki temel başlık altında incelemek mümkündür. Yatay dolaşım, bilginin farklı coğrafi ve kültürel bağlamlar arasında hareketini kapsar. Bu bağlamda, yatay dolaşımı üç ana başlıkta değerlendirebiliriz:⁹

a. Tek Bir Kültür Havzası İçinde: Aynı dili konuşan, aynı coğrafyada yaşayan ve benzer kültürel değerlerle yetişmiş topluluklar arasında bilginin dolaşıma girmesi. Örneğin, bir ulusun veya toplumun kendi içinde bilgi paylaşımı ve yayılımı bu kapsama girer.

b. Farklı Kültür Havzaları İçinde: Din, dil veya kültür ortaklığı bulunan farklı kültürler arasında bilginin dolaşıma girmesi. Buna örnek olarak, Endülüs ve Selçuklu veya Timurular ve Osmanlılar arasındaki bilgi aktarımı verilebilir.

c. Farklı Medeniyetler Arasında: Din, dil veya kültür ortaklığı bulunmayan coğrafyalar arasında bilginin dolaşıma girmesi. Mezopotamya ve Yunan, Yunan ve İslam dünyası arasındaki bilgi transferi buna örnektir.

Dikey aktarım ise, bilginin kurumlar, kütüphaneler, kahvehaneler, müzeler ve akademiler gibi toplumsal yapılar aracılığıyla yayılmasını ifade eder. Bu aktarım şekli, bilgiyi nesiller arasında taşıyan ve sürekliliğini sağlayan bir mekanizmadır. Her iki aktarım biçimi de bilginin farklı nesiller ve toplumlar arasında paylaşılmasını sağlayarak, onun evrensel boyutunu güçlendirir ve kültürel zenginleşmeye katkıda bulunur.

2. Sözlü Gelenekten El Yazması ve Baskı Tekniklerine: Kütüphanelerin Bilgi İnşasındaki Rolü

Kütüphane; bütün çağların, bütün ülkelerin ölümsüzleri ile dolu.

Cemil Meriç

Bilgi, canlı ya da cansız iletişim kanalları aracılığıyla alıcısına ulaşır. Bazen bu kanallar bir kitap, mektup ya da dergi-gazete gibi basılı materyaller olabilir. Zihinsel üretim olan soyut bilgi, yazı aracılığıyla dokunabileceğimiz, görebileceğimiz ve duyabileceğimiz somut bir varlığa dönüşür. Böylece yazı, düşüncelerimizi somutlaştırmamıza, süresiz olarak saklamamıza ve mesafeler ötesine taşımamıza olanak sağlar. Bu süreç, bilginin bir yerden başka bir yere aktarılabilir hale gelmesini mümkün kılar. Kütüphaneler ise bilginin maddi depoları olarak bu sürece katkı sağlar. Mısır ve Mezopotamya'dan itibaren gerek papirüs gerekse kil tabletler bu alanlarda saklanmış¹⁰ ve

⁷ François Georgeon ve Helene Desmet Gregoire, Doğu'da Kahve ve Kahvehaneler, çev. Esra Özdoğan (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2022), s. 18.

⁸ George Sarton, Bilim Tarihinde Yöntem, çev. Remzi Demir, Melek Dosay, Yavuz Unat, Güldeniz Can (Ankara: Doruk Yayınları, 1997), s. 12.

⁹ Daha detaylı bilgi için bkz. İhsan Fazlıoğlu, Kayıp Halka: İslam-Türk Felsefe Tarihinin Anlam Küresi (İstanbul: Papersense, 2014), s. 104.

¹⁰ Colin A. Ronan, Bilim Tarihi: Dünya Kültürlerinde Bilimin Tarihi ve Gelişmesi, çev. Ekmeleddin İhsanoğlu ve Feza Günergun (Ankara: TÜBİTAK Yayınları, 2005), s.34.

kütüphanelerin ilk örneklerini oluşturmuştur. Bu mekanları, bir medeniyetin "dış hafızası" olarak da nitelendirebiliriz.

Kütüphaneler, kayıt altına alınmış bilginin saklandığı ve dolaşıma girdiği mekanlar olarak medeniyetlerin bilgi birikiminde önemli bir rol oynamıştır. Ancak, tarih boyunca sözlü hafızanın hâkim olduğu dönemler de yaşanmış ve bu dönemlerde bilgi, yazılı kaynaklar yerine insan hafızası aracılığıyla nesilden nesile aktarılmıştır. Kütüphaneler, yazının yaygınlaşmasıyla birlikte bu sözlü hafızanın yerini alarak bilginin kalıcılığını ve erişilebilirliğini sağlamıştır.

Sözlü geleneğe, hikâye anlatma sanatı, ezberleme için kafiyeli dizeler oluşturma ve hatırlama teknikleri büyük bir önem taşır. Ancak, sözlü bilginin doğası gereği geçici olması ve doğrulama mekanizmalarının eksikliği, bu bilgi aktarımında hatalar ve yanlış anlamaların ortaya çıkmasına neden olabilir. Bu durumda bilgi, toplumsal hafızaya ve bireylerin hatırlama kapasitelerine bağımlı hale gelir. Zamanla değişime uğrama, yanlış eklemeler yapılma veya eksik aktarılma riski artar. Hatta en iyi hafızaya sahip bireyler bile aktarım sırasında hata yapabilirler. Bu eksiklikler, sözlü geleneğin bilgi doğruluğunu güvence altına alamamasına ve zamanla bozulmasına yol açar. Ayrıca, bilgi aktarımının doğruluğunu sağlamak adına bir denetim aracı olarak bir grubun fikir birliğine başvurulmasına da gerek duyulmaz. Bu durum, bilginin yanlış anlaşılmalara ve çarpıtılmalara daha açık hale gelmesine yol açar, çünkü bireysel hafıza ve subjektif yorumlar doğrulama mekanizmaları olmaksızın yeterli kabul edilir.¹¹ Bilgi, sözlü kültürde kusurlu hafızaya ve kişisel yorumlara bağımlıdır. Bu durum, bilim insanlarının büyük kitlelere ulaşmasını zorlaştırırken, bilginin doğruluğunu ve tutarlılığını tehlikeye atar. Aynı zamanda, töresel bilginin kişiler arasında aktarılması şeklinde varlığını sürdüren eski sözlü gelenekler de zamanla zayıflar ve bozulmaya uğrar.

Sözlü ve el yazması kültürlerde bilginin aktarımı sınırlı kalmış, kişisel hafızaya ve fiziksel erişime dayalı olmuştur. Bu süreçler, bilginin hızla yayılmasını ve geniş kitlelere ulaşmasını kısıtlamıştır. Ancak, baskı makinesinin icadıyla birlikte, bilgi paylaşımında yeni bir çağ başlamıştır. Baskı makinesi, bilgiyi standart ve kalıcı hale getirerek fevkalade bir hızla geniş kitlelere ulaştırma imkânı sunmuştur. Yer ve zamanca birbirinden uzak kişiler, aynı çalışmanın özdeş kopyalarını inceleyebilir ve bu sayede bilgi, daha geniş bir coğrafyada hızla yayılmıştır. Tepki, eleştiri ve düzeltmeler ise hızlı ve eksiksiz bir şekilde karşı tarafa iletilebilir hale gelmiştir.¹² Baskı makinesinin başarısı, kısa sürede daha fazla metne olan ihtiyacı artırmıştır. Bu gelişme, Batı biliminin iki temel özelliğinin ortaya çıkmasına yol açmıştır:

- Metinlerdeki ifadeler, tarafsız okuyucular ve uzaktaki gözlemciler tarafından kolayca doğrulanabilir hale gelmiştir. Böylece bilgi, coğrafi sınırların ötesine taşınarak küresel bir düzlemde test edilebilir bir nitelik kazanmıştır.
- Bilgi üretimi, insan neslinin doğal artış hızının iki katına çıkarak, bilimsel gelişmenin ve yeniliklerin hızlanmasına katkıda bulunmuştur.¹³

El yazması kültüründe, doğa bilimleriyle ilgili çalışmaların kopyaları zamanla orijinal metinlerden uzaklaşma eğilimindeydi.¹⁴ Ancak, el yazmasından baskı teknolojisine geçişle birlikte metinler, içerdikleri görseller, diyagramlar ve sayılarla birlikte çok sayıda kopya halinde üretilebildi. Bu durum, metinlerin doğruluğunu ve tutarlılığını artırdı. Artık yeni veriler ve gözlemler hızla yayılabilir, analiz edilebilir, revize edilebilir ve orijinal versiyonlarla karşılaştırılabilir hale geldi. Herhangi bir aşamada yapılan düzeltmeler ve eklemeler, çalışmalara katılabilir ve gözden geçirilmiş nüshalar yeniden dağıtılabilir. Bu süreç, halkı bilginin değerlendircisi haline getirerek, basılan kitapları okuma ve sorgulama görevini de üstlenmelerini sağlamıştır.¹⁵ Bilgi, sade ve anlaşılır bir dille

¹¹ Lewis Pyenson ve Susan Sheets-Pyenson, *Servants of Nature: A History of Scientific Institutions, Enterprises, and Sensibilities* (Canada: Harper Collins, 1999), s. 212.

¹² Walter J. Ong, *Sözlü ve Yazılı Kültür: Sözüñ Teknolojileşmesi*, çev. Sema Postacıoğlu Banon (İstanbul: Metis Yayınları, 1995), s. 25.

¹³ Pyenson ve Sheets-Pyenson, *Servants of Nature*, s. 213.

¹⁴ Elizabeth L. Eisenstein, *The Printing Press as an Agent of Change* (Cambridge: Cambridge University Press, 1982), s. 342.

¹⁵ Eisenstein, *The Printing Press as an Agent of Change*, s. 342.

halkın erişimine açılarak, el yazması kültürünün sınırlı ve seçkin dolaşımının ötesine geçmiştir; artık halkın ortak malı haline gelmiştir.

3. Bilginin Koruyucuları: Kitap Kültürü ve Kütüphanelerin Mimarları

Kütüphaneler, yalnızca yazılı bilgi kaynaklarının saklandığı yerler değil, aynı zamanda bu bilginin organize edilip toplumun kullanımına sunulduğu önemli merkezlerdir. Abbasi vezirlerinden Halid b. Bermek, tomarlar yerine sayfaların ciltlenerek bir araya getirildiği kitap (codex) formatını başlatarak, yazılı bilginin daha kalıcı ve erişilebilir hale gelmesini sağlamıştır. Bu, yalnızca kitap biçiminin teknik bir gelişimi değil; aynı zamanda yazı malzemelerinden etik ilkelere kadar geniş bir yazı kültürünün doğuşunu işaret eder. İslam dünyasında metinler, kaynaklarını doğru bir şekilde belirtme yoluyla atıf geleneğini başlatmış ve bu uygulama Osmanlı döneminde de sürdürülebilir bir miras haline gelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun kişisel, yerel ve resmi kütüphaneleri, bu geleneği devam ettirerek günümüze kadar ulaşan değerli örnekler sunmaktadır.

İslam dünyasında, kitap üretimi ve telifi önemli bir faaliyet olarak görülmüştür. Selçuklu Sultanı Alparslan'ın veziri Nizamü'l-Mülk, 1067 yılında Bağdat'ta inşa ettirdiği medrese ve kütüphane ile bu gelişmelere katkıda bulunmuş ve eğitim ile bilgi yayılımında önemli bir adım atmıştır. Orta Çağ İslam devletlerinde, hastane bünyesinde kütüphanelerin kullanıldığı ve bu kütüphanelerde tıbbi eserlerin muhafaza edilerek bilim insanlarının eğitiminde önemli bir kaynak olarak değerlendirildiği bilinmektedir. İbn-ül Nefs'in tıbbi eserleri de bu tür kütüphanelerde yer almış ve hastane kütüphanelerinin gelişimine katkı sağlamıştır.¹⁶ Anadolu Selçuklu döneminde kurulan medreselerin birçoğunda kütüphanelerin bulunması, bu dönemin eğitim ve bilgiye verdiği önemin bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Ayrıca kitap kültürünün gelişiminde, hattatlar,¹⁷ mücellidler¹⁸ ve müstensihler¹⁹ gibi birçok meslek grubunun önemli katkıları olmuştur. Bu uzmanlar, kitapların hem estetik hem de fiziksel olarak dayanıklı bir şekilde üretilmesini sağlayarak, yazılı bilginin nesiller boyunca korunmasına ve aktarılmasına katkıda bulunmuşlardır.

Mısır ve Mezopotamya'da papirüsler ve kil tabletler gibi yazılı materyallerin depolandığı alanlar, kütüphanelerin ilk örneklerini oluşturmuştur. Bu mekanlar, medeniyetlerin dış hafızası olarak kabul edilmiş ve yazılı bilginin korunmasında merkezi bir rol oynamıştır. Mısır, hiyeroglif yazısı ile bilinir ve yazının bir araç olarak gelişmesiyle birlikte papirüs üzerine yazı yazma sanatı da oldukça ilerlemiştir. Bu yazı sistemi, dini ve devlet belgelerinde yaygın olarak kullanılmış ve bilginin yazılı formda muhafazasını sağlamıştır. Öte yandan, Mezopotamyalılar kil tabletler üzerine çivi yazısı kullanmış ve tarihin ilk kütüphanelerini bu bölgede kurmuşlardır. En bilinen örneklerden biri, M.Ö. VII. yüzyılda Asur Kralı Asurbanipal²⁰ tarafından kurulan Ninova Kütüphanesi'dir. Bu kütüphane,

¹⁶ İslam tıbbi ve tıbbi eserlerin hastane kütüphanelerindeki bu rolü hakkında detaylı bilgi için bkz. Emilie Savage-Smith, *Islamic Culture and The Medical Arts* (National Library of Medicine, 1994), s. 23-26; Manfred Ullmann, *Islamic Medicine* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 1978), s. 57-60.

¹⁷ Hattat, Arapça ve Osmanlıca gibi İslam dünyasında kullanılan yazı biçimlerini sanatsal bir üslupla yazan kişilere verilen addır. Hat sanatı, yazının estetik yönünü ön planda tutarak, metinlerin sanatsal bir ifade kazanmasını sağlamıştır. Daha fazla bilgi için bkz. Süleyman Berk, *Devleti Âliyye'den Günümüze Hat Sanatı* (İstanbul: İnkılap Yayınları, 2022).

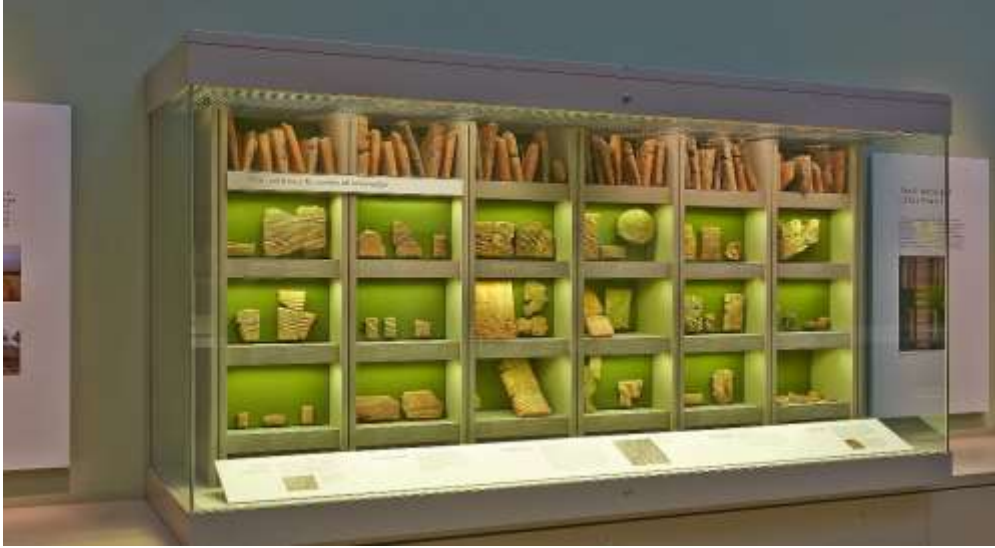
¹⁸ Mücellid, el yazması ve basılı kitapların ciltlenmesi işini yapan ustadır. Kitapların dayanıklılığını sağlamak ve onları estetik açıdan daha çekici hale getirmekle sorumlu olan mücellitler, tarih boyunca önemli bir zanaatkar grubunu temsil etmişlerdir. Daha fazla bilgi için bkz. Dr. Fatma Şeyma Boydak, *Türk Cilt Sanatında Mücellid Mühürleri* (Selçuklu ve Beylikler Dönemi) (İstanbul: Palet Yayınları, 2023).

¹⁹ Müstensih, el yazması metinlerin kopyasını çıkaran kişidir. İslam dünyasında, müstensihler bilim, din ve edebiyat gibi alanlarda yazılı bilgi birikiminin korunmasında önemli bir rol oynamışlardır. Daha fazla bilgi için bkz. İsmail E. Erünsal, *Orta Çağ İslam Dünyasında Kitap ve Kütüphane* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2020).

²⁰ Ashurbanipal, Asur İmparatorluğu'nun M.Ö. 7. yüzyılda hüküm süren son büyük kralıdır. Ninova'da kurduğu ünlü kütüphane, tarihte bilinen ilk büyük kütüphanelerden biri olarak kabul edilmektedir." Bkz. Karen Radner, *Ancient Assyria: A Very Short Introduction* (Oxford: Oxford University Press, 2015), s. 94-96.

dönemin en önemli yazılı bilgi depolarından biri olmuş ve tarihin ilk büyük kütüphanelerinden biri olarak kabul edilmiştir.

Kitapların, kitap kültürünün ve kütüphanelerin inşasında rol oynayan ustalar, bilginin ve kültürel mirasın korunup yayılmasında önemli katkılar sağlamışlardır. Onların çabaları, günümüz entelektüel mirasın temel yapı taşlarını oluşturur. Bu değerli mirasın korunarak geleceğe aktarılması, yalnızca geçmişimize olan saygımızı değil, aynı zamanda bilgi temelli bir gelecek inşa etme kararlılığımızı da gösterir.

Ashurbanipal Kütüphanesi'ne ait tabletler British Museum'un 55 numaralı odasında sergilenmektedir.

Sonuç

Bilgi Paylaşıldıkça Güçlenir.

Bilgi ve sözün dolaşımı üzerine düşündüğümüzde, söz tüm coğrafyaları dolaşma yetisine sahiptir, ancak yazı bulunduğu topraklarda kök salarak kalıcılığını sağlar. Sözün uçuculuğuna karşın, yazı kütüphaneler aracılığıyla yerleşik hale gelir ve toplumsal hafızayı oluşturan bir yapı taşına dönüşür. Kütüphaneler, yalnızca bilginin saklandığı mekanlar değil, aynı zamanda bu bilginin toplumsal bağlamda yeniden üretildiği, müzakere edildiği ve geleceğe taşındığı yerlerdir.

Kütüphaneler, geçmişte yaşamış yazarların düşüncelerini ve bilgilerini günümüze taşıyarak, onların eserleri aracılığıyla bizimle iletişim kurmalarını sağlar. Kitaplar, sadece uzak mesafelerde yaşamış yazarlarla değil, hayatımız boyunca karşılaşma fırsatı bulamayacağımız bireylerle zihinsel bir bağ kurmamıza olanak tanır. Kitapların bilgilerini başkalarına aktardığımızda, bu bilgi mekânsal sınırların ötesinde dolaşıma girer ve farklı zihinler arasında yayılır. Kütüphaneler, toplumsal hafızanın muhafızları olarak, bilginin korunmasına ve sürekliliğine katkı sağlar; böylece insanlık bilgisini nesiller boyunca geleceğe taşırlar.

Francis Bacon'ın dediği gibi, "Bilgi güçtür."²¹ Ancak bu güç, yalnızca bilginin paylaşarak dolaşıma girmesiyle gerçek anlamda etkin hale gelir. Bilgi, insanları yücelten ve bireylere güç ve mevki kazandıran en değerli kaynaklardan biridir; fakat, paylaşılmayan bilgi zamanla değerini yitirir ve yok olmaya mahkûm olur. Bilginin ışığı, elden ele aktarılmalı ve yalnızca bireyi değil, tüm

²¹ Francis Bacon'ın ünlü sözü "Bilgi güçtür" ifadesi, ilk kez 1597 yılında yazdığı *Meditationes Sacrae* adlı eserinde Latince olarak "ipsa scientia potestas est" şeklinde geçmiştir. Bacon, bu sözle bilginin, sadece bireyler için değil, aynı zamanda toplumların ilerlemesi ve güç kazanması için kritik bir kaynak olduğunu vurgulamıştır. Bacon'ın felsefesine göre, bilgi sadece soyut bir değer değil, dünyayı anlamak ve ona hükmetmek için bir araçtır. Ayrıca bkz: Heiner Müller-Merbach, "Francis Bacon's Praise: Knowledge, The Source of Power," *Knowledge Management Research & Practice* (2005): 45–46, <https://doi.org/10.1057/palgrave.kmrp.8500048>.

insanlığı aydınlatmalıdır. Bilginin dolaşıma girmesi ve mümkün olduğunca geniş kitlelere ulaşması, bireyler, toplumlar ve ülkeler için eşsiz kazanımlar sağlar. Bu süreç, bilginin paylaşımıyla toplumsal kalkınmayı destekler ve kültürel zenginliği artırır.

Kütüphaneler, yalnızca bilgiye erişim sağlamakla kalmaz; aynı zamanda toplumların entelektüel gelişimine önemli katkılar sunar. Bilgiye erişim olanaklarının genişlemesi, eğitim seviyesinin yükselmesine, bilimsel ve kültürel ilerlemenin hızlanmasına doğrudan etki eder. Bu bağlamda, kütüphaneler bilgi temelli bir toplumun inşasında merkezi bir rol oynar. Bilginin serbest dolaşımı, toplumsal kalkınmanın önünü açarken yenilikçiliği teşvik eder ve yeni fikirlerin, icatların ortaya çıkmasına zemin hazırlar. Ayrıca, farklı disiplinlerden gelen bilgilerin bir araya getirilmesi, disiplinler arası iş birliğini ve çalışmalarını güçlendirir. Bu süreç, sadece bilimsel araştırmaları değil, aynı zamanda sanatsal ve kültürel çalışmalarını da besler. Bilginin paylaşılması, toplumların sosyal ve ekonomik gelişimine katkıda bulunarak bireysel ve toplumsal refahını artırır.

Ne zaman ki kelimelerimizi kâğıda emanet ettik, işte o andan itibaren tüm dünyanın hafızasını kayda almaya başladık. Johann Wolfgang von Goethe'nin Yuhanna'dan alıntılıdığı, "Başlangıçta söz vardı,"²² ancak yazı olmasaydı, bugün bilim dediğimiz olgu da var olmayacaktı. Var olsa bile onu anlamamız, yaymamız ve paylaşmamız mümkün olmazdı. Bu makalede, insanın bulunduğu her yerde dış hafızanın nasıl oluştuğunu ve zamanla bu birikimlerin nasıl büyük bir entelektüel mirasa dönüştüğünü inceledik.

Yazı, yalnızca bir ifade biçimi değil, aynı zamanda kullanılan malzemedeki kitabın oluşumuna ve onun kendine bir yuva inşa etmesine kadar bir süreci temsil eder. Kütüphaneler, bu yuvanın koruyucuları olarak işlev görmüş hem geçmişe ışık tutmuş hem de geleceğe köprü kurmuştur. Başlangıçta bir iki kitapla başlayan bu süreç, zamanla milyonlarca kitaba ev sahipliği yapan devasa kütüphanelere dönüşmüş ve bugün dijital hafıza alanına taşınarak yeni bir ev kazanmıştır. Değişmeyen tek şey ise bilginin, insanın bilgisizlikle savaşında en güçlü silah olarak kütüphanelerde varlığını sürdürmesidir.

Kaynakça

ACAR, M. Şinasi. Osmanlı'dan Bugüne Gözümüzden Kaçanlar. İstanbul: YEM, 2016.

BOSWORTH, C. E. The Political and Dynastic History of The Iranian World (A.D. 1000–1217). The Cambridge History of Iran, Vol. 5. Cambridge: Cambridge University Press, 1968.

EISENSTEIN, Elizabeth L. The Printing Press as an Agent of Change. Cambridge: Cambridge University Press, 1982.

ERÜNSAL, İsmail. Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik. İstanbul: Timaş, 2015.

FAZLIOĞLU, İhsan. Kayıp Halka: İslam-Türk Felsefe Tarihinin Anlam Küresi. İstanbul: Papersense, 2014.

GEORGEON, François ve Helene Desmet Gregoire. Doğu'da Kahve ve Kahvehaneler. Çev. Esra Özdoğan. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2022.

GOETHE, Johann Wolfgang von. Faust. Çev. Senail Özkan. İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2024.

²² Johann Wolfgang von Goethe'nin Faust adlı eserinde "Başlangıçta Söz vardı" ifadesine dair önemli bir tartışma yer alır. Faust, İncil'in Yuhanna Kitabı'ndaki bu ifadenin derin anlamını sorgular ve nihayetinde, kelimelerin ötesine geçip "Başlangıçta Fiil vardı" sonucuna ulaşır. Bu, Goethe'nin insan eyleminin ve yaratıcı gücün kelimelerin ötesinde, daha temel bir unsur olduğunu vurguladığı bir ifadedir. Bu pasaj, Faust'un düşünsel ve ruhsal arayışlarının bir parçası olarak, kelimenin yaratıcı gücünü ve sınırlarını keşfetmeye çalıştığı anlardan biridir. Ayrıca bkz: Johann Wolfgang von Goethe, Faust, çev. Senail Özkan (İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2024).

KENNEDY, Hugh. *The Early Abbasid Caliphate: A Political History*. London: Croom Helm, 1981.

KHOLOD, Mohammed A. "The Role of Libraries in the Development of Islamic Civilization." *Library Philosophy and Practice* (e-journal), no. 12594 (2023). <https://digitalcommons.unl.edu/libphilprac/12594>.

MÜLLER-MERBACH, Heiner. "Francis Bacon's Praise: Knowledge, The Source of Power." *Knowledge Management Research & Practice* (2005): 45–46. <https://doi.org/10.1057/palgrave.kmrp.8500048>.

ONG, Walter J. *Sözlü ve Yazılı Kültür: Sözü'nün Teknolojileşmesi*. Çev. Sema Postacıoğlu Banon. İstanbul: Metis Yayınları, 1995.

ÖZDEMİR, Nihal Fırat. *Yeni Bilginin Dolaşım Araçları: 17. Yüzyılda İngiltere'de Yeni Bilginin Kamusallaşması*. İstanbul: Ketebe, 2021.

PEDERSON, Johannes. *İslam Dünyasında Kitabın Tarihi*. Çev. Mustafa Macit Karagözoğlu. İstanbul: Klasik, 2013.

PYENSON, Lewis ve Susan Sheets-Pyenson. *Servants of Nature: A History of Scientific Institutions, Enterprises, and Sensibilities*. Toronto: Harper Collins, 1999.

RADNER, Karen. *Ancient Assyria: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2015.

SARTON, George. *Bilim Tarihinde Yöntem*. Çev. Remzi Demir, Melek Dosay, Yavuz Unat ve Güldeniz Can. Ankara: Doruk, 1997.

SAVAGE-SMİTH, Emilie. *Islamic Culture and The Medical Arts*. National Library of Medicine, 1994.

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. "Nizamiye Medresesi." Erişim tarihi: 18 Eylül 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/nizamiye-medresesi>.

ULLMANN, Manfred. *Islamic Medicine*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1978.

The Legends Journal of European History Studies (LJEHS)
Issue/ Sayı: 5 Year/ Yıl:2024
Makale Türü/ Article Type: Kitap Tanıtımı/Book Review
DOI: <http://dx.doi.org/10.29228/legends.77301>

Atf/ Cite As: Yaşar, Gülhan, John Henry, Bilim Devrimi ve Modern Bilimin Kökenleri, *The Legends Journal of European History Studies*, S. 5, 2024, ss. 34-37.

JOHN HENRY, BİLİM DEVRİMİ VE MODERN BİLİMİN KÖKENLERİ, KRİTER YAYINLARI, İSTANBUL 2008, 95 S. ISBN: 978-975-6614-61-7

Gülhan YAŞAR*

Giriş

John Henry (1950-), Edinburgh Üniversitesi Bilim Çalışmaları (Science Studies) bölümünde çalışmalarını yürütmektedir. Rönesans ile on dokuzuncu yüzyıl arası dönemin tıp ve bilim tarihi üzerine araştırmalarını sürdüren yazarın temel ilgi alanları, Rönesans ile erken modern dönemde bilim, tıp, büyü, felsefe ve din arasındaki ilişkiler ve etkileşimlerdir. Bu makaleye konu olan eserde ise yazar, bilim devriminin açıklamasını ve kapsamını ele alarak bu devrimi hazırlayan Rönesans dönemi etkenleri, matematik ve deneyselliğe dayanan yeni bilimsel yöntemi, bilimsel yöntem açısından Kıta Avrupası ve İngiltere’de ortaya çıkan farklılıkları, yeni bir felsefi akım olarak ‘mekanik felsefe’yi, din ve bilimin etkileşimi ile bu döneme etki eden kültürel faktörleri ele alıyor.

Eser Değerlendirme

Kitap, sonuç bölümü dâhil olmak üzere toplam sekiz bölümden oluşuyor. “Bilim Devrimi ve Tarihyazımı” başlıklı bölümde öncelikle “bilim devrimi” olarak adlandırılan dönemin özelliklerinden ve neden böyle adlandırıldığından bahsediliyor. Bilim devrimi denildiğinde genel olarak devrimi oluşturan şartların hazırlandığı on altıncı yüzyıl ve istikrara ulaşılan on sekizinci yüzyıla beraber, genellikle on yedinci yüzyılın merkeze alındığını belirten yazar, bu dönemlendirmenin tarihçiden tarihçiye değiştiğini ifade ediyor. Dönemde yazılan birçok eserin “yeni” başlığı taşıdığı ve bu dönemin önde gelen yenilikçilerinin çoğunun, kendilerini, yeni bir şey yapıyor olarak kabul ettikleri belirtiliyor. Bununla birlikte, tarih yazımında bilimsel gelişmelerin süreklilik arz ettiğini savunan kişilerin varlığı ve bu akımın bir anlamda bilim tarihçilerini “whiggism”den koruduğu ifade edilerek bu anlayışın önemine vurgu yapılıyor. Yazar, bir anlamıyla uzak durulmasını vurguladığı “whiggist” yaklaşımın en belirgin kullanımlarından biri olarak “bilim” kelimesinin erken modern dönem kullanımını örnek veriyor. Bu bölümde tarihyazımının nasıl olması gerektiğini ele alan yazar, en ideal yöntem olarak “bağlamı zenginleştirme” çabasını öne sürüyor. Bağlamı zenginleştirmenin ise bilim tarihinde birbirine zıt görülen iki yaklaşım olan içselcilik ve dışsalcılık akımlarının eklektik bir tarzda birleştirilmesinin ürünü kabul edilebileceğinin ise altı çiziliyor.

İkinci bölümde Bilim Devrimi, Rönesans’ın getirdiği değişimler ile etkileşimi üzerinden ele alınır. Yazara göre bilim devriminin sebepleri Rönesans’ın getirdiği geniş değişimler içerisinde aranmalıdır. Bu nedenle “Rönesans ve Devrim” başlıklı bu bölümde Rönesans’ın ortaya çıktığı ortamın ana nedenleri olarak Roma İmparatorluğu’nun dağılması, mahalli düzen ve otoritenin ortadan kalkması, ekonomik değişim ile bireysel yatırımların ve bankacılığın ortaya çıkması, coğrafi keşifler

* Doktora Öğrencisi. FSMVÜ, Orcid No: 0000-0001-9759-7410, e-mail: gulhanyasar42@gmail.com

Geliş Tarihi/ Received: 12/07/2024

Kabul Tarihi/ Accepted: 19/09/2024

ve keşifleri mümkün kılan pusula, barut ve matbaanın icadı ele alınır. Tüm bu değişimler Avrupa’da, özellikle İtalya’da, sosyal ve bireysel kimlikle ilgili giderek artan bir hassasiyete sahip topluluk oluşumunu tetikler; bu topluluğun çalışmalarının amacının antik bilgeliği canlandırmak olduğu ifade edilir. Antik bilgiye erişim çabalarının birçok felsefi akımın ortaya çıkmasına sebebiyet vererek Aristotelesçi doğa felsefesine karşı yeni akımların ortaya çıkmasını da tetiklediği belirtilir. Yazara göre bu dönemin en belirgin değişimlerinden biri matematiğin öneminin giderek artması ve büyüünün kilisenin tüm itirazlarına rağmen entelektüeller tarafından kadim bir bilgelik olarak kabul edilmesidir. Şüpheciliğin felsefi akım olarak etkisinin görüldüğü bu dönemde bilgi için kabul edilen otoritenin zayıfladığı belirtilir ve bu dönemde hakikatin, kişilerin kendi tecrübe ve çabaları sonucunda keşfedebileceğine yapılan vurgunun arttığı ifade edilir. Dönemin en belirgin özelliklerinden bir diğerinin ise doğa bilgisinin insan hayatının iyileştirilmesi için faydalı olması gerektiği fikrinin özellikle hümanistler tarafından vurgulanması olduğunun altı çizilir.

“Bilim Yöntemi” başlıklı üçüncü bölüm, bilim devriminin merkezinde yer aldığı belirtilen bilimsel yöntemin unsurları ile başlar. Yazara göre bu yöntemin temel iki unsuru, dünya ve parçalarının nasıl işlediğini tespit etmede matematik ile ölçmeyi kullanmak ve doğa bilgisini elde etmede de gözlem, tecrübe ve gerektiğinde deneylere başvurmadır. Matematiğin dünyanın nasıl işlediğinin izahı için kullanımında ilk devrimsel hareketin Kopernik’ten geldiği belirtilir. Kopernik’ten Kepler’e kadar geçen sürede, astronomide matematiğin fiziksel süreçleri sadece tasvir etmekle kalmadığı, izah için de kullanıldığı ifade edilir. Bu dönemde matematikçilerin toplumda statüleri yükselir; ki yazar için bunun en önemli örneği, diğer matematikçilerde görülen yeni ölçümlerle “Aristoteles sisteminin güçlendirilmesi” fikrini reddederek yeni bir sistem ortaya koyan Galileo’dur. “Dünyanın matematikleştirilmesi” olarak ifade edilen bu süreçte, Cizvit tarikatının eğitim faaliyetlerinin matematiğe katkıları ifade edilir ve Descartes’in fiziği matematiksel açıklama çabasına da değinilir. Tüm bunlarla birlikte, dünyanın matematikleştirilmesi çabasının doruk noktası olarak Newton’un çalışmaları gösterilir.

Ayrıca, Bilimsel Yöntemin gelişmesinde bir diğer önemli etken olarak klasik dönemde kullanılan astronomi aletlerinden çok daha çeşitli gösteren matematik temelli aletlerin matematiksel problemlerin birçok dalında kullanılmaya başlanması gösterilir. Matematik disiplinlerinin her zaman hesaplarını doğrulayacak ölçümlerle desteklenmesi nedeniyle on yedinci yüzyıl biliminin deneysel yönteminin asli kaynaklarından birisi kabul edilmesi gerektiği belirtilir. Bu noktada yazara göre bilim devriminin oluşumunda sadece matematikte değil, pratik uygulamalarda da zanaatkarların hamiler tarafından desteklenmesi önemlidir. Bu desteklerle Avrupa’da öncelikle saraylarda, evlerde ve zamanla akademi merkezlerinde yapılan çalışmaların bilimin gelişimine katkısının altı çizilir. Deney merkezli bilimsel yöntemin gelişmesinde bu bölümde sırasıyla Vesalius’un teşrih ve anatomi çalışmaları ile Harvey’in kan ve kalp ile ilgili çalışmaları üzerinden tıp çalışmaları ele alınır. Bu çalışmalarla klasik dönemde hâkim olan Galenci tıbbın sarsıldığı ve teorik bilimlerin hüküm sürdüğü üniversitelerde deney ve uygulama bazlı yöntemlerin yerleştiği belirtilir.

Doğa çalışmalarında meydana gelen ve yazara göre “devrimsel” nitelikte olan gelişmeler için antik eserlerde bulunan hayvan ve bitki resimlerinin, Avrupa ve Amerika’da yetişen yeni türlerle eklenerek ve resimlerin gerçeğe uygun oluşturularak yenilenmesi örnek gösterilir. Yazara göre doğa araştırmalarında meydana gelen bu hızlı gelişmeler için sosyal saikler, hümanistlerin bu ilimleri insanın faydası için kullanma istekleri ve araştırmacıların bu bilgiler ışığında Yaratıcının sanatını ve iyiliğini anlama isteğidir. Deneysel çalışmanın kolektif bir çabayı gerektirdiği düşüncesinin Francis Bacon’dan itibaren desteklenmesiyle özel akademilerin açıldığı ve buralarda üniversitelerden daha esnek bir şekilde yeni yöntemin uygulandığı ifade edilir. Yazar bölümü kapatırken bilimsel yöntemin Kıta Avrupası ve İngiltere’de farklılıklar taşıdığına da altını çizer. Bunun nedeninin ise İngiltere’de mucizeleri kabul eden yerleşik inanışın insanları deneyler yoluyla öğrenilen tekil gerçeklikleri kabul etmeye teşvik etmesi olduğu belirtilir.

Modern Bilimin kökenlerinin ele alındığı dördüncü bölümde ise merkez konu, büyüünün yeni bilimsel yöneme etkisidir ve bu nedenle de yazar görüşlerini “Büyü ve Modern Bilimin Kökenleri” başlığı altında ele alır. Gerçek anlamda, Bilim Devrimi boyunca yapılan şeyin büyüünün natüralist unsurlarını diğer yönlerinden ayırmak olduğunun belirtildiği bölüm, büyüünün matematik-mekanik

ilişkisi temelinde ele alınması ile başlar. Bilimsel çalışmalarda sadece yöntemsel değil, kavramsal değişikliklere de neden olduğu öne sürülen büyü etkisindeki çalışmalar için William Gilbert örnek verilir. Mıknatısların bir ruha sahip olmaları gerektiğini hareket üzerinden tanımlamak için çalıştığı belirtilen Gilbert'e benzer bir düşüncenin Kepler'de gezegen hareketleri için kullanıldığı da ifade edilir. Newton'ın büyü geleneğinin içinde kabul edilen simyadan etkilendiğinin de altının çizildiği bölümde, büyü ile maddelerin birbirlerini etkilemede kullandıkları okült güçlere sahip olması fikrinin tıpta ilaç kullanımını etkilediği belirtilir. Yazara göre büyüünün bilimsel yöntem üzerine son etkisi okült nedenlerin Aristoteles felsefesi ile birleştirilmesi olmuştur ve bu çalışmaların etkinliğinin açıkça görüldüğü merkez ise İngiltere'dir.

“Mekanik Felsefe” başlığı ile oluşturulan beşinci bölümde, bilimsel yöntemde ortaya konan gelişmeler ışığında varlıklarla ilişkimizi bütünsel olarak açıklamayı amaçlayan yeni felsefi sistem ele alınır. Skolastik Aristotelesçilik'in yerini alan bu felsefenin, tüm hadiselerin (fenomen) matematiksel bir disiplin olan mekanikteki kavramlara (şekil, büyüklük, nicelik ve hareket) atıf yaparak açıklamayı amaçladığı belirtilir. Atomcu felsefelerin etkisinde olan bu felsefenin en etkili yorumu ise yazara göre “kartezyen sistem”dir. Mekanik felsefenin Kıta Avrupası'nda Descartes ile, İngiltere'de ise Gassendi ile temsil edildiğinin ifade edildiği bölümde, yazara göre bu temsil farkının temel nedeni, doğal büyüye bu iki sistemde verilen tepkilerin farklı olmasıdır. İngiltere'de mekanik felsefenin zirvesi olarak Newton'ın çalışmalarının kabul edildiği bölümde, karşıt görüş olarak Leibniz öne sürülür. Yazara göre, iki görüş de klasik mekanik felsefenin sınırlarını aşmakla birlikte, ikisi de farklı açılardan teolojik inançlardan beslenen görüşlerdir. Mekanik felsefecilerin, canlı varlıkların fonksiyonlarını ve hayat süreçlerini açıkladığını göstererek felsefelerinin gücünü ispatlamaya çalıştıkları ve canlı varlıkların, her zaman sıkı mekanik yasalara göre hareket eden “bêtes-machines” (makine benzeri) olarak görüldüğü yeni bir anlayış tarzının doğduğu belirtilir. Bu yeni anlayışın en problemlili konusu “hayvan üremesi” olur ki, yazara göre “ön-oluş teorisi” (emboitement) hayvanlarda üremenin mekanik açıklamasını amaçlamaktadır.

Yazar, dinin bilimle olan etkileşimini eserin altıncı bölümünde “Din ve Bilim” başlığıyla ele alır. Din ve bilimin birbirine zıt iki düşünce sistemi olmadığını altını çizen yazar, bu konuya Kopernik ve Galileo'yu örnek göstererek başlar. Galileo'nun dünyanın hareketi ile ilgili düşüncelerinden yargılanmasının asıl sebebinin bireysel düşmanlıklar olduğunun altı çizilir. Yazara göre, erken modern dönemde mekanik görüş çalışmalarının önemli bir motivasyonu Tanrı'nın dünya ile etkileşimini açıklayabilmektir. Bu açıklamalar içinde Descartes ve Leibniz'in farklı açılardan Tanrı'nın dünya ile ilgili ilişkisini açıklamaya çalıştıkları belirtilir. Yazara göre, Tanrı'nın dünyadaki yerine dair diğer bir asıl tartışma sahası ise uzay ile ilgili konulardır. Tanrı'nın dünya ile ilişkisini açıklamaya çalışan temel felsefeler ise yazara göre “iradeci” ve “akılcı” felsefelerdir. Bu bölümde dinin bilimle ortak meselelerinden biri olarak ele alınan son konu ise “ruhun ölümsüzlüğü” meselesidir. Yazara göre, din ve bilim temel olarak birbirine zıt değildir; hatta bazı kabullere göre Püritenlik gibi bazı dini akımlar bilim devrimini pozitif etkilemiştir.

“Bilim ve Onu Çevreleyen Kültür” başlıklı yedinci bölüme yazar, bilimsel devrim boyunca işlerin sadece nasıl değiştiğinden öte, niçin değiştiğini de anlamak için bunların ortaya çıktığı tarihsel bağlamı göz önüne almamız gerektiğini ifade ederek başlar. Bu bölümde ele alınacak etkenlerin, önceki bölümlerin aksine, genel kabul görmeyen düşünceler olduğu belirtilir. Bu görüşlerden ilkinin, bilimin teknolojik gelişmeler için yapıldığı düşüncesi olduğu ifade edilir. Ekonomik yaklaşımlar kadar, bilimdeki değişimi siyasi ilgilere göre açıklama çabaları da tartışılmalı konular olarak ele alınır. Bu bölüme konu edinilen bir diğer görüş ise bilimin eril bir uğraş olarak kabul edilmesi nedeniyle erken modern dönemde kadınların bilimsel çalışmalara erişiminin kısıtlandığı düşüncesidir.

Eser, “Sonuç” bölümü olan sekizinci bölüm ile tamamlanır ki yazar burada genel olarak ulaştığı sonuçları izah eder. Bu bölüm genelde Bilimsel Devrim'in simge ismi olarak kabul edilen Newton üzerinden ilerler. Bu dönemde matematik ve sosyal bilimler gibi bilimsel devrime konu olan alanlarda Newton'dan daha çok katkı sağlayan araştırmacılara atıf yapılır. Yazara göre Newton'un Aydınlanma'da abideleşen varlığını anlayabilmek için, bilimde bir devrim gerçekleştiğini iddia edenlerin, doğa felsefesinin entelektüel otoritesini güçlendirmeyi amaçladıklarını akıldan çıkarmamak gerekir. Ayrıca, bu dönemde doğa felsefesinin toplumun düzenlenip yönetilmesinde

yasaların tayininde kullanılabileceğinin ümit edilmesi, bilginin düzenlenmesinde gerçek bir devrimin gerçekleştiğini gösterdiği vurgulanır.

Sonuç olarak, Bilimsel Devrim'in tarih yazıcılığı açısından ele alınmasını konu edinen eserde yazar, alışlagelmiş ön kabullerden uzak durarak, olabildiğince fazla etmeni göz önünde bulundurarak bilimsel devrimin nedenleri, farklı alanlarda ele alınmış şekli ve zıt görüşleri okuyucuyla buluşturarak objektif bir yazım dili oluşturur. Örneğin, yazar her ne kadar bilim devriminin merkezinde kabul edilen 1700'lü yıllardaki bilimsel anlayışın 1500'lerde edinilen bilgilerden çok farklı olduğunun altını çizse de bu değişimin bir "devrim" olup olmadığı konusunu masaya yatırır ve karşıt görüşleri dile getirir. Yazar ayrıca belirli bölümlerde yaygın kabulleri detaylı olarak ifade ettikten sonra kendi yorumlarını da açıkça belirtir. Kitapta "bilim" kelimesinin bugünkü anlamıyla erken modern dönem düşünsel ve deneysel faaliyetleri için kullanılmasının açıkça "whiggish" bir yaklaşım olduğunun ifade edilmesi ve yazarın kendini de bu yaklaşımla bilimi ele aldığını açıkça belirtmesi dikkat çekicidir. Yazar burada kendi görüşlerini ifade etmekle kalmamış, bir anlamda öz eleştiride de bulunmuştur. Çünkü yazara göre tarihçilerin görevi kendi görüşlerini tarihe yüklemek değil "çağın bağlamını mümkün olduğunca tam anlamaya çalışmak"tır. Tüm bu objektif ve olası tüm görüşleri ele alan yaklaşımının yanında yazar, doğruluğuna inandığı düşünceleri ise net bir şekilde ifade etmekten çekinmez. Örneğin, ona göre Bilim Devrimi'nin sebeplerini Rönesans döneminde vuku bulan geniş değişimler içinde aramamızın gerekliliği inkâr edilemez. Bununla birlikte yazara göre Rönesans'ın ortaya çıkışının tam olarak izah edilmesi ise neredeyse imkânsızdır. Eser boyunca bilimsel devrim ve modern bilimin oluş süreçlerini ele alırken bu sürece bir şekilde katkıda bulunan Galileo, Kepler, Vesalius, Harvey ve Descartes gibi birçok bilim insanının çalışmaları üzerinde durulmasına rağmen yazarın sonuç bölümündeki değerlendirmelerini yalnızca Newton üzerinden ifade etmesi dikkat çekicidir. Yazar'a göre "yeni güvenilir bilgi sistemi" olarak öne sürülen yeni doğa felsefesinin "devrimsel" gücünü temsil eden başkarakter ihtiyacını gidermek gayesiyle akılcılığı temsil etmek için Descartes, deneyimselciliği temsil etmek için Bacon ve hepsinin üstünde her iki yöntemin başarılı bir sentezini yapan Newton öne çıkarılmıştır.

The Legends Journal of European History Studies (LJEHS)
Issue/ Sayı: 5 Year/ Yıl:2024
Makale Türü/ Article Type: Kitap Tanıtımı/Book Review
DOI: <http://dx.doi.org/10.29228/legends.77175>

Atf/ Cite As: Karakök, Tunay, Ahmed Refik, Bizans İmparatoriçeleri, *The Legends Journal of European History Studies*, S. 5, 2024, ss. 38-42.

AHMED REFİK, BİZANS İMPARATORİÇELERİ, OKU YAYINLARI, İSTANBUL 2003, 93 S. ISBN:975-6393-02-5

Tunay KARAKÖK*

ÖZ

Ahmet Refik Altınay (1880-1937), Osmanlı ve Türk tarihçisi, yazar ve öğretmendir. Özellikle Osmanlı tarihi üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan Ahmet Refik, İmparatorluğun son döneminde ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında önemli bir entelektüel figür olarak öne çıkmıştır. "Onuncu Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı" adlı eserinde, 16. yüzyıl İstanbul'undaki günlük yaşamı ve sosyal yapıyı detaylı bir şekilde anlatırken; "Kırım ve Kafkas Tarihine Ait Notlar" adlı çalışmasıyla Kırım ve Kafkasya'nın tarihi üzerine derinlemesine bilgiler sunmuştur. Ayrıca, "Anadolu'da Türk Aşiretleri" eseri ile Anadolu'daki Türk aşiretlerinin tarihini ve kültürlerini incelemiştir. Tarih çalışmalarının yanı sıra edebî eserler de yazan ve tarihsel romanlar kaleme alan Ahmet Refik, eğitimci kimliğiyle de tanınmış, çeşitli okullarda öğretmenlik yaparak genç nesillere tarih bilinci aşılama çalışmıştır. Bu çalışmada ise yazarın Bizans tarihi açısından önemli bir kaynak niteliği taşıyan Bizans İmparatoriçeleri adlı eserinin tanıtımı yapılmaya çalışılmıştır.

ABSTRACT

Ahmet Refik Altınay (1880-1937) was an Ottoman and Turkish historian, writer, and teacher. Known for his work on Ottoman history, Ahmet Refik emerged as an important intellectual figure in the final period of the Empire and the early years of the Republic. In his work "Onuncu Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı" (Life in Istanbul in the Tenth Century of the Hijra), he provides a detailed account of daily life and social structure in 16th century Istanbul. His work "Kırım ve Kafkas Tarihine Ait Notlar" (Notes on the History of Crimea and the Caucasus) offers in-depth information on the history of Crimea and the Caucasus. Additionally, his book "Anadolu'da Türk Aşiretleri" (Turkish Tribes in Anatolia) examines the history and cultures of Turkish tribes in Anatolia. Beyond his historical research, Ahmet Refik also wrote literary works and historical novels. Known for his role as an educator, he taught at various schools, striving to instill a sense of historical awareness in younger generations. In this study, an introduction is provided to his work "Byzantine Empresses," which is considered a significant source for Byzantine history.

Anahtar Kelimeler

Ahmet Refik, Bizans, Bizans İmparatoriçeleri

Keywords

Ahmet Refik, Byzantine, Byzantine Empresses

* Dr. Öğr. Üyesi, Bartın Üniversitesi, Orcid No: 0000-0003-4028-2148, e-mail: tkarakok@bartin.edu.tr

Geliş Tarihi/ Received: 03/07/2024

Kabul Tarihi/ Accepted: 27/09/2024

Giriş

Bizans İmparatoriçeleri kitabının yazarı tarihçi Ahmed Refik Altınay, 1880/81 yılında Beşiktaş'ta doğmuştur. Nevşehir'de Gürlükçüoğulları adıyla tanınan bu ailenin üyesi ve yazarın babası Ürgüplü Ahmet Ağa, Sultan Abdülaziz'inde vekilharçlığını yapmıştır. İlk ve orta öğretimini doğduğu Beşiktaş'ta yapan yazar daha sonra Kuleli Askeri İdadisi'nden mezun olmuştur. Mekteb-i Harbiye'yi birincilikle bitirdikten sonra uzun yıllar askeri okullarda Coğrafya ve Fransızca dersleri vermiştir. Balkan Savaşları sırasında Erkan-ı Harbiyye-i Umumiye sansür müfettişi olarak atanmış daha sonra ise emekli olmuştur. I. Dünya Savaşı'nda yüzbaşı rütbesi ile tekrar askere alınan yazar bir yazısı dolayısıyla memuriyeti düşürülerek İç Anadolu'ya sürgün edilmiştir. Burada bulunduğu sırada pek çok tarihi araştırmalar yapan yazar rahatsızlığı sebebiyle tekrar İstanbul'a dönmüştür. Savaşın sonunda Ermeni mezalimini incelemek üzere yurtdışından gelen bir heyet ile Doğu Anadolu'ya gönderilmiş ve burada gözlemediği durumları "İki Komita İki Kıtıl" (İstanbul, 1915) ve "Kafkas Yollarında: Hatıralar ve Tahassüsler" (İstanbul, 1919) adlı kitaplarda yayınlamıştır. 1918 yılında İstanbul Darülfünun'da Osmanlı (Türk) Tarihi kürsüsüne profesör olarak atanan yazar 1933'te üniversitelerin yeniden düzenlenmesi ile görevinden ayrılmış ve çeşitli gazetelerde yazmaya başlamıştır. Pek çok eser bırakan yazarın en büyük özelliği ülkemizdeki popüler tarihçiliğin en önemli temsilcilerinden biri olmasıdır. Halkın anlayabileceği bir dilde tarih yazmayı tercih eden yazar 1937 yılında İstanbul'da vefat etmiştir.

Eser Değerlendirme

Bahsi geçen yazarın ele alınacak kitabı "Bizans İmparatoriçeleri" ilk olarak 1912/13 yılında Osmanlıca olarak basılmıştır. Yazarın bu eseri yayınlamadan önce Osmanlıca yayın yapan ilk dergi olan Şehbal'de Tarih'e Dair adlı köşesinde de sansasyonel Bizans imparatoriçeleri hakkında süreli yazılar yayınlamıştır. Bu yazılarında derlemesiyle oluşturulan bu eser pek çok yayınevi tarafından defalarca basılmıştır. Yazıda "Okuyucular"ndan çıkan baskısıyla ele alınacaktır.

Kitap 9 konu başlığı altında yazılmış olup Bizans Tarihine Giriş, Bizans İmparatoriçeleri, İmparatoriçelerin Hayat Tarzı başlıklı ilk iki bölüm Bizans tarihi ve sosyal hayatı hakkında bilgi vermektedir. Teodora, Atenayis, İren, Dindar Teodora, Teofanu, Zui, Anna Komnenos başlıklı bölümler de ise adı geçen imparatoriçelerin hayatları hakkında bilgiler vermiştir.

Bizans Tarihine Giriş adlı bölümde ülkemizde Bizans denildiğinde akla gelen yanlış fikirlere değinilmiştir. Bu yanlışların düzeltilip Bizans tarihine önem verilmesi gerektiğinin altı ısrarla çizilir. Çünkü yazara göre Osmanlı kültürünün pek çok alanında Bizans etkisi olduğu aşikardır. Bu alanın araştırmalarının eksikliğinden bahsedilen bölümde Bizans İmparatorluğu'nun bazı imparatorluklar devrinde pek çok başarıya imza attığından, büyük bir zenginlik, gösteriş ve sanatla yoğurulmuş bir kültür içerdiğinden dem vurulur. Bizans'ın doğrudan doğruya Roma İmparatorluğu'nun varisi olduğuna, Avrupa'da zamanla kaybolan tüm Roma'ya ait kültür birikiminin Bizans'ta aynı şekilde korunmuş olduğuna değinilmiştir. Bölümde İstanbul, ortaçağ döneminde en önemli kentlerinden biridir. Hatta şehir Meleke-i Zerafet olarak isimlendirilmiştir. Çünkü medeniyet anlamında çağının tüm kentlerinin ilerisinde gösteriş ve zenginlik içerisindedir. Devamında "Nev'i beşerin hafıza kitabı" olarak addedilen Bizans pek çok kültürü hem dini hem de adet ve töre bakımından etkilediğinden bahsedilmektedir. Bölümün sonlarına doğru ise Bizans'a neden önem verilmesi gerektiğinden bahsedilir. Yazara göre Bizans'ın kalıntıları üzerine kurulan ulvi Osmanlı İmparatorluğu'nu sadece sevmek yetmez onu geliştirmek ve korumak için bulunduğu toprakların değerlerine sahip çıkılması gereklidir. Bölümün sonunda ise yazar özellikle Batıların Bizans'a sahip çıkmak için sürekli araştırmalar içerisinde olduğu, kütüphaneler dolusu yayınların yapıldığı ancak bizim henüz bu mertebelere erişemediğimizden üzülen bahseder.

Bizans İmparatoriçeleri İmparatoriçelerin Hayat Tarzı adlı bölümde eser, imparatoriçelerin yaşam tarzları hakkında genel bilgi vermektedir. İmparatoriçe olacak kadınların seçilmesinin standart tesadüflere dayanmadığı vurgulanmaktadır. Bazen evliliklerin şiddetli aşk ile başladığı da belirtilir.

İmparatoriçe olacak kişinin resmi taç giyme töreninin evlilikten önce yapıldığı ve törenden sonra yeni imparatoriçenin halkı selamlaması geleneğinden bahsedilir. Devamında ise evlilik seremonisinin Sen Etyen kilisesinde yapıldığı, imparator ve imparatoriçenin Vasileus ve Vasilasa olarak adlandırıldığı bilgisi verilmektedir. İmparatoriçelerin sarayın en güzel köşelerinde ikamet ettiği, incili daire olarak adlandırılan ve imparatorun kışlık dairesi olan bölümün ne denli muhteşem yapıda olduğu eserde abartılı bir anlatımla okunabiliyor. Devamında harem dairesinden bahsedilmektedir. Hâkimiyetin imparatoriçede olduğu, emrinde pek çok kadının yer aldığı ve dairenin baş mabeyinci tarafından idare olunduğundan bahsederek gündelik saray hayatının ilerleyişi hakkında bilgi verilmektedir. Bizans imparatoriçelerinden bazılarının dairesindeki yaşantılarından kısaca bahsedilen eserde Teodora'nın güzelliğine düşkün olduğunu ve vaktinin çoğunu güzelliğine güzellik katmakla geçirdiğini, bazılarının ise vaktini farklı şekilde değerlendirdiği anlatılmaktadır. Dini konulara da önem verildiği belirtilen bölümün devamında imparatoriçelerin sadece gündelik hayatın akışında kalmadığı devlet işleriyle de ilgilendiği, tören ve toplantılara iştirakinin önemli olduğu bilgisi verilmektedir.

Teodora adlı bölümde imparatoriçe Teodora hakkında bilgiler verilmektedir. Teodora günümüz Suriye'sinde doğmuş, gösteri sahnelerinden imparatoriçeliğe uzanmış bir şahsiyet olarak tanıtılmaktadır. İlk zamanlar güzelliğinin farkında olarak sahne gösterilerinde bulunan imparatoriçe pek çok uygunsuz ilişkilerde de bulunmuştur. Zamanla ahalinin gözünde ahlaksız kadın imajı çizen Teodora, İskenderiye'de Patrik Temote'nin vaazlarından etkilenerek ahlaken düzelmeye çalışmıştır. Daha sonra tekrar İstanbul'a gelen Teodora, burada daha namuslu bir hayat sürmeye başlamış ve İmparator Jüstinyanus ile tanışmıştır. Bölümde imparatorun kalbini çalmayı başaran Teodora'nın özellikle paraya çok düşkün olduğuna değinilmektedir. Jüstinyanus'u körü körüne kendine bağlamış Bizans kanunlarında yer alan adi kadınlar, hizmetçiler, aktrisler ve fahişelerle evliliğin yasak olmasına dair kanunun iptalini sağlamış ve geleneklere uygun bir şekilde onunla evlenmiştir. Güzelliğine ve süsüne düşkün olan Teodora, saltanatı boyunca bu minvalde anılmış zamanla geçmiş yaşantısını halka ve yönetime unutturarak yirmi bir sene hüküm sürmüştür. Bölümün sonunda saltanatı boyunca büyük bir zekâ ve kudret gösterdiğinden bahsedilmekte cesareti ve akıyla uzun süre saltanat sürdüğü nakledilmiştir.

Atenayis adlı bölümde ilim ve irfan yönünden öne çıkan Atenayis adlı imparatoriçeden bahsedilmektedir. Teodozyus'un karısı olan Atenayis, Atinalı putperest bir ailenin kızı olarak doğmuş, dindar bir imparatoriçe olarak vefat etmiştir. Eş arayışı içerisinde olan imparatorun kız kardeşi aracılığıyla saraya adım atan Atenayis eşsiz güzelliği ile imparatorun kalbini çalmış ve imparatoriçe olmuştur. Vaftiz olup Hristiyanlığa geçtikten sonra Evdokiya adını alan Atenayis zaman içerisinde sarayda söz sahibi olmuş, Ogusta olma gücünü elinden bırakmak istemeyen ve Teodozyus'un uzun süre akıl hocalığını yapan kız kardeşi Polheriya'yı rahatsız etmiştir. Eserde bu iki kadın arasındaki çekişmeye değinilmiştir. İlk Kudüs seyahatinden sonra uzunca bir süre saraydan ayrı kalan Atenayis döndüğünde Polheriya ile mücadeleye girişmiş ve fikir ayrılıkları meydana gelmeye başlamıştı. Eserde Atenayis'in imparator ile arasının bozulması ile ilgili kısa bir hikâyeye değinilmektedir. Kıskançlık üzerine anlatılan bu hikâyede imparator, karısının kendisini Paulen isimli bir kişi ile aldattığını düşündüğü için ondan ayrılmıştır. Bunun üzerine Atenayis, imparatorun izin alarak Kudüs'e gitmiştir. Dinî çevrelerle görüşmeye başlayan Atenayis, imparatoru kızdırmak için bazı girişimlerde bulunmuş, son olarak mezhebini değiştirerek monofizitliğe geçiş yapmıştır. Bölümün sonlarına doğru türlü baskılara rağmen inancından vazgeçmediğine değinilen Atenayis'in elem ve keder içerisinde öldüğü belirtilmiştir.

İren adlı bölümde, imparator Leon'un karısı İren'den bahsedilmektedir. Atina'da öksüz ve yoksulluk içerisinde büyüyen İren, dönemin Bizans imparatoru Konstantin'in gelini olma şerefine nail olmuştu. Eserde İren döneminde Bizans'ta kutsal tasvirlerle ibadet tartışmaları mevcut olduğu ve tartışmaların zamanla dinî anlamını yitirip siyasi bir hal aldığı belirtilmektedir. İmparator Konstantin'e göre kutsal tasvirler putperestlikle aynı anlama gelmekteydi. Ancak kilisenin bu bağlamda tamamen tasvirleri desteklediğini, halkın da kendi içerisinde bu sebeple ikiye ayrıldığını anlatılmaktadır. İmparatoriçe İren'in, Atina'da büyüdüğü için, yetiştiği ortam neticesinde kutsal tasvirlerle sempati duyduğu belirtilmektedir. Konstantin'den sonra imparator olan kocası Leon'un ölümünden sonra da bu ilgiyi apaçık belirtmekten çekinmemiştir. Leon'dan sonra tahta geçen oğlu

VI. Konstantin'in imparatorluğundan sonra naibelik unvanı alan İren'in saltanat hırsının mevcut olduğu ve bu uğurda karşısına kim çıkarsa çıksın engel tanımayacağı eserde üstüne basılarak vurgulanmaktadır. Parlak bir zekaya sahip olan İren, sarayı kendi menfaatlerine göre yönetmiş, imparatorluğun genel siyasetini değiştirmişti. İmparatoriçe dinde serbestliği geri getirmiş, halkın gözünde kutsal bir konuma yükselmişti. Eserin ilerleyen bölümlerin de İren'in iktidar hırsından oğlunun da nasibini aldığı, bu uğurda oğlunu da feda etmekten çekinmediğini, türlü oyunlar ve düzen bozmalara ile oğlunu tahttan indirip gözlerine mil çektirdiğini ve uzun yıllar onu bir odaya hapsedtiğini takip ediyoruz. Artık tek başına iktidar olan İren kendisine adetlere aykırı olarak imparator unvanı vermiş ve uzun süre tahtta başarılı bir şekilde oturmuştur. Bir süre sonra ise yaşlılığında vermiş olduğu zayıflığın etkisiyle düşmanları ona karşı harekete geçer. İren'in ardından gelecek bir varis olmadığı için tahtı Nikeforos'a bırakmak zorunda kalır. Son bölümlere doğru İren'in bir süre daha sarayda ikamet ettiği, sonrasında Midilli'ye sürüldüğü ve ömrünü burada tamamladığı belirtilmektedir.

Dindar Teodora adlı bölümde ise Bizans imparatoru II. Mihail'in karısı olan Efruzini'nin üvey oğlu ve tahtın varisi Teofilus'a eş aradığından bahsedilir. Bir süre sonra aranan eş bulunur ve imparator Paflagonya bölgesinde yaşayan ailesi oldukça dindar olan Teodora isimli bir kız ile evlenir. Eserde Teodora'nın kutsal tasvirlerle, büyüdüğü çevreden dolayı oldukça bağlı olduğu belirtilir. Eşinin ise bunun tam tersi bir inanışta olduğu ve aralarında pek çok ihtilaf yaşandığından bahsetmektedir. Teofilus'un ölümünden sonra henüz dört yaşında olan III. Mihail annesinin naibeliğinde tahta oturur. Kutsal tasvirlerle bağlılığının ısrarla vurgulandığı bölümde Teodora'nın kilise üzerinde nüfuz kazanma çabasından ve en yakın adamı Teoktistus'tan söz edilir. Bir süre sonra II. Manuil büyür ancak sefahat düşkünü ciddiyetten uzak biri olduğundan bu sebeple annesiyle karşı karşıya geldiğinden bahsedilir. Bölümün sonunda ise II. Manuil yandaşlarının da kıskırtmalarıyla annesinin en yakın adamı olan Teoktistus'u öldürdüğü ve annesini manastıra kapattığı, Teodora'nın ihtiras ve kin içerisinde ömrünü manastırda tamamladığı bilgisi verilmektedir.

Teofanu adlı bölümde güzelliği dillere destan Teofanu'nun VII. Konstantin'in oğlu Romen ile evlendiği, aslen soylu bir aileye mensup olmadığı ve alt tabakadan geldiği belirtilmektedir. Teofanu'nun asıl adı Anastazu'dur. Romen ile evliliğinden dolayı tahta varis veren Teofanu'nun yerini sağlamlaştırdığı ve harem idaresini eline alıp kadınlar arasında tek söz sahibi olduğu belirtilmektedir. Kocasının ölümünden sonra idareyi eline alan Teofanu, Kapadokyalı başarılı bir asker olan Nikeforos Fukas'ı Konstantinopolis'e davet ederek onunla evlenmiştir. Bölümde bu evliliğin amacının tamamen siyasal ve güç odaklı bir evlilik olduğundan bahsedilmektedir. Evlilikle beraber yeni imparator olan Nikeforos'un başlarda bir amaç uğruna yapılan bu evlilikle Teofanu'ya âşık olması nedeniyle işlerin değişmeye başladığı görülmektedir. İlerleyen bölümlerde Nikeforos'un bu aşk ile gözünün adeta kör olduğu ve zaman zaman devlet işlerinde bile sıkıntılar yaşadığı anlatılmaktadır. Teofanu ise mantık olarak baktığı bu evlilikte bir süre sonra sıkılmaya başlamış, imparatorun yeğeni Yoannis Zimiskes ile yasak aşk yaşamaya başlamıştı. Bu uğurda yasak aşkının kocasına suikast düzenlemesine müsaade etmiş ve onunla evlenme hayalleri kurmuştu. Devamında imparatorun ölümünden sonra işlerin Teofanu'nun istediği gibi gitmediği, yasak aşkının kendi çıkarları uğruna onu ateşe atmaktan çekinmediği dramatik bir üslupla anlatılmaktadır. Bölümün sonunda ise Teofanu'nun uzun yıllar sürgün hayatı yaşadığı Ermanistan ülkesinden eski aşığının ölümü üzerine ayrılarak, imparatorluğa geri döndüğü ancak ihtiras ve hırslardan uzak kalbi kırık bir şekilde öldüğünden bahsedilmektedir.

Zui adlı bölümde Makedonya Hanedanı'ndan Konstantin Porfirokenetus'un kızı olan Zui'den bahsedilmektedir. Zui, hanedan yönetime geldiğinde konulan bir kural gereği babasından sonra tahtın başına geçememekteydi. Bu sebeple ülkesinin bir imparatora sahip olması için evlenmesi gerekiyordu. Bunun için babasının seçtiği aday Romanos Arkirus'la evlilik gerçekleştirdi. Bölümün ilerleyen sayfalarında Zui'nin kişilik özelliklerinden oldukça kötü bahsedilmektedir. Zevke ve şatafata oldukça düşkün olan Zui, ayrıca yönetimden anlamayacak kadar cahil ve sıkılgan bir kişi olarak tasvir edilmiştir. Romanos ile evliliğinde de bir süre sonra sıkılan Zui, saray hadımağalarından Yoannis'in kardeşi Mihail'i kendisine âşık etmişti. Aşığı ile beraber komplolar kurarak Romanos'un ölümüne sebebiyet veren Zui, bir gün içerisinde senatoyu ve patriği ikna ederek aşığı ile evlenmişti.

İlerleyen bölümlerde bu evliliğin de pek umulduğu gibi olmadığı, VI. Mihail'in, kardeşi Yoannis'in etkisiyle Zui'den uzaklaştığı ve bir önceki imparatorun ölümüne neden olduğu için çektiği vicdan azabıyla kendini dine vermesinin Zui için ne denli acı verici olduğundan uzun uzadıya değinmiştir. Mihail'in bir süre sonra vicdan azabından ölmesi ile Zui onun yeğeni olan V. Mihail'in tahta geçmesini kabul etmiştir. Fakat işler Zui için daha kötüye gitmeye başlamış ve türlü ithamlarla Büyükkada'ya sürgüne gönderilmiştir. Halkın büyük tepkisini çeken bu durum sonucunda Zui tekrar saraya dönmüş ancak bu sefer pek de sevmediği kız kardeşi Teodora ile ülkeyi yönetmek zorunda kalmıştır. Bölümün sonlarına doğru ülkenin içinde bulunduğu sıkıntılı dönemleri aşmak için Zui'nin yeni bir eş arayışına girdiğinden bahsedilmektedir. Pek çok aday arasından en son Konstantin Manomahus'un uygun olduğuna karar verilmiş ve onunla evlenmiştir. Ancak bu evlilikte de aradığı mutluluğu bulamamıştı. Bir süre sonra da 72 yaşında mutsuzluk içerisinde öldüğü bölümün sonunda aktarılmıştır.

Anna Komnenos adlı bölümde, imparator Aleksı Komnenos'un kızı Anna Komnenos'un hayatı aktarılmıştır. Doğrudan sarayın içerisinde doğup büyümüş, küçüklükten genç Konstantin Dukas ile nişanlanmıştı. Ancak evlenmeden nişanlısı vefat etmiş ve yıllarca onu unutamadığı belirtilmiştir. Anna'nın sarayda çok iyi bir eğitim aldığı vurgulanmaktadır. Eğitimin yanında doğal tabiatının da iyi olduğu, ailesine çok değer verdiği ve oldukça akıllı olduğu aktarılmaktadır. Annesinin bir erkek varis doğurması ile imparatoriçelik hayali sona eren Anna'nın bu andan itibaren hırslı bir kişiliğe bürünüp kardeşi ile rekabete girdiği aktarılmaktadır. Tahtın kocasına, dolayısıyla kendine geçmesi için annesini de kendi tarafına çeken Anna, kardeşi Yoannis'i alt etmeye çabalamış ancak babasının ölümünden sonra kardeşi kendini imparator ilan ettirmiştir. Bölümün devamında Anna'nın büyük bir hayal kırıklığı ile saraydan uzaklaştığı ve kendisini de ibadete ve okumaya adanmış aktarılmıştır. Kardeşine ise uzaktan uzağa hasetlik duymaya devam etmiş hatta birkaç kere suikast girişiminde bile bulunmuştur ancak başarılı olamamıştı. Ölmeden önce yazmış olduğu Aleksiad isimli hatıratında kendi hayatından kesitleri aktardığı olayları kendi düşüncelerine göre yorumladığı için tarihi bir belge sayılamayacağı nakledilmektedir.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin son dönemi ile cumhuriyet yıllarının ilk dönemlerinin en önemli tarihçilerinden biri olan Ahmed Refik, Bizans'ın imparatoriçelerini ilk çalışan tarihçidir. Türkiye'deki popüler tarihçiliğin öncüsü olan yazar, Bizans tarihi ile ilgili kaynakları başarılı bir şekilde yorumlayarak dönemin koşullarında oldukça başarılı bir şekilde okuyucusuna aktarmıştır. Kitabın genel dili akademik çalışma yapmayan okuyucunun anlayabileceği şekildedir. Yazar, eserde bilgileri adeta bir roman gibi aktarmış karakterleri bir filmin oyuncusu gibi yeri geldiğinde diyaloglar bile ekleyerek canlı tasvirlerle okuyucuya sunmuştur. Bu sebeple eser, akademik bir tarih kitabından çok dönemin olaylarını çeşitli bilgilerle aktaran tarihî roman olarak değerlendirilebilir.